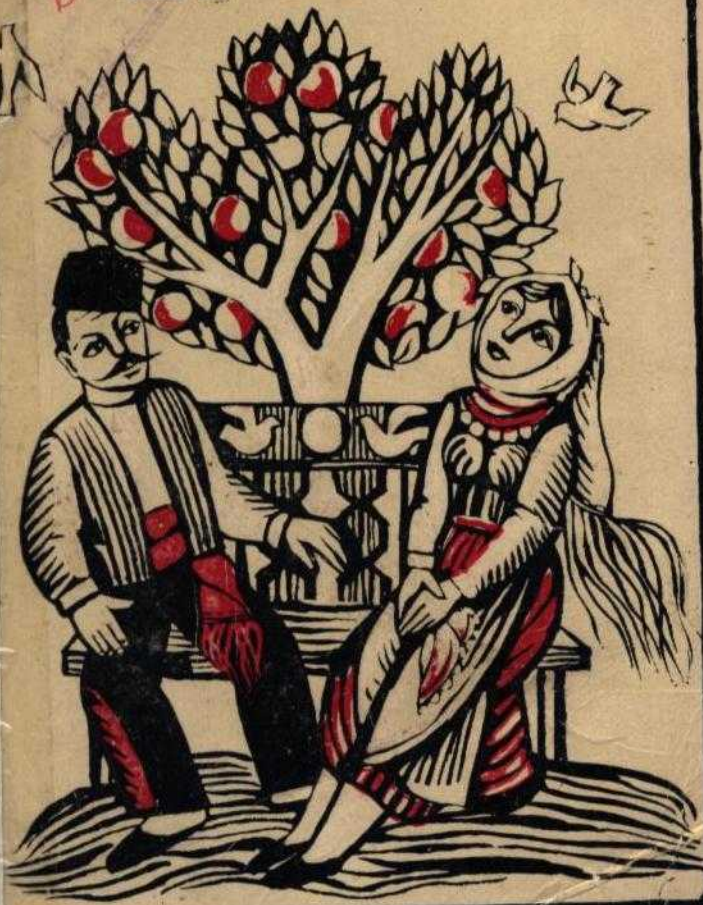

Д. Кара Чобан
Д. Кара Чобан

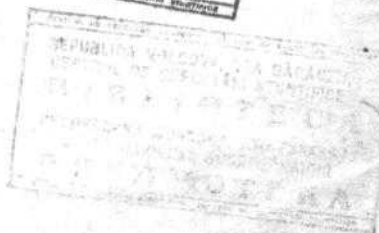
ПРОЗА

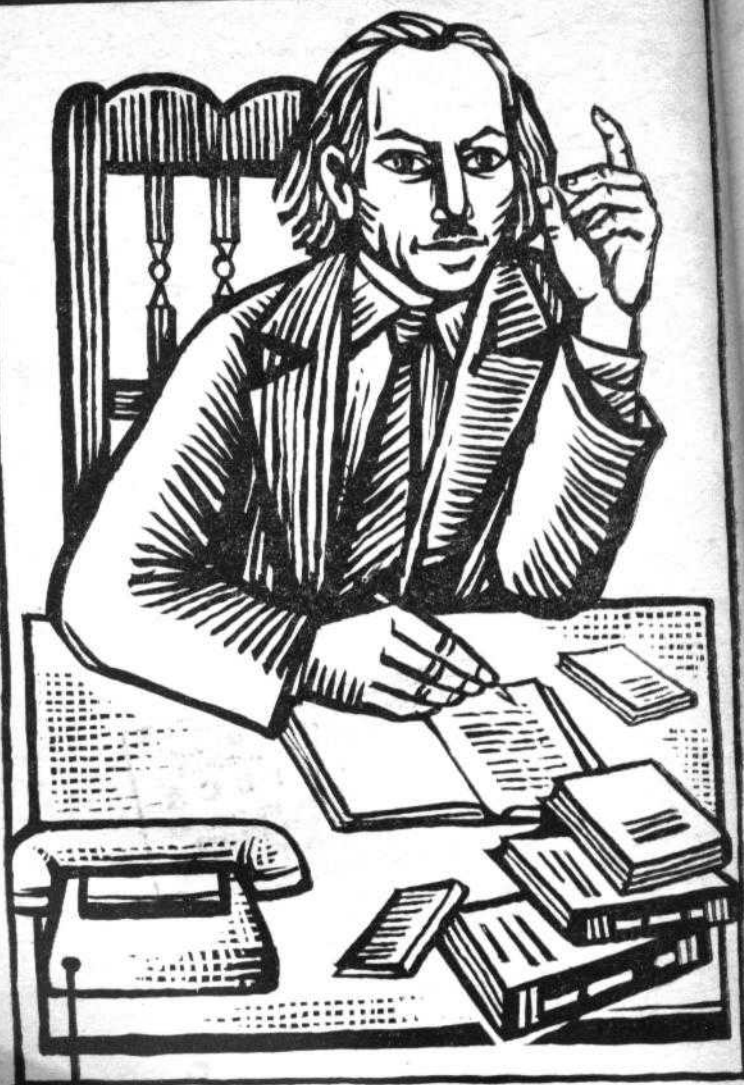

*Личная
Библиотека
Офицера*

Дмитрий Кара Чобан

ПРОЗА

Дмитрий
Кара Чобан

ПРОЗА

GAGAUZ MILLI ARHIVI

No

138-3520

КИШИНЕВ
ЛИТЕРАТУРНИЙ ЦЕНТР

CENTRUL DE CERCETĂRI
ȘTIINȚIFICE AL GAGAUZIEI

НИЦ ГАГАУЗИИ
ИМ. М.В. МАРУНЕВИЧ

821.512.165

84Г74

К21

Предисловие Е. К. Колца

Художник Д. Савастин

К $\frac{4702150000-142}{M756(12)-86}$ 101-86

© Издательство
«Литература артистикэ», 1986.

СУДЬБА, КОТОРАЯ СОСТОЯЛАСЬ

Творческая судьба Д. Кара Чобана, одного из самобытнейших и оригинальнейших талантов, знатока и популяризатора национальной культуры, неутомимого собирателя фольклора, интересного живописца, скульптора, режиссера и постановщика короткометражных фильмов о сегодняшней жизни гагаузского села, в сущности, проста.

Родился он в 1933 году на юге Молдавии в небольшом гагаузском селе Бешалма в крестьянской семье и прошел типичный для нашего современника жизненный путь. Был колхозником, рабочим на стройке, стал студентом-заочником Литературного института им. А. М. Горького в Москве, учительствовал, затем возглавил созданный им же Историко-этнографический музей в селе Бешалма. И все эти годы писал.

Дмитрий Кара Чобан является одним из зачинателей литературы на гагаузском языке. Он пришел в литературу в начале шестидесятых годов первоначально как поэт, а вскоре и как автор рассказов. Первый сборник стихов на гагаузском языке «Илк лаф» («Первое слово») Д. Кара Чобан опубликовал в 1963 году. За двадцать с небольшим лет он выпустил две книги рассказов и семь сборников стихов.

Имя писателя Дмитрия Кара Чобана известно и за пределами Молдавии. С его поэтическим творчеством русский читатель знаком по лирическим сборникам «Призвание сердца» (Москва, 1970) в блестящем авторизованном переводе Вадима Кузнецова, и «Зеленое пламя» (Кишинев, 1972) в переводе коллектива авторов.

В предисловии к книге стихов Д. Кара Чобана «Призвание сердца» Вадим Кузнецов написал прекрасные слова, могущие служить эпиграфом ко всему творчеству писателя:

«...Муза Д. Кара Чобана вся от земли. Густые земные

соки — ее сила. Могучая народная душа, не сломленная вековым угнетением, — ее богатство. Счастье народа, перед которым Советская власть распахнула широкие горизонты жизни, — ее крылья. Драгоценная ткань языка народных песен и былин (вернее, баллад — *Е. К.*), загадок и поговорок — ее одежды. Повседневная жизнь — труд на пастбищах и виноградниках, свадьбы и похороны, радости и печали — ее мир...».

Каждый писатель интересен тем особым видением жизни, которое он воплощает в своих произведениях. Какой видит жизнь Д. Кара Чобан? Что он в ней замечает и изображает? Другими словами, с чем пришел в литературу и что отстаивает этот самобытный художник?

В гагаузскую литературу Д. Кара Чобан вошел как писатель «деревенской» темы. Иначе и быть не могло: гагаузы — народ сельский (хлеборобы, виноградари, овощеводы, животноводы).

Сила Д. Кара Чобана-художника заключается в характере того значительного опыта, данного ему средой, в которой он родился и живет. Близкое знание жизни гагаузской деревни, ее прошлого и настоящего, экономических и социальных потребностей, ее людей и их отношений, мельчайших подробностей быта — этим и только этим можно объяснить уверенность, с какой Д. Кара Чобан трактует ту или иную тему в своих произведениях.

А круг проблем, поставленных им, очень широк: гуманизм, добро и зло, любовь и дружба, отношение к труду и творчеству, оценка исторического прошлого и культуры народа и т. д. Все созданное поэтом и прозаиком Д. Кара Чобаном отличается широтой охвата явлений жизни, глубиной понимания ее, тонкостью знания родного языка.

Один из основных мотивов настоящей книги Д. Кара Чобана, как, впрочем, и всего его творчества — это прошлое и настоящее гагаузского народа.

Первое, что бросается в глаза читателю произведений Д. Кара Чобана, — это необыкновенная красочность и разнообразие созданных в них картин жизни, от безрадостного прошлого до светлых образов настоящего. Даже беглое перечисление персонажей может дать представление о том, как разнообразно и густо населены его произведения. Здесь мы встречаем крестьян, бедных и зажиточных, поденщиков и батраков, жандармов, сборщиков податей, учителей, художников, музыкантов.

О бесправии гагаузского крестьянина в прошлом, когда богат или кто-либо, занимавший самый незначительный пост,

мог над ним покуражиться, поиздеваться, автор повествует в целом ряде своих произведений.

В селе закончено строительство красивого здания Дома культуры, построенного на месте бывшей сельской управы. Глядя, как бульдозер сносит ветхие саран, прилегающие к этому зданию, сельчанин Незетли вспоминает, что в прошлом (во времена боярско-румынской оккупации) на месте этих сараев находился загон для скота, оставшегося почему-то без присмотра и забредшего на чью-либо пашню, огород и т. п. В течение нескольких лет надзирал за этим загонном некий Гырлица, настоящий изверг и самодур, которого народ боялся как огня. Так начинается рассказ «Околжу» («Скотник»), повествующий об издевательствах Гырлицы над сельчанами. Он не только мог забрать у любого из них в счет штрафа из имущества все, что захочет, мог любого из них не только избить, но и убить. Он убил сельского дурачка Папурка Тоди только потому, что был в плохом расположении духа. А ведь этот Тоди бесплатно работал на него, помогая загонять скот, следил, чтобы скот не выломал забор в загоне. Фельдшеру, посмевавшему заступиться за Тоди, Гырлица перебил дубиной руку выше локтя. Может, он был осужден властями за свое зверство? Нет. Его перевели в город и назначили жандармом.

Заканчивается рассказ следующими словами автора: «От этого повествования сердце мое сжалось, печально забилося... Я почувствовал в душе настоящую боль...».

Тяжелая, безрадостная жизнь, полная лишений и изнурительного труда, превратила Лянку, героиню рассказа «Дүшәр йылдыз» («Падающая звезда») в ее неполные тридцать лет в старуху: постаревшее лицо, опущенные плечи, сгорбленная спина. Под стать ей и ее муж Ганчу Киру. Год назад неизвестная болезнь унесла их первенца. Ребенку было полтора года, он уже ходил, начал разговаривать. Какая была радость слушать его лепетанье! Целый год каждое воскресенье Лянка ходит к сыну на могилку. Поливает цветы, а затем садится на краешек холмика и плачет, пока не выплечет накопившиеся за неделю слезы.

Лянка в положении. Ее муж Ганчу Киру старается по возможности оберегать Лянку от тяжелого труда. Видя, что она берется за какую-либо тяжелую работу, он говорит: «Береги себя... Может, вырастим здоровым хотя бы этого ребенка...».

Однако Лянка не может не работать. Такой уж была доля крестьянки. И случается непоправимое: преждевременные роды, ребенок рождается мертвым.

Ганчу Киру, всю ночь проходивший под окнами в ожидании вестей от бабки-повитухи, узнав о случившемся, посмотрел на небо и увидел след летящего метеора. «И он поверил,— заканчивает свой рассказ автор,— что это закатилась звезда его сыночка».

Перед смертью крестьянин бедняк Гарипси (Горемыка), умирающий от чахотки, условился со своим соседом, безлошадным крестьянином Долапсыз Стипаном, что тот вспашет и засеет на волах Гарипси свое и его поле. На третий день после похорон Гарипси Долапсыз починил телегу и старый плуг, насыпал в корзину мелкие, словно чечевица, зерна кукурузы, запряг волов Бужора с Кудалом и вместе с девятилетним сыном Гарипси Федором задолго до рассвета выехал в поле.

Волы были слабые, особенно слаб и медлителен был Кудал. Уж очень много лет пахал он поле Гарипси, разделяя с хозяином все тяготы жизни. И вот в конце концов начал сдавать, совсем выдохся. Пока добирались на поле Гарипси, Кудал упал несколько раз, и каждый раз страшный бич Стипана Долапсыз поднимал вола. Когда Кудал упал в пятый раз, Федор не выдержал и стал просить Стипана не бить вола.

— Я не виноват, Феденька, что жизнь так тяжела,— сказал Долапсыз.— Но если мы не засеем ваше поле, тогда и Кудал, и ты, и твоя мать умрете с голоду.

Пал Кудал и на пашне через каждые две-три борозды. Стипан решил дать волам отдохнуть, однако Кудал уже ни есть, ни пить не мог.

Утром на водопое Кудал застрял в грязи, попытался вытащить передние ноги и не смог. Он упал головой в грязь и застонал, как человек.

— Вставай, Кудалушка,— просил его Федор,— вставай, мой волушка!

Но Кудал не слышал Федора. Потухший взор вола не видел мальчика. Кудал будто вслушивался в свою глубоко запрятанную боль.

Ненадолго пережил своего хозяина-Горемыку вол Кудал. Судьба человека и животного во многом схожа: оба они умерли от многолетнего непосильного труда, мучений и недоедания (рассказ «Кудал»).

Семѣ Петан, богатей села с очень многозначительным названием Тейнота-Нишета, у себя в селе и за его пределами известен не только как очень богатый человек, но и как страшный скупец.

Семѣ Петан владеет более чем половиной земельных уго-

дий села, у него прекрасный дом с многочисленными постройками, восемь пар волов, табун лошадей, двести овец, множество разной птицы, двухлемешный плуг. Ежегодно он продает много зерна, вина, брынзы, шерсти, мяса, яиц и все копит и копит деньги. Ходит же он в рваном зипуне, недоедает и семью держит впроголодь.

Неизвестно, как уж это случилось, но этот скупец дал в долг тридцать лей жившей с ним на одной улице очень бедной, одинокой больной женщине.

— Смотри, верни,— сказал ей при этом Семя Петан.— Тридцать лей — не шутка. Когда тысяче лей не хватает тридцати, то это уже не тыщонка, а всего девятьсот семьдесят лей.

Прошло четыре года, а женщина все не может вернуть долг. Не проходит дня, чтобы Семя Петан не напоминал ей о долге. Однажды зимой он сам зашел к женщине в дом. Не найдя что взять в счет долга, Семя Петан срывает с крыши ее ветхого домика три доски, которые тут же выбрасывает в канаву, так как они гнилые. В образовавшуюся в крыше дома дыру стал задувать снег. Но и после этого он не оставил женщину в покое. Когда в доме кончался керосин, сахар и еще что-нибудь, Семя Петан говорил кому-нибудь из своих домочадцев:

— Иди возьми те тридцать лей и купи керосин (сахар и т. д.).

В конце концов он решил подать на нее в суд. Но женщина тяжело заболела, и Семя Петан, боясь, как бы она не умерла, не вернув ему долг, заставил ее прополоть полгектара кукурузы в счет этих тридцати лей (рассказ «Отуз лей» — «Тридцать лей»).

Рассказы Д. Кара Чобана о тяжелой жизни гагаузов в прошлом вызывают чувство гнетущей тоски. Тем отраднее описание автором перемен, происшедших в жизни народа за годы Советской власти. В этом плане можно сравнить судьбу мальчика Федора, сына Горемыки из рассказа «Кудал» и сынишки скульптора из рассказа «Некадар чамур лăăзм?» («Сколько нужно глины?»). В первом рассказе потеря вола Кудала грозит Федору и его матери голодной смертью. Во втором рассказе скульптор, глядя на игру сынишки с глиной, видит его в будущем талантливым мастером.

Ряд рассказов Д. Кара Чобана посвящен теме «урбанизирующейся» деревни. Писатель отмечает перемены, происходящие сегодня в деревне, которая меняется, как и положено ей меняться в век НТР.

Современная застройка деревни, прокладка водопровода,

шоссе и другие изменения в ее укладе, демонстрирующие сближение деревни с городом, отмечаются автором как отрядные факты (рассказы «Шушáva» — «Шоссе», «Хепси истре цивилизацияя» — «Все стремятся к цивилизации» и др.).

Задумываясь о смысловом и содержательном аспектах прозы Д. Кара Чобана, нельзя не отметить существенный интерес автора к проблемам нравственного порядка. Человек, его сознание и представления, его творческие возможности и «запасы души» постоянно находятся в центре внимания автора.

Большое место уделяет Д. Кара Чобан в своих произведениях проблеме отношения к труду и творчеству (рассказы «Сапынар» — «Степнительный», «Талантлы музыка» — «Талантливая музыка», «Качырмак» — «Упущение», «Тапылар» — «Увлекающийся», «Нáпсын интеллигент?» — «Что делать интеллигенту?» и др.).

Так, к примеру, герой рассказа «Качырмак» («Упущение») художник Курти Симон семь лет не брал в руки палитру. Душевная лень настолько овладела им, что он оказывается бессильным противостоять ей. Временами его охватывают творческие порывы. Он даже пытается отыскать краски, кисти. Однако сказывается отсутствие воли. Творческие порывы проходят. Ему все становится безразличным. И он все более осознает, что упустил время, что ему уже никогда ничего не создать.

Умелое использование иронии и юмора в борьбе с бездельниками, неучами, культурной отсталостью — особенность писательского мастерства Д. Кара Чобана.

Великовозрастный бездельник Гагули Евстрат из рассказа «Тапылар» («Увлекающийся») где-то учится, где-то кем-то работает. В 27 лет его увлекла «профессия вязальщика метелок». К несчастью семьи (троих детей, жены и больных стариков родителей) ему в руки попала потрепанная книжка по этике, после прочтения которой наш герой возомнил себя способным написать трактат по этике. На укоризненные слова матери, что семье нет от него никакой пользы, Гагули, «...водя карандашом по бумаге, отвечает: «Молчи, не мешай, не видишь, я сочиняю трактат по этике!»

Герой рассказа «Нáпсын интеллигент?» («Что делать интеллигенту?») после окончания шести классов был послан в Тирасполь на восемнадцатидневные курсы массовиков. Он стал настолько «культурным и интеллигентным» человеком, что работу в родном селе среди «бескультурия» считает

обидной для себя, ниже своих «интеллигентных» возможностей.

Выступает писатель Д. Кара Чобан и против мимикрии, потребительства, против мешанства, «бытовизма», «вещизма», против проявлений частнособственничества, стяжательства. В этом плане очень показателен рассказ «Нышаннар» («Следы»).

Заатлы Андрея в детстве отец учил быть добрым, не делать никому зла, не воровать, стараться всегда приходить на помощь людям. Однако, став взрослым, тот предал забвению отцовские наставления, сделался обманщиком, двуличным человеком, скупым, завистливым.

«Сначала разбогатею, а потом буду делать добро», — решил он. И начал неправедными путями жадно собирать богатство. Но чтобы не забыть, сколько зла сделал, Заатлы после каждого недоброго дела забивал по гвоздю (вроде зарубки на память) в специально приспособленный для этого у себя во дворе высокий столб.

В конце концов Заатлы Андрей разбогател. Но и столб был сплошь усеян гвоздями. Тогда он начал делать добро, дабы искупить прежние злодеяния. После каждого доброго дела Заатлы вытаскивал из столба по гвоздю. Когда в столбе не осталось ни единого гвоздя, он позвал к себе отца и, показывая на столб, сказал ему, что искупил свою вину.

Какая глубина мысли содержится в словах старика отца, сказанных разбогатевшему на людских бедах сыну:

«Хорошо, гвозди из столба ты вытащил, но следы их остались...».

Содеянное зло не исчезает бесследно, его нельзя исправить благодеянием — такова основная мысль рассказа.

Проблема оценки исторического прошлого и культуры народа трактуется Д. Кара Чобаном в рассказах «Дернекләр» («Посиделки»), «Мабет» («Храм»), «Злата» и др.

Рафтопол Дормидонтович Шокотори (рассказ «Мабет» — «Храм») еще будучи студентом принял решение посвятить свою жизнь служению народу, вести среди народа просветительскую работу. Для этой цели, став учителем одногодичной школы в родном селе, он задумал организовать в старом дедовском доме нечто вроде музея, назвав его «Храм народной гениальности, всеобщего гуманизма и высоких идеалов».

В течение пяти лет ремонтировал он дедовский дом, собирал разные документы, материалы, экспонаты. Когда все материалы были разложены в комнатах по разделам, наибо-

лее впечатляющими получились два из них: первый — рассказывающий о церкви, которая помогала эксплуатировать простой народ, душила любое проявление свободомыслия; второй — о несравненном таланте простого народа, о созданной им поэзии и музыке.

По словам учителя Шокотори, в сказках, песнях, пословицах и поговорках рассказывается как о пережитых народом страданиях, так и о его вере в свое светлое будущее. Он был глубоко убежден, что народные творения непревзойденны. «Более высокоидейные и высокохудожественные произведения, чем те, которые создал народ, не может создать ни один писатель», — говорит учитель Шокотори.

Заканчивается рассказ тем, что власти не могли допустить существование такого «криминального» музея. В нем был учинен настоящий погром. Учитель Шокотори тяжело заболел и умер.

Не можем не сказать несколько слов еще об одном рассказе Д. Кара Чобана — «Злата», в особенности о его центральном образе — трогательной, нежной и беззащитной Злате, удивительной не только в силу своего таланта (она прекрасно поет, не только знает большое количество народных песен, но и сама их сочиняет) и не потому, что красива. Необыкновенная простота была ее основным украшением.

Пасмурный январский день, завывание ветра за окном, скрип веток, грохот крыши, неудобная кухонька и — Злата с закрытыми глазами, поющая ровно, сильно, вдохновенно своим бархатным голосом песню за песней. Казалось, она поет для себя, уносясь мысленно в края, ей одной ведомые.

Злата и окружающая ее обстановка были несовместимы. Хотелось верить, что ее похитил злой колдун и держит в избушке в дремучем лесу. И злые чары рухнут...

«Очень странно и необъяснимо было это: неудобная, пахнущая дымом комнатка и эта талантливая несчастная женщина», — заключает автор.

Злата — характер истинно народный. И таких характеров в прозе Д. Кара Чобана много.

Во многих рассказах, включенных автором в настоящую книгу, звучат мотивы борьбы за мир. Так, в этюде «Кендилиндян кино чыкарана бир кийат» («Письмо кинолюбителю») в словах Ивана Черногорского мы слышим и гнев, и боль, и заботу о судьбе грядущих поколений:

«О люди! Они своими руками создают и красивые игрушки для детей, и страшные орудия уничтожения...».

Немало места уделено в книге и теме любви. Величие и красота человеческой души, верность подлинному глубо-

кому чувству описаны автором в рассказах «Маави гѳлмек» («Синия рубаха»), «Сони» («Соня»), «Ирми минут» («Двадцать минут»), «Севги уурлары» («Судьбы любви»), «Унудулмаз йорту» («Незабываемый праздник»), «Станканын дѳууну» («Свадьба Станки») и в ряде других.

Любовь — хрупкое и нежное чувство, требующее бережного отношения и неустанной заботы. Ее нужно оберегать, за нее нужно бороться — таковы выводы, к которым подводит читателя автор.

Для произведений Д. Кара Чобана характерна сюжетная бесхитрость, которая не недостаток, а скорее свойство его прозы. Писателю с избытком хватает небольшого материала — истории или случая из жизни односельчан. И все потому, что человеческая жизнь неисчерпаема.

О чем, к примеру, рассказ «Ирми минут» («Двадцать минут»), и почему он называется именно так? Он — о молодоженах, разлученных войной, о двух любящих существах, которым, возможно, и не встретиться вновь.

Всего девять дней прошло со свадьбы Доки и Георгия. И вдруг — война. Узнав, что поезд с мобилизованными еще стоит в Тумарве (Рени), Дока отправилась туда, чтобы проститься с мужем.

Под вечер, опухшая от слез, она вернулась домой. И вдруг соседский мальчик принес ей письмо. Развернув его, она узнала почерк мужа. На клочке бумаги огрызком карандаша он писал ей прощальные слова, сетуя на то, что после того, как они простились и он отправил ее домой, поезд, который увозил его на войну, стоял еще двадцать минут! Целых двадцать минут (целую вечность!) они могли бы еще побыть вместе!

Прочитав эти слова мужа, Дока бросилась было к дверям, думая бежать в Тумарву, но потом вспомнила, что уже вечер и поезд давно ушел.

Проклятье, боль и гнев звучат в ее словах, брошенных в адрес тех, кто развязал войну.

О чем бы ни писал Д. Кара Чобан, в центре его внимания — человек, с его жизнью и деятельностью, с его духовным ростом. Другими словами, Д. Кара Чобан видит и выражает общее для нашего общества, (а следовательно и для литературы) поступательное движение вперед.

Все, что создал Д. Кара Чобан, жизненно правдиво, достоверно. Разнообразие персонажей, населяющих его произведения, делает эти произведения колоритными, яркими, запоминающимися, а красочность им придает использование богатейших средств народного языка.

Укажем еще на одну особенность писательского мастерства Д. Кара Чобана: он является прекрасным мастером диалога, в силу чего его произведения необычайно динамичны (рассказы «Лафын паасы» — «Цена слова», «Сопа жинкмесиндә» — «Бросание палки», «Кокгөзлемә Ванинин кийат атмасы» — «Голосование Ивана Нюхайблин» и др.).

Герои рассказов Д. Кара Чобана колоритны и оригинальны не только по сути своих характеров, но и по своей живописной внешности.

Д. Кара Чобан не создает вокруг своих героев какой-либо фон, пользуясь пейзажем, описанием хода их мысли или игрой чувств. Его герои говорят о себе сами. Их оживляет речь. Они самораскрываются в слове.

С именем писателя Д. Кара Чобана связано становление и развитие молодой гагаузской советской литературы. В развитии гагаузской литературы его творчество составляет целую веху. Возможно, не все, что написал Д. Кара Чобан, читается легко. Мысли, заложенные в его произведениях, не лежат на поверхности. Их нужно уметь находить, понять. И в этом смысле мы можем говорить о том, что то, о чем пишет Д. Кара Чобан, имеет непреходящее значение: он пишет и для грядущих поколений.

Произведения Д. Кара Чобана будят мысль, заставляют думать. Писатель не опускается до уровня среднего читателя, а поднимает читателя до уровня своих произведений.

Писатель Д. Кара Чобан написал десять прекрасных книг. Свой гражданский долг перед народом, его породившим, давшим ему самое большое свое богатство — свой язык, он выполнил.

Писателя Д. Кара Чобана более всего выделяет уровень постигнутой им правды жизни. Нам представляется, что правда человеческой психологии, правда народного бытия прочувствована, понята и воссоздана писателем Д. Кара Чобаном в его произведениях с необычайной силой. И в том, что гагаузская советская литература являет собой важнейшую ценность духовной жизни гагаузского народа, немалая заслуга писателя Д. Кара Чобана.

Елена Колца

АВТОРДАН

Иалварэрым гележектӓ типарламамаа
текстларымы, ангыларыны бӓн гечирмедим
кийатларыма «Стихлар» хем «Проза».

Кийаттан

«АЛЧАК САЧАК АЛТЫНДА»

ТАВАН
ХЕМ ГӨК

Чыраан оолу:

— Татү, не пек чиркин үүсек бу гөк, ва?

Чырак:

— Ее, оолум! О гөрүнмейжееди бизә өлә үүсек,
еер бизим таван олмайайды бөлә алчак.

1962

НЫШАННАР

Заатлы Андрейи күчүккенә, бобасы үүредәрмиш олсун ии, йапмасын кимсейжәә феналык, чалмасын, йардым етсин илиннетмәә инсаннарын йашамасыны.

Заатлы, бүүдүйнән, бракмыш бобасынын ии үүретмелерини да олмуш тамах, хасеет, икиүзлү хем алдадыжы. «Топлайым кендимә варлык, да сора чекедежәм иилик йапмаа»,— дүшүнмүш о да

2 Д. Кара Чобан

чекетмиш доорулуксуз, тамах топламаа варлык. Ама, ки билсин, некадар феналык йапажэк, о хербир феналыынын ардына какармыш казаа бирәр енсер.

Битки биткийä о зенгиннемиш, казык да долмуш енсерлән. Озаман Заатлы чекетмиш йаппаа иилик, ки прост едилсиннәр онун илерки феналыклары, да хербир иилиинин ардына чыкаармыш казыктан бирәр енсер.

Ачан енсерләр хепсийи казыктан чыкаарылмышлар, Заатлынын сыртындан сансын бир байыр инмиш. О осаат гитмиш бобасына сөлемäй йаптыкларыны.

— Е, ислäй, сән енсерлери чыкармышын,— демиш бобасы,— ама оннарын нышаннары калдылар казыкта...

1962

ӨДЕШМÄК

Ики киши күчүккенä кафадармышлар. Ачан оннар бүүмүшләр, бириси оннарын олмуш зенгин, өбүрү са йанашмыш она чобан. Йашармыш о чобан бир ер ичиндä казылы евжеездä хем тутармыш беш көпек.

Зенгин унутмуш күчүклүк достлууну. О өдärмиш чобана аз. Ун, картофи, фасүлä са верärмиш она өдүнч да сора оннарын паасыны онун өдеендән тутармыш.

Бир йылын, қасымда, өдешмәк гүнүндä, зенгин йокмуш мошийäсинда, да чобанын өдеени вермиш ени векил, ангысы билмäзмиш бунун борчлары ичин. Зенгин, таа гелдийнән евä, йолламыш векили, алсын чобандан борчлары.

— Ко чорбажы кенди гелсин,— демиш векилә чобан.— Бән истеерим, она кендинә өдейим борчларымы.

Ертеси гүнү зенгин гитмиш чобанын евинә. О гирдийнән таа аулун ичинә, ону сармышлар көпекләр да пайсынмышлар дартмаа онун чаашырларыны. Чобан чыкмыш ичердән, гитмиш зенгинин йанына, гүлүмсейрәк, тутмуш онун елини да сыктыкча сыкармыш. Ачан көпекләр исләә параламышлар зенгинин рубаларыны, чобан кооламыш оннары.

— Нечин сән брактын, бени көпекләр параласыннар?— сормуш зенгин.

— Бән еллешәрдим сениннән, сайгы гөстерәрдим сана, севинәрдим, ани гелдин бана мусаафирләә: сансын, ески кафадарыз е,— жувап етмиш чобан.

1962

ДУА

Күйүүн кенарында, йол бойунда, бир адам савашарды чыкармаа чукурдан кенди файтонуну. Бу адам — Олак Петрийди. Онун файтону енийди хем бейгири йалап-йалап едәрди туйанныктан.

Олак Петри доорулмушту пласа касабасына, ки орада көтүлүк етсин Йаван Михуна да елә алсын онун тарлажыны.

Да те, ким билер, Олак мы кефлиймиш да дартмыш тербейи диил о тарафа оса бейгир ми йолда үркмүш бишейдән, ама файтон девирилмиш чукур ичинә. Олак савашарды чыкармаа файтону, дирешәрди, кызарарды да есап алмазды, ани йолун өтәәнкы тарафында, чифт ичиндә, синмиш Йаван Михун да дуа едер:

— Ей, аллашчыым, йап өлә, ани бу файтон таа ашаа батсын, да бу душман чыкамасын бурадан, гитмесин касабайа да алмасын беним топражыымы!

Олак чыкты чукурдан, бакты жингилмиш файтона, сора бакты синжиржиктә саадына да, сувайып еннерини дирсеклеринәдәк, генә гирди чукура.

— Божи, Божи, Ристошчуум, кыр онун аяакларыны, фала онун колларыны!— дуа едәрди Михун.— Дериннет, Аллахым, о чукуру таа да пек!

Олак бүтүн куветлән савашарды чыкармаа файтону. О некадар таа чок кесиләрди, окадар таа титси оларды. Файтонул бир текерләә артык чукурун кенарындайды.

— Божи, о — үзсүз адам, онун сураты чарыктан калын! Сән гөрерсин, Божи, ани бән бир парча екмежәә хасиретим, бракма ону чыксын!— иннеди Михун.

Олак дирештирди таа биркач керә кендини да чыкарды файтону йол үстүнә.

— Аллахым, передәйсин сән? Чел онун фикирини, чевир ону геери!— дүүнәрди Михун.

Олак кошту бейгири, пинди файтона да гитти таман пласайа доору.

— Нечин сән чевирмеди ону геери?.. Нәбийым бән шинди?.. Нечин деликатча олмээр, аллахым?!— баарарды чифт ичиндә корунтусуз адам.

1962

ДУШАР ИЛДЫЗ

Йолжа геләрдиләр мезарлыктан ики ихтияр кары. Оннарын арасында гидәрди Ганчу Кирунун карысы Ләнка да. О таа генчти, таа йокту отуз

йашында, ама о да шиндән сора ихтиәра бензәр-ди, онун да хеп өлә ергинди сураты, о да хеп өлә гидәрди касылы омузларлан, камбур аркайлан, нижә өбүр карылар. Онун елиндә варды бир кара—ешил йарым килалык шишә, ангысындан о дөкмүштү суйу ушажыынын мезарында чичеклерә.

Бир йыл геери Ләнка гөмдү илк ушааны. Ушак олдуйду бир бучук йашында, шиндән сора гезәрди, чекеттийди лафетмәә. Дойамаздылар ону сиретмәә, ойду евин шеннии. Ама уурады она, не салгын уурадыйса, да сүүндү ушак оннарын гөзүнүн өнүндә, нижә мум, калды сааде адчаазы, сандыкта йазылы... Бир афта жаннан буушту ушак. Не сааде денәмедиләр йапмаа: түрлү отлар кайнаттылар да вердиләр ичсин суйуну, сыжак кум ичиндә туттулар, бабулара окуттулар. Чок кахырланды Ләнка йавружуунун өлмесиндән сора хем хер жумааертеси гидәрди онун күчүжүк, паалы мезаржыына да дөкәрди она йарым кила сужааз, сора, отуруп онун кенаржыында, ааларды хепсини топланмыш йашларыны.

Йаваш гидәрдиләр ихтиәрлар хем Ләнка, да хербиринин лафынын ардына ишидиләрди: «оф-оф-ооф!»

Ачан Ләнка гелди евә, кожасы Киру таман күрүмүштү дамы, йаймышты сыырлык аулунда фышкылары да чиннәрди оннары тезек ичин.

— Вердин ми потмара, бә, варды капунун ардында, чувалда бир дамна кепек?— сорду Ләнка, Кофаларда йокту су, да о йолланды пынара.

— Дур, мари, нерейи гидерсин?— дургутту ону Киру.— Кору кендини, беким сааселем бүүдәриз бааре бу ушаа...

Киру алды карысынын елиндән кофаларлан суважыйы, урду омузуна да гитти пынара.

О гежә йаады йаамуржук.

— Бичмәә сабаа гидилмейжек,— деди Киру.— Бән каражам соакта бираз чамур да уражам биркач топалак о чалмарын үстүнә, зерә, бакэрым, генә акэр ард көшә.

Ертеси гүнү топлады о аул бойунда бираз моли-тура, карды саманнан да башлады урмаа өртүйә. Ләнка гелди читеннән топалак ташымаа.

— Гит, Ләнка, бак те орада нәбажан, йап, ама брак бу пустия чамуру,— алды Киру читени онун елиндән.

Төлә хер гүн Киру савашарды корумаа таа дуумамыш ушаа.

О хич истемәзди алмаа карысыны кыра бичмәә, ама Ләнка тутунду мырылдамаа: «Ал, бән бааре тырмыклайжам бичинтилері сенин ардына». Гит-тиләр оннар бичмәә Үсүз Кулаана. Гүн чыкты-нан, чекетти кыздырмаа. Бичинтиләр гевредиләр. Ләнка алды диирени да чекетти кайырым топла-маа, гиттикчә хеп таа чокар бичинти калдырэр, башлады тепә йапмаа. Киру биркач керә алды онун елиндән диирени, Ләнка са хеп бракыл-мээр:

— Булутлар дөнүшер, бензеер йаажәа, ләәзым алатлайлым.

Битирдиләр бичмейи. Ики гүндә ташыдылар би-чинтилері евә, дүүдүләр харман. Ләнка актарарды саманы, күреклярди, сыбыдарды гүвен чалылары-ны. Йаптылар тыназ, саурдулар ону. Тутундулар екини гөзердән гечирмәә. Киру чалкээр, Ләнка да дөкер гөзерә кесмикли тенелери. Киру хеп деер карысына, алсын йармышар казан. Ләнка са ка-чынэр, севинер, йанаклары олдулар пембә. Хем ишлеер, хем гүлер. Бракты о казаны, алды бүүк бакыры, долдурду ону тенәйлән тепелемә да кал-дырды гөзерә. Ама бурада она прост гелди. Онун

гүүдеси салверилди ерә, бакыр да дүштү үстүнә. О кайбетти кендисини, хич аламээр солууну. Киру сыбытты гөзери бир тарафа.

— Нашей сән йаптын, мари?— баарды о диил кенди сесиннән да, капып карысыны, гөтүрдү ичери.

Ләнка гелди кендинә.

— Чаар Тодиләса бабуйу,— гүжүлә ишидилди онун сеси.

Гитти Киру качарак, гетирди бабуйу. Бүтүн ге-жә ичердә йанды шафк хем ишидилди Ләнканын чиркин баармасы. Сааде сабаа каршы кесилди онун сеси. Бабу ачты капуйу да сөледи, ани Ләнка сааселем хем ани чоҗужак өлү дуумуш.

Гөкү чизди бир метеор шафкчаазы. Киру бакты она да инанды, ани дүштү онун чоҗужаанын йылдызы.

1962

ОКОЛЖУ

Культура евини битирдиләр ишлемәә, да бульдозер чекетти йыкмаа онун йанында дуран дам-жаазы.

— Бунун да гелди битки гүнү,— деди Незетли Мирон Панант Ламбуйа.— Чоктанкы о, беей! Онун курулмасы йылыны бизим дәду да билмәзди... Бир вакыт бурада чорбажылык етти Гырлица да.

— Ангы Гырлица?— сорду Панант.

— Сән йок нередән биләсин ону,— деди Незетли.— Бу олду бир кырк йыл геери. Бу дамын йанында варды окол. Окол дәәрдиләр аула, ангысы сарарды бу дамы. Орайы капаардылар зап-сыз хайваннары. Қулланарды бу околу Гырлица.

Ондан коркарды диил сааде хайван гүдүжү ушаклар, ама оннарын бобалары да. Хем коркардылар, диил, ани о каави адамды дейни, ама сааде онун ичин, ани о аннамáзды.

Околун ичи херкерä долуйду инеклän, öкүзлän, кечийлän, койуннан. Кими сефер орада булунарды кәр домуз да. Инсаннар дурардылар аулун дышанында да йалварардылар, ки Гырлица колверсин оннарын хайваннарыны. О са, йаклашып, дүййәрди ба бирини, ба öбүрүнү. Иш битәрди онунан, ани о хич бир лафсыз гидәрди адамын евинä да аларды ичердän аменда еринä, не истәрди.

Гырлицанын бүүк дүрүклүү узери она кимсей йаклашмазды, бир адамдан кааре. О — ахмажык Папурка Тодийди. О херкерä кендилининдän йардым едәрди Гырлицайа топламаа окола хайваннары, сесләрди ону, хеп дөнүшәрди околун йанында. Папурка хеп умутланарды, ани гележек вакыт, да о да олажэк, Гырлица гиби, околжу. Онун йуфка фикириндä йокту башка дүшүнмäk, околжу олмактан каарä. О хер сабаа, саурдарак йыртык пачаларыны, геләрди окола Гырлицадан илери да баарарды хайваннара, ки кашынмасыннар ауллара, кырмасыннар токатлары, бозмасыннар дамы. Хем о хер гүн сорарды Гырлицайа, незаман о йапажэк ону околжу. Гырлица херкерä калдырарды татарнини, да бу, күсүсүз, качарды бир тарафа. Сора о генä качынарды кырларда, топламаа окола бошта хайваннары.

Чок йыл Папурка бөлä качынды Гырлицанын ардына, истейрäk олмаа околжу. Бир май гүнү Гырлица гелди окола геч. Папурка дөнәрди аулун ичиндä, коолайрак хайваннары, ангылары мизләрдилär, аач, хем узадардылар кафаларыны аул ашыры. Гырлица гелди, нижä херкерä, сусар, ама бу сефер — кара-дүрүк. Папурка, атлайрак, гитти

она каршы да чекетти гөстөрмәә, ангы хайваннар кашынмышлар аула, ангылары не йапмышлар, хем генә сорду, незаман Гырлица йапажэк ону околжу. Гырлица бакты она өлүмнү аар бакышлан. Онун елиндә варды бир аршыннык кызыл мочуга. О доорулду Папурканын үстүнә, калдырды мочугайы да, герилип та, не куведи вар, урду айкырылыына Папурканын белинә. Папурка чиркин баарды, дүштү ерә да башлады сүрүнмәә коллары үстүндә, нижә бош чувал. Чаардылар фельдшеры. Фельдшер баарды Гырлицайа:

— Сән инсансын мы оса хайвансын мы?

Гырлица генә калдырды мочугайы да урду фельдшерын колуна, дирсектән йукары. Фельдшерын колуну алыштырдылар. Папурка са сакат калды, сүрүнәрди ауллар бойунда.

— Е она, Гырлицайа, бишей ми олмады бунун ичин?— сорду Незетлийә Панаит.

— Насыл олмады? Олду!— жувап етти Незетли.— Ону сора жандар койдулар.

— Билерсин ми бишей?— деди Панаит.— Бени корку аләр евеллердән. Бана гелер, ани илери адам доз-долай сарылыймыш Гырлицаларлан, ани о кендини билмесиндән өлмесинәдәк хер саат коркармыш бишейдән: те ону дүйежекләр, сойажэклар, капайжэклар — раада бракмайжэклар. Евеллик, бана гөрүнер, бензәәр бир каранник, нем, пек кыстав кафеся, ангысында емен йок нижә йашамәә. Кайет бүүкмүш йабан деспотлук — бетли, чиркин, дайанылмаз.

СОПА ЖИНКМЕСИНДӐ

Папшой анызында еди чоџужак ойнардылар «Сопа жинкмеси». Ким хепсиндӑн йакына жингӑрди кеди сопасыны, о каларды «бабу» да топларды каланын сопаларыны. Хепсиндӑн сык каларды «бабу» бир забун чоџужак Диманчу. О буна хич кӱсмӑзди, хеп, гӱлӱмсейрӑк, гетирӑрди аалемин сопаларыны. Те о генӑ отурду ӧбӱр чоџужакларын йанында да чекетти бири бири ардына жинкмӑӑ сопалары. Хич бири дӱшмӑзди онун «бабу» сопасынын ӱстӱнӑ, ангысы айкыры йатарды ердӑ бир алты адымда ушаклардан. Ама те Диманчунун елиндӑн жингилди битки сопа да дӱштӱ кеезӑ.

— Шинди Сиврикалак — «бабу»! — севинди Диманчу.

— Бӑн олмайжам «бабу», — дик деди Сиврикалак.

— Бӑн насыл олдум е? — сорду Диманчу. — Ал да топла сопалары.

— Бӑн деерим е, ани олмайжам «бабу», — атыларды Сиврикалак.

— Е ким олажӑк е?

— Генӑ сӑн.

— Бӑн олдум.

— Оларсын сӑн таа бир керӑ. Топла сопалары, зере дӱӱежӑм сени.

— Дӱӱежӑн ми? Сӑн санӑрсын, тӑтӱн кӱӱдӑ хепсини дӱӱер дейни, сӑн да мы дӱӱежӑн?

— Дӱӱежӑм.

— Тӑтӱсӱ примармыш дейни, шинди «бабу» да истӑмеер олмаа.

— Сенин да тӑтӱн олсун примар, ама оламӑэр.

— Оламӑэр, зере бизим тӑтӱ диил хайырсыз, сенин тӑтӱн гиби.

— Нашей?— кызарды кулакларынадак Сиврика-лак.— Бизим тәтү — примар, да сән баарэрсин она «хайырсыз» мы? Бу — политика!

— Бааражам, зеро о хализдән хайырсыз.

— Исләә, бизим тәтү ерлештирежек сизи.

— Нашей йапажэк о бизә?

— Алажэк да капайжэк сенин тәтүнү.

— Нерейн капайжэк?

— Гөрежән сән, нерейн — капана. Те, бән шинди гидежәм, сөлейжәм, да аушама сенин тәтүнү алажэклар.

Диманчуйу алды корку.

— Гитмә, Сиврикалак,— йалварды о.— Бән генә олажам «бабу», сааде гитмә.

Ама Сиврикалак алды кенди сопасыны да доорулду күййә. Диманчу етишти ону геердән да тутту ениндән:

— Гитмә, Сиврикалак. Бән истәмедим өлә демәә.

— Истәмедин ми? Постта булажэклар бунун ужуну.

— Гитмә, Сиврикалак,— бракылмазды Диманчу.— Бән вережәм сана, не истәрсән. Бендә вар гөзәл палижикләр. Истәрсән, вережәм сана оннарын бирисини, сааде алмайын бизим тәтүйү капана.

— Диил ләәзым бана сенин палин.

— Озаман вережәм сана бир чифт гугуш, сааде гитмә.

Сиврикалак, ишиттийнән бу лафлары, дурду.

— Гугуш му?— бакты о алып гөзлән Диманчуйа.— Ама шинди гетирәсин.

— Шинди гетирерим.

Евәдән үч километрайды. Емен бүтүннә йолу Диманчу качты. Евдә йокту кимсейжи. Гугушларын биразы дурарды сырлык аулунда, биразы —

евин өртүсүндө. Диманчу хызлы гирди хайада, алды кададан ики ауч папшой да атты дамын ичинә. Гугушлар бири бири ардына гирдиләр орайы. Ачан гирдиләр ен гөзәл, тараклы гугушлар, Диманчу капады дамын капусуну. Гугушлар кондулар йуваларына. Диманчу, йоклайрак йарым каранныкта мердивенин басамакларыны, пинди, туту тараклы гугушларын бирисини, сора — онун ешини да качарак гитти аныза.

Сиврикалак бекләрди ону.

— На, ама сааде алмайын бизим тәтүйү капа-на,— деди Диманчу, узадарақ она кендинин ен гөзәл гугушларыны хем аалайрак.

1962

«КАРАСПАНДИТ»

Кышын да, ачан гүннәр — «ауч кадар», йазын да, ачан оннар — «йыл кадар», чифтчи Куржалы хеп те бөлә дөнәрди кенди аулунун ичиндә. Онун елиндә херкерә булунарды бишей: йа казма, йа тырпан, йа кесер. О хайлак дурмазды хич, ба доорударды йаннамыш токады, ба казарды аулу, ба йамарды чарыкларыны. Ашырыяа о емен гитмәзди. Ачан сииректән гидәрди панайыра, о бүтүн йол хеп дүшүнәрди еви да онун ичин савашарды таа тез дөнмәә геери. Күүдә ен ни чифтчи сайыларды о.

Бир йылын, гидәркенә Кишинева, бу күййә ууралды бир Букурешть газетасынын корреспонденти. О гитти примарийейә да деди:

— Бән — корреспондентим. Истеерим гөрөйим, нижә йашлээрлар сиздә инсаннар. Гөстерин бана сизин бир чифтчинизи.

Секретар сорду гелмишә:

— Е сӧләмейжӧн ми жанабин, не о «караспандит»?

— Бӧн газетада ишлеерим, корреспондентим, диилим «караспандит»,— аннатты йабанжы.

Секретар некадар савашты демӧ бу лафы, ӧлӧ да дейӧмеди.

— Е, йок бишей,— деер о,— бӧн дейжӧм сана караспандит, сӧн да забуннамайжан бундан е.

Да дӧндӧ о караулжуйа Дрангу Алексийӧ, деер:

— Гӧтӧр бу караспандиди Куржалыйа, гӧрсӧн бизим гагауз чифтчимизи. Куржалы, сансын, ислӧ йашӧэр, а?

Караулжу деди караспандидӧ «хайди», да оннар гиттилӧр Куржалыйа. Ачан етиштилӧр токада, караспандит деер караулжуйа:

— Бӧн йалныз гирежӧм бурайы. Сӧн гит геери. Саа ол.

Куржалы таман дайарды евин ардында саркык сачаа поплан. Караспандит гирди аул ичинӧ, бакы-нӧр хер тарафа, ки качырмасын бишей, хепсини есап алсын, гӧрсӧн, нижӧ йашӧэр бурада чифтчи. Гитти о илкиндӧн кухнейӧ да бакты чӧвенӧ, со-ра — тавайа, ки гӧрсун, не ийер Куржалы. Ама чӧвендӧ да, тавада да йокту бишейжик. Ичерси кокарды ески курума. Ватра ӧстӧндӧ дурарды бир парча малай, ангысыны сармыштылар да алатлан пӧйедӧрдилӧр карымжалар.

Караспандит, чыктынан кухнедӧн, ӧз-бе-ӧз каршы гелди забун кара кӧпеклӧн. Кӧпек ики сефер баулады да калды ачык аазлан. Караспандит кыврылды евин ардына, да, гӧрӧп саабийи, селӧм верди она:

— Колай гелӧ, чорбажы!

— Алла роз олсун,— гӧжӧлӧ ишидилди жувап.

— Не, дӧзӧнермийсиниз?

— Дайээрим те бурада сачаа, чөкмүш.

— Да, ескижә сизин евжеезиниз.

Куржалы бишей демеди да илерләрди урмаа по-
пу еринә.

— Сиздә бурада концерт бишей олэр мы?— сор-
ду караспаднит.

— Билмеерим, нашей о,— истәмейрәк, деди
Куржалы.

— Прост, прост, ани сиз бурада бишей гөрмеер-
синиз,— узатты сесини, шашарак, караспандит, со-
ра генә сорду.— Е жанабин несой кийат окуйэр-
сын?

— Брак бени раада, ба!— дарсык жувап етти
Куржалы.— Не дакылдын? Бән сабаа караннын-
дан ишлеерим, сән да гелмишин...

— Сиз прост един бени, ватандаш, бән — кор-
респондентим, онун ичин сорэрым,— деди өбүрү.

— Сән хайлак инсаннара сор. Биз хич аяк
бүкмеериз... беним вар ишим,— атты омузу ашыры
Куржалы.

— Иштән сора сиз нижә динненерсиниз е?— ол-
ду ени соруш.

— Нижә өкүз,— йатэрым да динненерим,— кести
лафы Куржалы да өлә бакты караспандидә, ани
өбүрү гитти, хич башка бишей демейип.

1962

✓

КОКГӨЗЛЕМА ВАНИНИН ВОТАТ ЕТМЕСИ

Тузлутерин ардына бән чекеттим йапмаа Кок-
гөзлемә Ванинин скульптура портредини. О чок
гечирмиш, шакажы бир адамды, лаф хавезийди.
Отурдуйнан томбарлак, дөнәр скемнейә, о бакты

сергеннердä дуран скульптуралара, сора, гөстөр-
рәк услу үзлү, генч адамын бүстүнү, сорду:

— Бу му — Тузлутер?

— О,— жувап еттим бән, ишлейрәк.

— Ани — тракторист, депутат?

Бән кайыллы салладым кафамы.

— Бобасы са партал ичиндä гезәрди!— деди
Кокгөзлемä да тутунду аннатмаа, нижä бир керä
вотат етмиш.— Илери камерайа, сенада айыарды-
лар сааде оннары, кимин чок топраа варды хем
да түрлү байструклары, ангыларынын йокту нере-
синä хич инсан демäя.

Унутмайжам отуз дөрдүнжү йылы. Иаклаштый-
ды вакыт вотат етмäя, йа да, нижä чойу дäärди,
кийат атмаа. О заманнарда херерси олдуиду —
сааде партия: Кузист партиясы, Либерал, Царан,
Гарда де фер, Аверескан, Лежионар. Хепсинин бу
партияларын адамнары гезәрдиләр сокакларда да
баарардылар түрлү чаармаклар, түрлү адама-
клар. ,

Булундум бән бир гүнү примарийанын йанында.
Бакэрым — сокаан орталык ериндән гелер бир
сүрү голан. Йанымда бири деер:

— Бу Кузист партиясы гелер.

Бән шаштым, деерим:

— Несой партия — оннар? Оннар хепси — күүйүн
каликлери, ба!

— Е, те оннар е,— деер комшум.

Бөлүк йаклашты бизä. Бакэрым, чойунун колла-
рында баалы бирәр кара парча, о парчаларда да
ресимни фашист нышаны. Хепсиндән илердä ги-
дер партиянын башы Мотка Теренти. Етиштийнән
примарийанын ууруна, кузистләр тутуштурдулар
бирәр «факил». Мотка Теренти калдырды кенди
«факилини» йукары да баарэр:

— Збында!

Каланы да үүредиләр:

— Збындаа!

— Траяска гуверну луй Куза Гога ши Октавян Гога!— баарэр Мотка Теренти.

Обүрләр да:

— Страска!

— Диграба сунт сарбатори! Рупем тоць либрили дин гуверне!

— Збында! Куза Гога! Либераллары даадажэз дога-дога!

Гечтиләр бу кузистләр йанар чыбыкларлан еллериндә. Оннарын таа ужу кесилмеди, башладылар ишидилмәә башка сесләр. Пейдаланды бир башка бөлүк. Деерләр, буннар либераллар гелер. Бакэрым, илердә, таныдым Оңйалан Андийи,— нижә тилки, ширет. Бей, деерим, буннар бири бириндән гержик, ба!

Оңйалан Андинин елиндә — бир чонтук байрак трикулори. Саллээр о байраа инсана доору хем да баарэр:

— Не, бурадан гечтиләр кузистләр ми? Биз кыражэз оннарын топукладыны! Биздән корунсуннар! Вотат етмектә хеп окадар бизим партия енсей-жек!

Бөлә, шымарарак, гечти буннар да доорулдулар клисенин ардына. Бир да ишидериз сес ашаакы сокактан. Гиттик биз орайы. Деерләр, бурадан те шинди гечежек Царан партиясы. Оннар коркэрлар гитмәә бүүк сокактан, зере дүүлежекләр.

О өлә дейинжә, бакэрыз, арадан кыврылды бир талига, долу «цараннарлан». Оннар да баарышэрлар, шымарэрлар, саллээрлар йумурукларыны. Бакэрым, илердә отурэр кефли Тучка Стипан да кандиллеер, обүр «цараннар» са дурэрлар кош ичиндә аяакча, тутунэрлар онун омузларындан да баарэр-

мыйсын баарэрлар, ким не баара биләрсә. Бириси баарэр:

— Траяска царани ши Тучка Стипан, ши бади Орги Мангафа!

Башкасы баарэр:

— Инанмайын не кузистлери, не либераллары, не авересканнары!

Оннар хепсийжи — алдадыжы хем хайырсыз, сокулэрлар, нижә кыч алтына — макара. Ачан вотат едежеениз, единиз цараннар ичин!

Талига гечти да гитти кулаа доору. Буннары гөрдүктән сора бән гиттим евә. Кары сорэр:

— Не, бе Вани, не өлә булутлуйсун? Ишидилер бишей женк ичин ми, нашей?

— Бишей,— деерим,— ишидилмеер женк ичин, ама партиялар гезишерләр күү ичиндә чил гиби, билмеерим, не чыкажэк бундан.

Сора кары сорэр, нашей да нижә. Деерим, брак, сорма, айол, бана бишей, зере беним кендимин кафам алмээр буннары. Дөшет да йаталым, да сүүндүр о шафкы, уурамасын голаннар бишей. Гечмеди бир он минут, ким-са урду токада, «чорба-жы!» — баарэр. Чыктым бән, нижә булундум, донжа—гөлмекчә. Ачан ачтым капуйу — бир киши гирер аул ичинә. Бән сорэрым ешиктән, ким орда, о са йаклашты бана да деер:

— Сән йаваш лафет бираз, анырма.

Бурада бән таныдым, ани о — Онйалан Анди. Гирдик ичери. Йактым бән лампайы.

— Бән,— деер,— сана гелдим бир йалвармаклан. Вар умудум, ани сән бракмайжан бизи йардымсыз.

Чыкарды о бир тукурлак кийат.

— Даат,— деер,— те бу прокламациялары, сора вотат ет бизим ичин, либераллар ичин, ики керә,

да, биз едӑӑ алдыйнан елимизӑ, койажӑз сени мѣражы.

Бӑн сорӑрым:

— Е, ама енсейӑмӑрсейиниз?

— Бӑлӑ дӑшӑнмейӑ беним кафам баллотат олмады,— деер.— Беним вар чок адамнарым, биз, мутлак, енсейжӑз. Сора вережӑз инсана ӑлӑ бир йашамак, ангысыны о хич дӑшӑндӑ да гӑрмеди.

Бӑн да деерим:

— Е, ачан ӑлӑ адӑерсыныз, озаман бӑн даадажам бу йапраклары.

Ертеси аушам йаптырдым бӑн карыйа йарым сӑт чӑлмӑӑ ун кашасы, соктум койнума о прокламациялары да, сӑт чӑлмӑӑ елимдӑ, гиттим кӑӑ ичинӑ. Аулларда херердӑ партияларын нышаннары чизили. Етиштим бӑн Дамгаларын йанына, дурдум, бакындым. Долайда — хич бир жан. Чыкардым бӑн хызлы койнумдан бир прокламация, йааладым онун ардыны кашайлан да йапыштырдым токада. Сора гечтим башка сокаа. Е, насыл — нижӑ дааттым бӑн бу прокламациялары да хеп о коркуйлан доорулдум евӑ. Саптыйнан бӑн бизим арайа, кӑшедӑ каршыладым Дырдыр Мафтейи. Тутунду о бендӑн:

— Ха гиделим бизӑ.

Бӑн аннадым, ани о истеер бендӑн бир лаф копартмаа, вотат етмейжӑм ми бӑн оннар ичин. Атылдым бӑн гитмӑӑ онуннан, йалан сӑледим, ани сабаа ичин вар бираз папшойум фаламаа, кайайа гӑтӑрмаӑ. О са бракылмӑэр, гел да гел. Гиттик биз она. Сокту о бени ичери, орасы са — хынча-хынч долу инсаннан,— лежӑонарлар топланмышлар. Кысылдым бӑн бир тарафчаа, дурӑрым.

— Йапажӑз,— баарышӑрлар лежӑонарлар,— ани хепси калсыннар, бош кашыклары еллериндӑ.

Дурӑрым бӑн кӑшедӑ да дӑшӑнерим, несой

сыйырылмаа бурадан. Бир да пенчерелердә пейдаланды биркач сурат. Башладылар урмаа.

— Ачын капуйу, ба гурелли кедиләр! — баарэрлар дышардан. — Не, сиз сандыныз, ани биз сизи булмайжэз мы?

Дырдыр гитти, ачты капуйу. Ичери долустулар бир ирми либерал, еллериндә — челтикләр. Копушту бир дүйүш — ким кимә ура биләрсә.

— Ур! — баарэрлар, — да хич аллаа йаратты да демә!

Дышардан са либераллар хеп таа гирерләр. Ачан гөрдүләр лежионарлар, ани буннар — чоклук, башладылар фырламаа ичердән: ким капудан чыкэр, ким — пенчередән, ким тавана тырмашэр. Бу карышыклык арасында чыктым бән да хайада.

— Хооу! — баарэр бириси. — Йа дур!

Бән саклээрим суратымы, ки танымасын бени, о са алэр беним еллерими. Насыл-са итирдим бән ону — текер-мекер олду. Каптым бән йолу качмаа.

— Нижә, бә? — сорэр кары евдә. — Тутмадылар мы? Сүт чөлмеени нәптын?

Бән са титиремектән чарыкларымы чыкарамээрим. О гежә бән хич гөзүмү кыпмадым...

Е, гелди гүн вотат етмәә. Гиттим бән да. Ачан етиштим, гөрерим, — евин ону долу жандарлан. Көшедә са синмишләр, дурэрлар биркач киши. Бән дурдум да бакэрым, нечин оннар синмишләр бурада? Беним йаныма гелди Фүлүбүн Панти, деер:

— Ким печады урмээр либераллар ичин, онун үстүнә тавандан, бир деликтән ун силкерләр, да ким чыкэр дышары унну сыртлан, ону те буннар дүйерләр, нижә хасыры.

Гирдим бән да ичери. Капунун йанында Ойялан Анди деер бана:

— Бак, нижә аннаштык, ат ики керә кийат ли-

бераллар ичин. Сора, гежә йарысында гел булетиннери саймаа, сән кумисияя йазылайсын.

Алдым бән булетины, орада са: бастон, борна, пергел — түрлү драку-мракулар чизили. Бактым йукары — таванда хализдән вар делижәк, ун силк-мәә. Урдум бән печады булетинин о көшесинә, нередә варды бир чизи, өләйди, сансын, либералларын нышаны. Колвердим бән йапраа коробка ичинә да сорэрым Оңйалана:

— Шинди, деерсин, Камбурун еринә ми вотат едийм? Е адам геләрсә?

— Онун артикулу башка,— деер о.— Биз брак-майжэз ону, хич йаклашсын да бурайы. Сән гит шинди клисенин аулу ичинә, гии Паткан Игнатын чувалындан рубалары, динш калпааны да вотат ет таа бир керә либераллар ичин.

Бееммедим бән Оңйаланын школасыны да чыктым ичердән. Гежә йарысы гелдим булетиннери саймаа. Сайдык биз о булетиннери, да чыкты, ани енсемишләр либераллар.

— Кимдә вар, она таа верилежәк,— деди бирдән Оңйалан.— Шинди хайдин бана конушмаа. Койдум бу уура бир батлак шарап, үч бобана, он өрдек. Конушажэз ики гүн.

Тулум Исай, Серсем Карпу, Буху Анани бирдән йолландылар конуша. Бән гиттим евә. Төлә олду беним вотат етмәм...

Кокгөзлемә сусту, дөндү да бакты кенди портрединә, ангысыны бән шиндән сора битирәрдим.

— Да не чыкты либералларын о адамакларындан?— сордум бән.

— Не чыкты?— деди Кокгөзлемә.— Хепси калды ескийжесинә. Ени күү адамнары да бакардылар сааде кендинә зенгиннемәә: хеп о көөр тамахлык хеп о кендини дүшүнмәк.

1962

— Бән да билерим бир Джульеттайы,— деди терзилик училищесинин директору Занет Каранфилә, ачан оннар чыктылар кинотеатрудан.— Окадарки онун адыды Сони. Истерсин ми, аннадыйм онун ичин?

— Елбетки,— кайыл олду Каранфил.

Да Занет аннатты йолда:

— Бу олду алты йыл геери. Сони үүренәрди училищенин икинжи курсасында. Бир ачык кызчаазды, гөзәлди — акыла зарар, варды алтынны сачлары. Бир гүнү о йок олду училищедән. Бир гүн о йок, ики, гечти бир ай, о са хеп йок. Йаздык евә — евдә да йок. Қайбелди — да битти! Олә да буламадык ону.

Бән чок сефер ишимнән гидәрдим область центрасына. Да не санәрсын? Бир керә йазын бән каршылашарым онуннан орада, соакта. Онун йанында варды бир генч олан.

«Нижә, исләә е беним йаржеезим?» — сорду Сони, селәм вердийнән, гөстерерәк бана генч оланы, гүлүмсейрәк бүтүннә суратыннан.

«Е, сән севмишин — сән айырмышын», — сааде дейә билдим бән, да оннар гиттиләр парка доору.

Сони белли кысметлийди. О едәрди йарини колтуктан, нашей-са йолда тутунду она аннатмаа.

Бундан сора бән ики йылдан зеедә генә билмәздим бишей Сонинин йашамасы ичин. Да те бир гүнү бән кабулеттим ондан бир кийат. О лафлар бени сарсаладылар жанымын темелинәдәк. Сони йазарды:

«Бән йанылдым. Кач керә бән вар гөрдүүм айырылмыш инсаннары! Бән бакардым оннара да шашардым, насыл оннар гечирә билерләр бөлә кысметсизлини. Шинди са бу — беним кендимин

башымда. Фасыл бу йашамак кенди түрлүлүүннән! Кахырлан севинмелик коолээрлар бири бирини, ни-жә гөлгәйлән гүнеш. Бу гөлгә, ани гелди беним үстүмә, бана гөрүнер гечмәз... Билсениз Сиз, на-сыл бән ону севәрдим! Бән бүтүннә үреми вер-дийдим она. Бән савашардым сааде ону севин-дирмәй. Бана ләазымды, ки о олсун раатлы, хич бир лекесиз. Бана гөзәл гөрүнәрди онун усуллуу да, далгаланмасы да, онун гүлүмсемеси да, дүрүк-лүү да. Хепсини, не о йапарды, бән беенәрдим хем иисөзләрдим кенди кендимә, нижә бир таман ло-гикайы хем гөзелли. Бән, нижә бир онбеш йашын-да кызчааз, топлардым йакын байырлардан хем чайырлардан чичек, йапардым фенец, да о фенец-лән донактардым онун йастыны. Хепсини бунна-ры бән йапардым битмәз энергияйлан хем йортулу дуйгуйлан. Бән дойамаздым кысмедимә.

Битки вакытта о чок сефер геләрди евә даргын. Бән са она хич бир керә бир айкыры лаф де-мәздим, севәрдим ону бүтүннә иманымнан... Да те, шинди бән йалнызым. О йок олду евдән, ни-жә бән йок олдуйдум училищедән... Хич бир түр-лү инандырамээрым кендими, ани бу аслыдан ол-ду. Бана хеп гелер, ани те, о шинди ачажэк капуйу, гирежэк ичери, да генә олажэк, кимә бән севи-нийм. О са гелмеер хем, олмалы, гелмейжэк та.

Жаным дүүлер, истеер чыкмаа гүүсүмдән, йаш-ларым да йалварылмаз гелерләр гөзлеримә. Ким вар нижә сөлесин, не олажэк бенимнән илери доору?»

— Бурада кийат битәрди,— деди Занет, ачан он-нар айкырыладылар сокаа, ки сапмаа арайа, не-редә о йашарды.— Да, олмалы, чок Джульетта вар бу дүннеедә. Жаным ажээр, ани Сони йазмамышты кенди адресини, да бән йок нижә жувап верийм, үүренейим онун ичин бишей. Сони са биртаа башка

бишей бана йазмады. Хеп бакэрым, бежим каршы-ларым ону, ама бирердә гөрмеерим.

Бурада оннар айырылдылар, да Каранфил да, гидерәк илери доору сокакча, бакарды каршы гелән генч карыларын суратларына, дүшүнерәк, диил ми оннарын бири ажаба Сони?

1962

✓

КУДАЛ

Бин докузүз отуз секизинжи йылын април айында Гарипси өлдү офтикадан. Онун евиндә пенчере-ләр ачылмаздылар, да ичердә дурарды аар, диил саа солук.

Хасталандыйнан, Гарипси сук-сук сөленәрди, чаарарды оолуну Федийи, сувазларды онун башыны хем хэйсларды өкүзү Кудалы.

Дүштүйнән дөшеклерә, о теклиф етти кошажак-сыз адамы Долапсыз Стипаны, ки о сүрсүн онун хем кендисинин пайжаазларыны.

Гарипси өлдү, кусарак кан, дүүнерәк патта. Бундан сора гелди Долапсыз да, үч гүнүн ичиндә койуп сырайа талигайы, ески пулуу, чалы сүргүйү, долдурду бир йамалы чувала уфак, нижә мержик, папшойу, отурду талигайа рааметли Гарипсинин докуз йашында оолуннан Федийлән, да оннар йолландылар кыра.

Калктылар, таа сабаайа варкана биркач саат.

Хава серинди, да илердә гөрүнәрди өкүзлерин со-луу. Өкүзләр, Кудаллан Бужор, икиси да забунду-лар, ама Кудал, бир бооз түүдә, йаваш өкүз, пек йуфкайды. О ийәрди алатсыз, хич чок гөрмейрәк, ани Бужор сыйырэр онун өнүндән еми. Фединин херкерә жаны ажаарды бу өкүзә онун бу йаваш-

лыы ичин. Ама Кудалын йавашлыы диилди иилää, о дертлийди. Чок вакыт чекти о Гарипсинин пулууну, гечирди саабиләрлән билä йашамак зетлерини.

Да те биткидä о башлады дүшмää, хептән куруду.

Гарипсинин пайы йыракта, Конгаз мерасындайды. Йарым йол Кудал гитти, салланарак Бужорун йанында, уруларак салкым арыша. Ама ачан талига урду, чайыра йайылмыш, бир молитурa ерä, Кудал дурду. Долапсыз урду онун фырлак бел кеминä биркач камчы арды ардына. Талигайы чыкарды йалныз Бужор.

Отää доору биркач ердä, хендеклердä, Кудал дүштү. Ама Долапсызын камчысы калдырарды дертли хайваны чиркин выжламаклан. Феди хербир урмакта капарды гөзлерини, ки гөрмесин бу чиркин камчийы. Ачан Кудал дүштү шиндән сора бешинжи керä, Феди дайанамады да йалварды Долапсызы, дүүмесин өкүзү.

— Бән диилим кабаатлы, Федийжик, ани йашамак бөлä зоор,— деди Долапсыз.— Еер биз екмәрсәк сизин пайы, озаман Кудал да, сән да, мамун да өлежееiniz аачлыктан.

Феди аннайамазды буннары хепсини, о сааде аннарды, ани онун пек жаны әжээр Кудала. Долапсыз таа биркач камчыда калдырды Кудалы, да талига генä йавашыжык йолланды илери. Йолда Долапсыз биркач керä бакты ба Федийä, ба торбайа, дүшүнәрәк, кач гүнä оннара етишежек инти.

Пайа етиштиләр геч. Долапсыз койду күфлү пулуу пайын саа аннына да чекеттиләр сүрмää. Уўленәдәк йапа билдиләр сааде алты чизи. Уўлендä Кудал алды аазына бир пүскä тозак, ама чинейәмеди ону, да өлä да калды, тозак лудакла-

рында. Долапсыз кенди бишей имеди, Федийә са кырды малайын бир парчасыны, да генә тутундулар ишлемәй: Феди едеер өкүзлери, Долапсыз да пулуу доорудәр.

Кудал хер ики-үч чизидә дүшәрди. Долапсыз, гөрүп, ани Кудал бүүн шиндән сора йапамайжәк иш, колверди өкүзлери, баалады оннары талиганын сүвенинә да дөктү өннеринә биркач ауч папшой.

Гежә ичин Долапсызлан Феди йаттылар ердә, сарылып ески аба шубайлан.

Сабаален оннар уйандылар еркен. Херерси сесизди, сааде бир жывырлига йакында денәрди кенди сесини. Бужор дурарды аякча да гевшенәрди. Кудал са йатарды, йасылмыш ерә.

— Гит да сула өкүзлери, Федика,— деди Долапсыз да баалады оннары бирери кысадан, ки долашмасыннар.

Феди алды камчийы да хайдады оннары алчаа. Алчакта, көрпә чименнерин арасында, йалабаарды бир сызынты.

Кудал су ичмеди. Феди чевирди өкүзлери геери, ама Кудал чыкарамады тырнакларыны чамурдан. О дүштү да иннеди, нижә инсан.

— Калк, Кудалжым,— йалварды Феди,— калк, беним өкүзчүм.

Ама Кудал тунук гөзләрлән бакарды кенди саклы ажыларына. Феди чекетти сувазламаа онун бооз түүлү калажыыны хем ааламаа. Сора о бракты өкүзлери да гитти сөлемәй Долапсыза, ани Кудал батты. Долапсыз алды камчийы да гитти алчаа. Кудал йатарды уп-узун, калаа чамур ичиндә. Долапсыз денеди чыкармаа ону. О ба чекәрди ону буйнузларындан, ба савашарды калдыртмаа камчынын сапыннан, ба бааларды ону чатыйлан Бужорун енсесинә да хай едарди, ама хепси савашмаклар бошунайдылар.

Долапсыз гитти һааны — са кыржа да тез дөндү биркач адамнан, ангыларын бирисинин едеендә варды бир хәйсадакы өкүз. Коштулар оннар о өкүзләң Бужору талигайа да Федийләң билә гиттиләр алчаа, калдырдылар талигайа Қудалы. Бундан сора йабанжы адам алды кенди өкүзүнү да башкаларыннан билә гитти.

— Ләазым гөтүрмәә Қудалы евә, Федижик, да мамун баксын, кесмәә ми ону, һәпмаа,— деди Долапсыз.— Сора гележез да бир Бужорлан екежез пайы. Башка йок һәпмаа.

О касты Бужорун тарафындан бойундруу геери, кошту өкүзү, тутту бойундруу Қудалын тарафындан, да өкүзләң адам сүрүдүләр талигайы күйә доору.

Йолда Қудал, завалы Қудал, өлдү. Евдә ону Долапсыз сойду. Феди бакарды онун хептәң солмуш гөзчезлеринә да чекәрди ичини. Қудалын гүүдеси бүтүннә чүрүктү чок йылдакы зеетлердәң.

Долапсыз дүздү ени бойундрук, маасуз бир өкүз ичин, баалады тарапашкайа бир бошалдымыш семичка сапы, гиндирди о сапа бир сусактан фуну, да икинжи гүнү генә йолландылар кыра. Феди жан ажысыннан бакарды, һижә Бужор йалһыз савашәр чекмәә талигайы.

1962

ОТУЗ ЛЕЙ

Күүдә Қараннык-Факирлердә йашарды бир кыркын үстүнә йашта адам Семә Петан. Семенин варды чок капулу евлери, бүүк даһнары, икидемирли пулуклары, секиз чифт өкүзү, бир хергелә бейгири, икиүз койуну, чок кушу. Онун баалары хем екин-

никлери каплардылар күүйүн мерасынын таа зеедесини. О хер йыл сатарды чок екин, шарап, пиинир, йымырта да хеп топларды пара. Кендиси са о херкерә бенизсизди, сыртында ташыйарды бир хурда антери. Анылмыш сыкы адамды.

Семә Петаннан бир соакта йашарды бир офтикалы, йалныз кары, ангысында хич бишейжик йокту, да о топларды соактан хербир чырпыжыы. Да те бу карыйа Семә дөрт йыл геери вердийди өдүнч отуз лей. Зор инанмаа да, несой гыжыртыйлан үрендә о вердийди о парайы.

— Ама бак да гетир!— сымарлады Семә карыйа.— Отуз лей — диил шака. Ачан биннәә етишмеер отуз лей, она деерләр докузүз етмиш лей, ама демеерләр бинник.

Да те гечти дөрт йыл, кары са хеп чевирәмәзди кенди боржуну. Да дөрт йыл сыраварды Семә хеп йолларды кенди евдекилерини, ки алсыннар о парайы.

Биркерә кышын Семә кендиси гитти карыйа. Буламайып, не алмаа ондан борч ичин, о копарды кухнежнин өртүсүнүн башындан үч тафта. Ичери башлады саурмаа каар. Завалы инсанжык, чывдырарды, нижә куш. Бозуп карынын йувасыны, Семә йолланды евә. Ама, чыктыйнан сокаа, она гөрүндү, ани бу чүрүк тафталар йапмээрлар боржун паасыны, да о сыбытты оннары хендек ичинә, баарып карыйа, нередән истәрсә, булсун да гетирсин о парайы.

Семенин хич нестиндә да йокту раада бракмаа карыйы. О генә чекетти хер гүн йолламаа ичердән биркимсейи она о лейләр ичин. Ачан евдә битәрди газ, о дääрди гелинә:

— Гит, версин о отуз лейи, да ал газ.

Ачан биркимсей чаарды дүүнә, о дääрди карысына:

— Бән гелиннән гүвеейә атажам долужак ирми лей, сән да гит, ал о отуз лейи да ат ону.

Ачан ичердә ушакларын бириси истәәрди бомбони, о генә дәәрди:

— Гит, ал о отуз лейи да ал кендинә бомбони.

Семедә тездә дууду неет вермәә суда кенди борчлусуну. Ама бу вакыт офтикалы кары генә кефсизленди.

«О вар нижә судадак өлсүн да чевирмесин о отуз лейи»,— дүшүндү Семә да бу пара ичин хаста карыйа каздырды йарым гектар папшой.

1962

ЖАНДАР ХЕМ СКУЛЬПТОР

— Буннары хепсини сән ми йаптын?

— Бән.

— Кендин ми?

— Кендим.

— Сефтә гөрерим бөлә ишлери. Сансын гелер төлә сииредәсин оннары.

— Сииредин, интереслийсә.

— Дур, ама, нижә вар бир лаф, дүшер ми йапмаа бу сой форма ишлери? Вар мы өлә закон?

— Өлә закон йок, кәр ким йапсын, ама бу ишлери йапәр хепси, ким истеер.

— Нашей? Нашей сән лафедерсин? Насыл өлә «йок закон»? Сайлер, сән диил, ани законжасына йапасын бу кафалары?

— Бән деерим, ани хербиринә йок закон, не йапсын.

— Е, шиндийәдәк бән сени беенәрдим, ама бө-

лā лаф ичин!.. Насыл ᄅᄅᄅ, йок закон? Биздᄅ курта-
куша вар закон.

— Сиз аннамээрсыныз бени. Буну йапэр, ким
истеер.

— Насыл ᄅᄅᄅ «ким истеер»? Фасыл адамсын
сᄅн! Е бизи нечин коймушлар е, ачан «ким ис-
теер»? Аалем йапэр, не истеер, сора биз лᄅᄅзым
жувап еделим хепси ичин. Ха гиделим шефа. Ама
те о кенди гелер. Шинди ᄅдейжᄅн аменда хем
дᄅнежᄅн, нижᄅ писар елиндᄅ — карандаш...

1963

ЙОЛДА ҚАРЫ

Хашлак июль гүнүйдү. Йаамур чоктан йаамадый-
ды, да йолда йатарды бир калын кат кызгын тоз.
Доктор Фламбург чыкты аптекадан да йолланды
евᄅ үүленнᄅᄅ. Гүнеш йакты онун гᄅзлерини. О гит-
ти ауллар бойундан, нередᄅ дурардылар сук сал-
кым фиданнары. Ону генᄅ капты жᄅн ажысы ешил-
лᄅᄅ, ангысы гүн узуннуунда дурэр бу дайанылмаз
кызгынныкта.

Етиштийнᄅн кᄅшейᄅ, Фламбург гᄅрдү йолун ор-
тасында, тоз ичиндᄅ дурар карыйы, йанында — ики
казан хем суважы. Фламбург санды, ани кары гᄅ-
түрᄅмеер суйлан казаннары. «Ох, не йуфка олду
инсан!» — дүшүндү о да гитти карынын йанына.
Кары нашей-са аарарды тоз ичиндᄅ.

— Нашей сᄅн аарээрсын бурада? — сорду Флам-
бург.

Кары бишей жувап етмеди.

— Несой сенин адын?

— Василᄅса бана деерлᄅр, — деди кары.

— Е нашей сᄅн аарээрсын бу тоз ичиндᄅ?

— Аарээрым... Дүн кырк лейᄅ сувадым бир ев,

вердим чожуума, гөтүрсүн парайы ева, о са йолда кайбетмиш ирми лейи.

— Бурада мы?

— Те бураларда.

Кары гөстерди бир үз метра йолун узуннууну.

Тоз йакарды Фламбургун аякларыны емени үс-түндән, кары са гезәрди онун ичиндә йалнаак да аарарды ирми лейи...

— Те булдум ики лейжәәз,— деди Василәса да касаветли койду монетайы жөбүнә.

Фламбург аар хошлан бакарды бу картинайа.

— Чоктан мы сән бурада аарээрсын пара?— сорду о.

— Аушам да ушакларлан аарадык,— деди Василәса.

Онун йанына гелди чожужаа, да о да башлады хызлы ешмәә еллериннән тозу. Анасы деди она:

— Гит, чожуум, гетир күрәә хем калбуру.

Чожужак гитти да биркач минуттан сора пейдаланды. Фламбург сокту елини жөбүнә, чыкарды онбеш лей, верди карыйа да гитти евинә доору. Бираз гиттийнән, о бакты геери. Анайлан оол чалкардылар тозу...

1963

БИР ЧИФТ ЧАРЫК

Гелди кыш, дүштү каар, сыктылар аязлар. Пити Öргинин са бир айаанда варды чарык, өбүрүндә — йокту, да о хеп дииштирәрди тек чарыы айаандан айаана. Иашарды Пити бир йыкык евин собасы ичиндә. О хер сабаа бир парчажык екмек ичин кочина пакларды, дам күрүйәрди, бейгир ка-

шыярды. Өрүйәрди хем ишләәрди о, чыкаракак чок түрлү шаматалар: бурну фосурдамасы, аяк хышырдатмасы хем таа несой-са сесләр.

Бир сабаален о генә гидәрди сокакча аарамаа иш. Дурар аул бойунда, Кама Лигор чаарды ону да деди:

— Бакэрым, бир аяанда чарыжаан йок. Бән вережәм сана бир чифт чарык, еер сән йапарсан беним айлымы.

Пити пек севинди буна да кайыл олду.

— Некадар вакыт тутажэк о айлык?— сорду о.

— Бир ики-үч ай,— деди Лигор.

— Е нередә о олажэк?

— Нерейи гөтүрежекләр, орада олажэк. Добру жада, олмалы.

Ертеси гүнү оннар гиттиләр примарийейә, курдулар документлери, да Кама Лигор йолландырды Питийи кендисинин еринә өлә бир режимендә, ангысында «хербир касабайа дейни вар бирәр гүллә».

Айлыкта Питийә хем ишлеттиләр, хем топ кавалы паклаттылар, хем «струкция» йаптырдылар. Каар ичиндә мекледәрдиләр, койардылар түфек кылыжыннан саман адамнары сапласын.

— Төлә женктә да саплайжан,— дәәрдиләр она.

— Е өлдүрәрсәм?— сорарды Пити.

— Те өлдүрмәя үүредериз сени е, ба ахмак!— аннадардылар она.

Хер гүн качырдардылар. Да Пити качарды, аазындан татлы көпүк гелинжә. Қазарманын йанында дурарды бир киши, бир да — аулун йанында. Пити етишти бир баша — онун сыртына инәрди бир сопа, етишти өбүр баша — таа бир сопа. Бир керә айлыкчылары качырттылар, ирмишәр кила кум сыртларында, он километрайа, даа-

лык ичиндä. Пити кесилди, калды геери. Илердä, нääнда-са ишидилäрдди «ура» баармак, Пити са гидäрдди йалныз, гүжүлä аяакларыны атарак. Бир да бурук йолда пейдаланды манжур, тутту ону колундан да сүрүдү, качсын.

— Сән,— деер,— беним бөлүүмү геери чекерсин! Бән сенин жаныны бу иш ичин алажам!

Ертеси гүнү Питийä имää вермедилäр, да о кухнедä, булашык казаннарында екмек парчасы аарарды хем йаларды чанаклары. Кухнейä гирди капрал. Пити, билмейрäk, не йапмаа, чекетти качмаа су кадаларынын арасында.

— Уз дур!— баарды капрал.

Пити топлады аяакларыны бирери да елиндä чанаа дайады зүлүфүнä.

— Вер селәм лафлан!— анырды капрал.

Пити, дейжеекенä «сэ трэиць», деди «страй-прай-фрайц».

— Гит да гөтүр режимендин штабына скемнелери,— изин етти капрал. Айыр о скемнелери, ангыларын алтында йазылы төлä буква Ш, сайылэр, оку Ша. Бак да калмасын хич бир скемнä.

Пити гитти да, бурнусуннан фосурдайрак, аяакларынан хышырдайрак, башлады, домалып-домалып, бакмаа скемнелерин алтына хем сөленмää:

— Ша, ша, ша, ша...

— Нашей сән йапэрсын бурада?— сорду манжур.

— Ша, ша, ша,— текрарларды Пити.

— «Ша, ша» мы? Сән бени сустурэрсын мы?— делерди манжур. Онун сураты олду саургун, женкыры, да о шашкын баарды Питийä окадар, некадар Нади булү — мотана.— Бән сана вережäm «Ша»! Йа сән, ооручлу факир, аскержи адам, коруйжу архангил, гит карчерä!...

Бир керä режимендä гелди жєнерал. Вердилäр айлыкчылара тўфєк, диздилäр оннары, ки гечсин-нär жєнералын öнүндän. Колонна гидärкенä, тўфєклäр хєпси лääзымды уз дурсуннар, кыпырдама-сыннар. Питинин са тўфää бирдän башлады öлä салланмаа, ани капрал урду Питинин йанына ики йумурук. Пити баарды «ура», көстєклєнди, дүштү да йыкты сыранын йарысыны. Жєнерал чєкетти гүлмää.

Колонна етиштийнän казарманын öнүнä, олду ко-манда:

— Сол тарафа!

Пити дөндү саа тарафа. Ону чыкардылар сыра-нын öнүнä. Бир салдат алды ону сыртына, да ики киши урдулар она онар сопа.

Измет тутту үч ай, ама Питийä бу вакыт гөрүндү биткисиз узун. Пєк чиркин зєетлєдилäр ону, семє-лєдилäр онун öлä да йуфка кафажыыны. О забун-нады, олду — капчык, енсєси калды «армут сапы кадар».

Таа гелдийнän айлыктан, Пити гитти Кама Ли-горун евинä кабулєтмää чарыклары. Гөрдүйнän Пи-тийи, Лигор калдырды еллерини:

— Гєлдин ми, Оргица? Ислää, ислää, ани сän йаптын бєним айлыымы!

О гирди ичєри да биркач минуттан сора дөндү, елиндä — бир чифт чарык хєм ики ески саргы.

— На, гин да саалыклан ташы,— узатты о онна-ры Питийä.

Чарыклар öлä куруйдулар, ани оннары йокту ни-жä гинмää, да Кама дєди:

— Сän йымышат оннары, да öлä гин.

Пити пынар башында йыслады чарыклары да есап алды, ани оннар йыртык. О отурду ерä да, калдыраак чарыклары йукары, тутулу сєслän баарды:

- Алдатты! Алдатты!
Сора о гиинди оннары да гитти йыкык дуварлар
ичиндä собасына доору.
Ону гөрән инсаннар дääрдиләр:
— Те, Питинин да вар шансора чарыклары.
— Не севинер, завалы!
— Инсан арасында те о да кайбелмеер...

1963

ФРОНДУН АРДЫНА

— Не олсун онуннан? Нечин Симон гелмеер?—
кахырланарды евдä икинжи аушам кары.

Ичердä дурарды йарым караннык. Попонецтән
чыкарды кара тütүн.

— Нечин ажаба Симон гелмесин шиндийäдäк?—
тектарларды кары, хеп сесиргенерäк дышары.

Бир да ишидилди талиганын сеси. Симонләса ка-
чарак гитти да ачты токады. Аулун ичинä тангыр-
тыйлан гирди талига. Талигада аякча дурарды ко-
жасы. О сааде алтынкы рубайлан гимнийди. Хыз-
лы-хызлыа колвердиләр бейгири да гирдиләр
ичери.

Кары йоктур таа гөрдүү кожасыны бөлä бениз-
сиз:

— Не олду сениннән? Ким сени сойундурду?—
чекетти сормаа кары.— Не сусэрсын да бени да кор-
кудэрсын, бә? Сән биэзсын, нижä киреч. Биз бу-
рада ишиттик, түфек аттылар...

Симон гезинди ичердä, бакты пенчередән. Да
сааде ачан гелди кендинä, о аннатты:

— Бән шансора битирäрдим екмä пайы. Гел-
диләр беним йаныма үч ромун салдады хем офи-
цер бир пленник руслан. Офицер бана деер:

«Кош бейгири талигайа».

«Нечин?» — сорэрым.

«Таа тез кош, лафетмә!»

Не йапажан, коштум. Пиндиләр оннар талигайа, бааладылар сүвенә пленнии, бана да деерләр:

«Гидежән онбеш адым илердә да гөстережән бизә йолу Күллүк күййүнә. Биз гидериз фрондун ардына да күйлерә примар койэрыз.»

Да те бән гидерим илердә, оннар да талигайлан гелерләр ардыма. Офицер талигадан баарэр:

«Хей, царан, е бу күййә гирмәә вар мы нижә?»

Дурдум бән, жувап едерим:

«Ачан йол орайы гөтүрер, сайылэр, вар нижә.»

«Дембел, бән сана башка иш сорэрым,— үфкелер офицер.— Көпрүдә мина йок му?»

«Билмеерим»,— деерим бән.

«Те шинди үүренежән!— баарэр офицер.— Иа өрү көпрүйә доору!..».

Да доорудэр беним үстүмә ливолвери. Дурэрым бән ики атеш арасында: куршумдан куртулуйм — мина үстүнә уурайжам. Бастым бән көпрү үстүнә, адымнээрым еникуну, ама гелер, сансын бүтүннә көпрү сарсаланэр. Те, дүшүнерим, нередә беним өлүмжүүм: мина патлайжэк, да көпрүйү да даадажэк, бени да парча-парча йапажэк. Гечтим бән коркуйлан о көпрүйү. Беним ардыма гечтиләр оннар да. Ачан гирдик күййә, офицер сорэр:

«Сән кими бурада билерсин, ани вар нижә примар коймаа?»

«Нәәндан,— деерим,— бән билийим? Йашамамда йоктур примар койдуум».

Орадан таман гечәрди Мантарлы Ваниш. Офицер дакылды она:

«Буралымыйсын?»

«Буралыйым.»

«Некадар топраан сенин вар?»

«Иарым гектар».

«Е ким бурада кыркынжы йыладак примарлык етти?»

«Карезли Гица. Ама о качты күүйдән да биртаа гелмеди геери.»

«Е те о бүүк евдә ким йашээр?»

«Дилбас.

Дилбас евдә йокту. Офицер сорэр онун карысына:

«Некадар топрааныз вар?»

«Алтмыш үч гектар», — жувап едер кары.

«Сөлә кожана, ани шинди о олажэк примар, — сымарлээр офицер, верер карыйа несой-са документ да дөнер салдатлара. — Шинди гидериз башка күүйә.»

Ени примар карысы чаарды оннары конукламаа. Офицер бакты, нижә баалы пленник да салдатларыннан гитти карынын ардына. Бакэрым бән пленнәә, о са нашей-са бана русча сөлеер, гөстерер, ани ону уражэklar, да йалварэр, ки бән чөзейим ону. Дүшүнөрим, ишитсин офицер, ани пленник бенимнән лафедер, бана да прост олажэк. Корку да алэр, адамы да жаным ажээр. Чевирдим бән талигайы, урдум бейгирә биркач камчы. «Е, — дүшүнөрим, — не олурса, олсун.» Ишиттийнән талига сесини, ромуннар хызлы чыктылар сокаа, чекеттилар түфек атмаа. Ама биз узактык шансора.

Ески хотарда чөздүм бән пленнии. Теклиф еттим ону, гиделим, динненсин Кочаш Танасларда, о са гөстерер, ани она ләазым гитмәә, фронду гечмәә. Аннадым бән, ани аскер рубасында о узаа гитмейжэк. Вердим она кенди рубажымы. Бән калдым Кочашларда, да те, бүүн гелдим. Тутмасалар бааре адамы...

(Этюд)

Бир йыл каршылашмактан сора гелди гүн, ачан оннар йазылдылар, йаптылар бир конушчук.

Таа о аушам Мани гөстерди Демида кенди чиизлерини: чаршафлары, йастыклары, палалары. Йарым сандык варды сааде «канфайлан» дикили гөзәл хасалар. Ачан Мани чыкарды оннары хепсини, сандын дибиндә гөрүндү бир биаз кафесчикли, маави бүрүнжүк адам гөлмәә үч декоратив копчажыклан йакасында.

— Бу — сана, — деди Мани.

О еникуну ерлештирди чиизлерини сандаа.

Да чекетти ени айлә кенди йашамасыны. Гечәрдиләр йыллар. Оннар са баа казардылар, башча йыслардылар, гөтүрәрдиләр ев ишлерини. Пазарларда хем йортуларда да, гийип өзленилмиш тутмалык рубалары, оннар чыкардылар инсан арасына, гидәрдиләр сенселелерә йа да хоруйа. Демид дойамазды севинмәә кенди гөзәл, йалпак карысына. Мани да, бүүлү гиби, бакарды она, гиимнийә маави гөлмәә үч декоратив копчажыклан йакасында.

1963

ОЛАЖЫК

Ени школанын шафклы одасында илк гүн үүренәрди биринжи класс. Маса башында отурарды үүредижИ Илья Петрович Валкан.

— Олажык, гит таблайа, — деди о сааз гиби инжә кызчааза, ангысы отурарды единжи сырада.

Олә пек севинди, ани үүредижИ данышәр она. О калкмады, ама гүлүмседи үүредижийә, нижә ездә — кукуласына, да чекетти уунмаа ериндә.

— Олә, гит таблайа, — текрарлады үүредижИ.

Кызчааз таа да пек майыл бакты она да чекетти хызлы ачып-капамаа банканын капааны.

— Ола, гел те бурайы,— гөстерди Илья Петрович кенди йанында ери.

Олажык калкты, гитти үүредижинин йанына, пинди онун дизлеринә да сарылды бойнусуна.

— Кач чыбыжак олажэк хепси, еер те бу чыбыжаан йанына койарсак таа бир чыбыжак?— сорду Илья Петрович.

Олажык жувап етмәәзди. О алды масанын үстүндән чыбыжакларын бирини да чекетти гездирмәә ону үүредижинин ченесиндә. Сора о генә сармашты она да чекетти бакмаа она, нижә бир шашылажэк йарадылыша.

— Гит еринә,— деди Илья Петрович.— Уроклардан сора калажан бенимнән.

«Не исләә, ани бән калажам онуннан!» — дүшүндү кызчааз.

Уроклар биттиләр, школа бошалды.

— Отур те бурада,— гөстерди Илья Петрович илердә банкайы.

Олажык отурмады, ама гитти таблайы, алды тебешири да чизди бир пергел. Пергелин ичиндә о йапты ики гөз да деди:

— Бу гөзәл инсан — сәнсин...

О гитти көшейә да, емен сессиз гүлерәк, чекетти ойнамаа сайы кобакларыннан. Сора о дөндү масанын йанына, алды Валканын елини, дайады кенди дудажыкларына да деди:

— Ха гиделим евә.

Ертеси гүнү Валкан еркен гелди школайы. Тез илк үүренижи бөлүжәәннән гелди Олажык та, чантажык елиндә. О, бүтүннә шафклы, дайанмаз бекләрди шашылажэк йарадылышын пейдаланмасыны.

«ТАМАННЫК»

* * *

Ким танээр аалемин хайырларыны, о кенди да долу хайырлан.

1970

БОБАЙЫ
ДОЛАШМАК

— Бән гидежәм татүлара,— деди Межгелдään карысы Титиāна.

Сора сорду:

— Гидийм ми?

«Ким не пек истеер о сормаа беним кайыллымы!» — дүшүндү Межгелдек да деди:

— Сән гит.

Карысы гиинди кыса, корафлы фистаныны хем дери йакалы пальтосуну.

«Некадар лāāзым о донансын!» — үфкеленди ак-лыйжасына Межгелдек.

Кары асты колуна пембā дери чантажыны да капудан атты:

— Бән саат дөрдä доору гележәм.

Да гитти ашырыйа «бобасыны долашмаа».

Олду үүлен, гечти саат бир, гечти ики, үч, олду саат дөрт, о са хеп гелмāāзди. Дышарда олду ала-

жа караннык. Хава немледи. Межгелдек йакты ичердә шафкы. Капунун өнүндә гөрүнәрдиләр иптә асылы йорган үзлери хем башка йыканмыш ишләр. Межгелдек гетирди аклына карысынын сымарламасыны: «үүлендә топла гиисилери». О гечирди аякларына чиннек маави терликлери да чыкты дышары. «Топламаа мы оса топламамаа мы?»—, сорду о кендинә да тутунду топламаа. Гиисиләр немдиләр, да динлди белли, оннар таа курумадылар мы оса курудудар да генә немнедиләр ми. Оннарын кимиси кыврашмыштылар иптә, да Межгелдек буламазды кыскычлары. Ипи бошалдынжа, онун омузу долду гиисийлән, да учлар башладылар сүрүнмәә ердә.

Ичердә сырасызлыкты, ердә палалар сивишиктиләр, херерси сааде трофайды.

— Маму гелмейжек е бу аушам?— сорду секиз йашында кызчааз.— О бу гежә орада е калажэк?

«Қалмаа о калмайжэктыр, ама нечин о гелмеер бу вақыдадак?» — дүшүнәрди Межгелдек.

О макар ичмәәзди, ама шинди гитти маазайа, чыкарды бир кила шарап, долдурду филжаны, ичти да бакты саада. Шиндән сора докузду.

«Нәәнда о булунәр шинди? — тырмаларды Межгелдәән гүүсүнү соруш.— Орада, ашырыда, чок түрлү инсаннар вар, онун илерки танышаннары... Онун ичин о алмады ушаклары дәдусуна!..»

Чожужак, ойнайа-ойнайа, йымышады, биркач керә еснеди да уйуду ердә. Кызчааз гитти өбүр одайа да йатты дөшедилмедик кривада.

Межгелдәә чекмәәзди дөшетмәә. Ону чекмәәзди бишейжәә. О дурарды оданын ортасында битеви да дүшүнәрди сааде орайы, ашырыя, нередән бекләрди кенди карысыны. О узанды дөкмәә да кахырдан ичмәә таа бир филжан шарап.

Бу вакыт баулады көпек да дышардан ишидил-

ди: «Цыбы, дӑ!» хем таа биркач аннашылмаз лаф парчасы, данышылы кӧпӑӑ. Ачылды дышар капусунун илк каты, сора икинжиси, да гирди Межгелдӑӑн карысы — ислӑӑ ӱзлӱ, таазӑ, йалпак. О калдырды ердӑн чоҗужаа, северӑк хем ӧперӑк ону, сора гитти кызчаазын йанына. Ушаклар уйандылар. О верди оннара бирӑр колаччык, бирӑр пембӑ пита, биркачар бомбони. Хеп оннарда о мераклы, севинмекли верди коҗасына да, дейерӑк: «Буннар да — беним бӱӱк чоҗуума».

Межгелдӑӑн ериди ӱрӑӑ. Онун гечти кыскачлыы, шӱпелери, далгаланмасы. Ичердӑ олду куйтулу, раатлы, ислӑӑ.

1970

ИРМИ МИНУТ

Қолчуҗук Гергинин гелини Дока аушам ӱстӱ дӧндӱ Тумарвадан евӑ. О гечирди кенди Гергисини нӑӑны-са, җенгӑ. О далгалыйды, башы аҗаарды, гӧзлери шиштилӑр йаштан. О емен таа йашайамады коҗасыннан, гӱҗӱлӑ докуз гӱн олду, ниҗӑ оннар алындылар. Да бирдӑн — җенгӑ!..

О гирди аул ичинӑ, да аклы ермаӑзди, нерейи койду анатары, ачан са булду, еллеринин титиремесиндӑн ачамаазды килиди. Гӧрдӱйнӑн бош ичерсини, йашлар генӑ долдурдулар онун гӧзлерини. Онун гӧзӱнӱн ӧнӱндӑн хич качмаазды назлы, левент Герги. Дока дӱштӱ ӱзӱннӑн йастаа да генӑ бангыр-бангыр чекетти ааламаа.

Қалдыйды бир адам бойу гӱнӑ қаушмаа. Қим-са урду капуйа. Дока чыкты да гӧрдӱ топал Цанка

Ванинин чоҗужааны бир парча кийатлан елиндә. Чоҗужак узатты о кийады да гитти.

Дока илк сефер йашамасында тутарды елиндә кенди адына кийат. Доканын гөзлериндә илкиндән буквалар карышардылар, сора о башлады сечмәә оннарын кимисини. Онун үрәә чекетти хызлы дүүлмәә. О ачык дуйду, нижә онун колларынын хем аяакларынын дамарларында хызлы өрүйер кан.

Буквалар бензәрдиләр оннара, нижә йазарды Герги. Дока аз кийат биләрди, ама Герги битирдийди дөрт класс да күүдә сайыларды кийатчы адам. Дока, йавашыжык ойнадарак дудакларыны, окуду:

«Бе-н-им пы-а-лы До-кы-а-жым, ирми минут таа дур-ду бизим тирен Ту-мар-ва-да насыл бән сени йоландырдым илери та лафедижидик биркач лафчаз беким да өлдүрежекләр шансора бени ама пек жаным ажыжэк, аникилижәм колвердим сени, да тирен сора дурду та ирми минут. Ачан бән пиндирдим сени талигайа, ки сән гидәсин онуннан बारेжәм Вулканешәдәк, сора бизә вердиләр суук мамалига да бән сордум манжура, незаман йоланажэк бизим тирен, да о деди ирми минуттан сора. Да бән булдум жебимдә бир парча чарнала карандаши хем булдум тиренин алтында бир парча киятчык сайлер ани йазым сана не вар үремдә. Хеп аклымда ани сән гелдин Тумарвайа, сенин чемберин дүшмүш качаркана да сән алмышын ону елинә да хеп качармышын аникилижәм етиштирәсин бени бырда, беним йалпажим. Башкасы йапамажиды буну сән са йапмышын, бән хич өлүмдән коркмерим, ама пек жаным ажер сана. Сән беним пиличчим бир ерои гиби гелмишин күйдән Тумарвайа сора аарамышын бени бүтүннә касаба ичиндә да сорармышын нередә сенин Гергин сора сана демишләр ани салдатлар шансора йок бырада

ани оннар гиттиләр фронда, сән ааламышын со-
какларда да сана бир адам демиш ани бырда вар
таа салдатлар да сән сормушун нередә оннар. О
демиш гит таа тес гарайа зере оннары хайдай-
жәклар фронда, да сән булдун бени. Бән сени пек
северим да онуштан кәр алтын версиннәр, сендән
атылмайжам. Шансора тирен гижек онуштан бити-
рерим бу киятчымы ама пек кедерленди урәм ани
фрондун онундә те о ирми минутчук илери айрыл-
дык сениннән акыллыжым хем гөзелжым беним
Докам, сансын йашамам баталач калды озаман-
дан зере ирми минудун ады вар, кал салыжаклан
прост ет еер ани ажыладысам бир керә сени, бе-
ним паалымы.»

Дышарда дурарды лүзгерсиз хава. Гүнүн йарысы
шиндән сора сакланмышты анызын ардына. Дока-
нын йаштан гөзлери кырмызыйдылар. Она бирдән
гелди, ани трен таа дурәр гарада. О дөндү килит-
лемәә капуйу да генә гитмәә орайы, ама онун ак-
лына гелди, ани озамандан гечти бир гүн, да о
дурду капунун йанында.

— Вер, аллахым, о падишаалара акыл, да женк
олмасын, да беним Гергим сааселем гелсин евә,—
деди Дока копар ичлән да гитти кухнежәә хазыр-
ламаа кыржылара имәә.

1970

КУТЛАМАК

Иорту гүнү. Бән гидерим бүүк сокакча евә. Ба-
на каршы гелер ики гүннүк евли бир инсан. Бән
билерим ону. Бән ону үүреттим икинжи хем үчүн-
жү классларда. О шинди гидер мамусуна, мусаа-
фирләә. Онун елиндә — биаз бошча. Бошчанын

ичиндä вap нашей-са үүсек, томбарлак: о — йа колач, йа да, манжайлан долу, бүүк чанак. Гидер о сыкылы, ерä бакарак.

— Кутлужа олсун! — деерим бән, уурлаштынан онуннан.

О жувап етмеер, гечер да йакышыксыз, шиш, капанык гидер илери. Фистаны онун пек узун хем бол, фытасы хеп өлä узун хем гениш, нири абор-каларлан ашаасында. Башы дартылы онун беллисиз бениздä бир, калан рубалара уймаз, шылак чембержиклән. Кофтасы онун бол, бүтүннä онү долу пастуйлан. Ен белли онун үстүндä — аркасында саркар калын пелик, ангысынын ужунда өрүлү бир мор, аркасындан узак дурар, ширит. Ширит йапылы бант, ама онун учлары өлä узун саркәрлар, ани чиркин дурәр.

Ауллар бойунда отурар инсаннар да бакәрлар онун капанык өрүйүшүнä, йарашмааз, бол рубаларына, бу кайет зеедä салверили бандын учларына, да маана булмээрлар. Оннар аннээрлар, ани бөлä йакышыксыз каршылээр генчлик илк кысмедини.

1970

СЕВГИ УУРЛАРЫ

Константин Федорович Кырбоба үүредәрди гежä школасында бешинжи классы. Хепси онун үүренижилери — оналты-онеди йашында деликаннылардылар, ангылары геләрдиләр школайа сааде йайманнанмаа хем дүүшмәä. Кийат гиби иш оннарда йокту, геләрдиләр — сааде бирәр тыкачлы тефтер жөплериндä, о тефтерлердä да варды сааде биркачар булашык йапрак.

Кырбоба үүредәрди бу ерифлери хем кенди ха-

зырланарды гирмәй институтда. Инсан арасына о чыкарды аз, сааде айда ики-үч керә гидәрди күчү-жүк клубта кино гөрмәй. Бу клубчаазын бир ода-сында булунарды библиотека, нередә аушамнан ой-нардылар шашки хем домино, бекләрдиләр кино-нун чекетмесини. Бу одада бир аушам Кырбоба гөрдү бир йабанжы есмер, тыкышык гүүдели кыз-чаазы. О үүредижинин Гавриловун кызы Тоняйды, ангысы диил чоктан гелмишти күйә да ишләрдн клхозун правлениясында есапчы.

Ертеси гүнү сабаален Кырбоба гитти поштайа, докторун Юсинын карысына Лариса Евгеньевнайа, шен табетли, туйанжа бир инсана. Оннар исләй йашардылар Кырбобаларын фамилиесиннан. Гүн гечмәйди, оннар гитмесиннәр бири биринә. Кыр-боба нәаны да гитсә, нәандан да гелсә, мутлак уурарды докторлара. Пазарларда хем йорту гүнне-риндә о чок керә гидәрди, саатлан отуарды ора-да, дуйарды кендини, нияә евдә.

Гелдийнан поштайа, Кырбоба сөледн, ани клуб-та гөрдү Гавриловун кызыны.

— Тоняйы мы?— сорду Лариса Евгеньевна.

— Ону.

— Сән ону беенермийсин? Бән лафедежәм онун-нан,— деди Лариса Евгеньевна өлә селәмни сурат-лан, өлә дидинмәклән, ани Кырбоба дуйду кенди-ни бир диленжи, ангысы истеер олмаз иши.

Бундан сора Кырбоба биркач гүн йашады зетли беклемектә, инанамайрак, ани Лариса Евгеньевна дүзежек онун евленмесини Тоняйа.

Жумаа аушамыйды, саат йарым онайды. Кырбо-ба школада зорлан савашарды сокмаа деликанны-ларын кафаларына, ки докуз керә едишәр оләр алтмыш үч.

— Уүренин, бу сизә ләазым олажэк, ба,— дө-нүп-дөнүп дәәрди о.

Таман, ачан о йаанарды, ани, ким үүренмейжек докузун дережини, о гитмейжек евә гежә йарысынадак, ким-са урду капуйа. Кырбоба ачты капуйу да гөрдү Лариса Евгеньевнайы.

— Чык азыжык бурайы,— чаарды Лариса Евгеньевна ону.

Кырбоба чыкты хайада да дышар капусунун йанында гөрдү докторлан Тоняйы. Доктор гүлүмседи.

— Аушамэрсыныз,— селәм верди оннара Кырбоба.

— Гелдик, бакалым, нәбэрсын. Сән үүрет, биз енгел етмейжез сана,— ширетлижә деди Лариса Евгеньевна, да оннар гиттиләр.

Кырбоба гирди класса да хаберледи, ани, ким үүренди дирежи, о вар нижә гечсин, аннатсын да гитсин евә. Хепсижи чекеттиләр сеслән окумаа докуза катламайы да, биләр-билмәәз, калдырмаа еллерини.

Кырбоба автоматчасына сесләрди оннарын жувапларыны хем дүшунәрди она, не олду кәр шинди хайатта. Бир кырк минуттан сора о колверди хепсини үүренижилерини да, гөтүрдүйнән класс журналыннан тебешири үүредижи одасына, гитти больница аулунун ичиндән докторларын евинә. Оннар таман гелмиштиләр Тоняйы гечирмектән.

— Те олду гөрүшмениз да,— деди Лариса Евгеньевна.— Сән са коркардын. Бән чаардым, о гөрсүн сени. Иш олажэк, Кости! Шинди сиз ләазым каршылашасыныз да лафедәсиниз, истейәсин ону кендинә кары. Ха йапалым те бөлә. Сабаа бән онуннан аннашажам, ани о саат икидә олсун поштада. Сән да ол озаман орада.

— Бән нейлән гидейим орайы е?— сорду Кырбоба.— Алайым мы бишей йаныма?

— Ал бир шишә шарап да башка бишей диил ләәзым,— деди Лариса Евгеньевна.

— Е филжан?

— Филжан вар бендә орада.

Ертеси гүнү Кырбоба таа сабаалендән булду бир шишә, долдурду ону шараплан да койду пенчеренин сетинә. Сора о алды четкайы да силкти маави жүкетини, ваксалады еменилерини, траш олду.

Йарым икийә о койду койнусуна шараплан шишейи да дөнәр кафайлан хем кашаланар аяакларлан гитти поштайа. Тоня шиндән сора орадайды. Кырбоба селәм верди, да ичердә курулду сусмак.

— Те булуштурдум сизи,— деди Лариса Евгеньевна, бакты генчлерин икисинә да дөндү Кырбобайа, йапты она нышан: «лафет».

— Йалварэрым сизи, истәәрсениз, олунуз беним карым,— данышты Кырбоба Тоняйа, дуйарак, ани йапты буну йакышыксыз.

— Ләәзым тәтүйә сормаа,— деди Тоня, дөнерәк үзүннән шишели бөлгүйә доору.

— Гидейим шинди?— сорду Кырбоба.

— Ха гит,— деди Лариса Евгеньевна.

Гавриловун еви диилди узакта, клисенин гүндуусу тарафында, көшедәйди. Кырбоба гидәрди да хепсиндән пек дуйарды, нижә хызлы о йаклашәр о евә, нередә о ләәзым сөлесин лафлары, ангылары жан гиби зор чыкажәклар. Те о ачты токатчыы, те етишти дышар капусуна, урэр она. Пейдаланды алтымыш йашын долайында Гаврилов:

— А, Константин Федорович! Буйурунуз ичери. Не зорлан етиштиниз беним капума? Йоктур гелдииниз.

— Владимир Николаевич,— деди Кырбоба, кызарарак,— Бән истеерим сизин кызынызы кендимә кары.

Иашлы үүредижги отурду масанын башында да
услу деди:

— Бән диилим каршы буна, Константин Федоро-
вич. Жанабини бән билерим, бир школада ишле-
ериз. Тоня кайылса, биз да кайылыз.

Кырбоба кәр бираз шашты букадар тез кайыл-
лаа. О шүкүр етти Гаврилова да хызлы гитти
поштайа.

— Бән дедим е, ани о кайыл олажэк!— севинди
Лариса Евгеньевна.

Чекеттиләр хазырланмаа дүүнә. Бу вакытта Кыр-
боба биркач керә уурады Гавриловун евинә. Ил-
кин о гөрдү, нижә Тоня бир генч инсанжыклан кир-
речлеерләр бүүк одайы. Башка керә о гөрдү, нижә
текнә долусу пиширерләр геврек.

— Иа бак, кач түрлү татлылыклар хазыр-
лээрыз,— гөстерди Тонянын анасы масанын үс-
түнү.

Иазылдылар. Хеп о гүнү гелинин евиндә олду
дүүн да. Топландылар үүредижиләр, күү адамнары,
биркач сенселә, комшулар. Тоняйы дүздүләр тұл-
лән да гүвәәлән йаннашык отурттулар каршы ма-
сайа. Оннарын ики тарафында отурдулар доктор
хем Лариса Евгеньевна. Кырбоба дуйарды кендини
герәә гиби сыкылы. Хепсиндән герили хем йакы-
шыксыз моментти о, ачан докторун, Ростислав Ти-
хоновичин ардына, башладылар баармаа «хажы!»,
да о ләәзымды хепсинин өнүндә өпсүн Тоняйы. Ге-
жә йарысына доору дүүнжүләр башладылар даа-
лышмаа. Тонянын анасыннан Лариса Евгеньевна
вердиләр изин генчлерә, гитсиннәр гүвеенин
евинә.

Соакта гөрүнмәәзди кимсейжи. Караннык ка-
дифели — йымышакты. Бүүлү гежәйди! Кырбоба
гидәрди, ели гечирили Тонянын колуна. Бу өлә

енийди хем сынашыксызды она, ани о дуйарды кендини хализ масалда гиби.

Бир гүнү Кырбоба гитти суважыйлан гетирмää пынардан су. Тоня чыкты она каршы, ки алмаа ондан казаннары. Кырбоба вермääзди, ама о зорлан алды. Гирдиләр хайада. Тоня асты бакырлаа казаннары, койду көшейä суважыйы. О, гиимни бир инжежик, ужуз читчеездән фистанжыклан, биткисиз айолду. Кырбоба назлы каплады онун диил бүүк гүүдесини, да бурада аннады, некадар чок север о бу есмер, четин табеетли инсаны.

Гирдиләр ичери. Екмек идиктән сора Тоня чыкарды кривадын алтындан сандыжааны да тутунду нашей-са онда арамаа. Колай олсун арамаа дейни, о чыкарды орадан биркач иш да койду ерä. Чыкарды о фотоальбомуну да.

— Вар мы нижä бән бакыйым альбому?— сорду Кырбоба.

— Сән бак,— жувап етти Тоня.

Патрет варды чок, кимиси йапыштырылыйды, кимиси боштайды. Айыры сечти Кырбоба ики патрет. Бириндä чыкмышты дөрт киши: Тоня, сармашык бир чожуклан, хем башка бир кыз, сармашык башка ерифлән. Икинжи патреттәйди бир батал, уз бойлу денизчи. Патредин ардында варды баашламак йазысы. Кырбоба дүрттү Тонянын омузуну:

— Вар мы нижä окуйым автографы?

Тоня бакты патредä:

— А, Николай! Гелмишти гөрүшмää да баашлады патредини. Сән оку.

Патредин ардында йазылыйды: «Паалы хем севгили Тоняйа Николайдан.»

«Бөлä ериф ону севмиш, да алдым ону бән, бир сечимсиз!— гечти Кырбобанын фикириндән.— Бән йанылттым ону. Алдыйнан ону, бән кападым онун йолуну кысмедä.»

Пазарертеси Кырбоба гечирди Тоняйы ишә көпрүнүн йанынадак. Иолда о деди она, ани о пек гөзәл.

— Демә бана «гөзәл»,— деди Тоня.— Карылар ходуллаңарлар, ачан оннара деерләр «гөзәл». Де бана «исләә».

— Сән хализдән пек гөзәлсин,— йавашыжык сес верди Кырбоба.

Көпрүдә айырылдылар ел вермәклән. Тоня, гидәркенә, ики керә бакты геери. Кырбоба дуарды көпрүнүн башында, байылмайадак кысметли хем дүшүнжели. Дүшүнәрди са о дүндән беери денизчийә, ангысы баашламыш Тоняйа кенди патреди-ни. Онун гөзүнүн өнүндән качмаазды бу уз бойлу ериф. О гөрәрди Тоняйы онун йанында, севинәр, биткисиз кысметли, сора да гөрәрди кендисинин йанында, да карысынын йашамасы бензәәрди бир жеремә чекмейә, бир капанжы йашамасына. О бакарды Тонянын ардына, да онун бүтүннә бойу хем өрүйүшү гөрүнәрдиләр завалы. О бензәрди курбана, чаарарды жан ажысына. Кырбоба бакарды бу инсанын ардына, да аннарды, ани о, заплайрак ону, булунәр бир зеегчи ролунда. «Колвермәә ми ону?» — сорарды о кенди кендинә, да дуйарды, ани пек зор олажәк она буну йапмаа. Нижә бакажәк ажаба онун бу дүшүнмесинә Тоня? Не дейжәк о?

Аушамнән школайа гелди директор, отурду бир урок геерки партада, сора, булуп биркач маана, онун ичин ани үүренижиләр йазәрлар карандашлан хем ани оннарын йок кийатлары, тутту Кырбобайы дирсеендән да деди:

— Таа бир керә кутләэрым сени евленмәклән. Сарп дилимжик сән кайырдын! Уйду сенин ишин! Ен гөзәл кызы алдын. Кәр хепсимиз шаштык.

Уроклар биттиләр саат онда. Ачан Кырбоба гел-

ди евә, ихтиәр анасы чыкты хайада, «тсс» йапты, гөстерди ичери:

— Уйээр. Гелди, сорду: «не иш йапыйым?» Дерим, не йапажан, йок не йапмаа. Иди да йатты. Сән да ийежән ми? Йаптым картофи манжасы.

Кырбоба гирди ичери. Тоня уйаарды сол йанында, сураты масанын башына доору. Кырбоба чөктү кривадын бойунда да тутунду майыллы сиретмәә карысынын көмүр-кара кашлы, гөзәл суратыны. Дуруп синирлеринин үстүндә биркач минут, о чыкты хайада, алды картофи манжасындан биркач бука да генә гирди ичери. Тоня уйанды.

— Уйу, уйу, айолум,—деди Кырбоба.—Бән окуй-жам биркач йапрак.

О алды масадан ешил каплы бир кийады, чекетти окумаа, Ама текст капмазды ону. «Бән азарләэрым онун инсан достойниклиини»,— бракмаазды раада ону дүшүнмәк.

Ертеси гүнү, гечирәркенә Тоняйы ишә, Кырбоба деди она:

— Сән йанылдын, ани евлендин бана. Бән йанылттым сени. Бән кысметлийим, зере северим сени, ама сана не файда бундан? Севилмәәз адамнан йашамак, о — бир зеет.

— Не сән, бән да сени северим,— деди Тоня.

— Сән бөлә лафедерсин онун ичин, ани диилсин сааде гөзәл, ама акыллыйсын да,— еникуну кести Кырбоба бирәр-бирәр лафлары.

— Лафетмә бөлә,— деди Тоня кенди айыры, гүүслү, сесиннән.

Гелди август, да Кырбоба гитти институтда гирмәк экзаменнерини вермәә. Бурада да ону хеп бракмазды дүшүнмәк онун евленмәк кабааты ичин. О хеп гезәрди баснык дуйгуylan.

Абитуриентлерин арасында варды чевик, кывыржык сачлы бир ериф, ангысы хепсиндән исләә ве-

рәрди экаменнери. Аклылы ичин хем уйгун лафет-меси ичин о херкерә сарылыйды ерифләрлән хем кызларлан, ангылары ону хавезлән сесләрдиләр, үрек хем шенник аларак ондан. Бир керә, разгетирип ону йалныз, Кырбоба аннатты она кенди евленмеси ичин хем нееди ичин колвермәә карысыны.

— Олма фасыл адам,— деди ериф.— Сән северсин е ону? О да дәәрмиш, ани север сени. Озаман не таа истеерсин? Евленмиш ми о сана, билмиш о, һәпмиш. Петретләрә некадар автограф йазәрлар! Еер о йазыларын үзеринә хепси айырылса, озаман хич бир фамилийә калмайжәк топракта.

Бу лафлар йардым етмәәздиләр. Урек сызларды. Кырбоба дуйарды, ани некадар пек о север Тоняйы, окадар да онун жаны ажээр она. Битки биткийә о карарланды да гитти поштайа, урду бир телеграмма Тоняйа: «Тез гел бән хастайым Константин».

О диилди емин, ани Тоня гележек, ама бекләрди ону. О дуйарды, ани йәпәр өлә бир иш, ангысындан сора бүтүн йашамасында олажәк кысметсиз. Ама о йәпарды буну, зерә йокту нижә йәпмасын.

Ертеси гүнү еркен сабаален о алды бир букет уфак чичек, сарды ону бир кийада да гитти институда. Бүүн верәрдиләр үчүнжү экзамени. Экзамен окадар ер капламаазды Кырбобанын фикириндә, некадар о башка иш, не ләәзымды олсун бүүн. Кырбоба есаплады гирмәә эказменә биткинжи. Букеди о койду портфелинә да хеп бакарды икинжи катта хайадын башында ачык пенчередән институтун каппу өнүнә, нередә илери-геери гечәрдиләр абитуриентләр, студентләр йа да сииректән үүредижилерин бириси. Кырбоба сесиргенәрди дышардан хербир сесә.

Йаклашарды саат оники. Кырбоба шиндән сора

хазырланарды гирмәй экзаменә. Бу вакыт ашаадан ишидилди:

— Нередә бурада верерләр экзамен институтда гиреннәр?

— Те орада, йукарда,— жувап етти ким-са.

Кырбоба хызлы бакты пенчередән да гөрдү Тоняйы, йаваш гелени йапыйа доору. О хызлы инди ашаа да чыкты дышары.

— Нашей олду сана?— сорду Тоня.

Кырбоба бишей демеди, ачты портфели, алды букеди да узатты она.

— Бунун ичин ми сән чаардын бени?

— Диил бунун ичин,— жувап етти Кырбоба.— Гиделим...

Оннар лафсыз чыктылар сокаа да гиттиләр паркчааза, ангысы булунарды институттан биркач ев ашыры. Кырбоба отурду ен йакын скемнейә.

— Отур,— деди о Тоняйа.

Тоня отурду.

— Бән сени чаардым онун ичин,— деди Кырбоба,— ки сөлейим, ани бән колверерим сени, бошандырэрым сени чиркин баалантыдан, ангысына бән сени бааладым. Прост ет, ани бөлә олду, ани жаныны сенин сыктым.

— Саа ол, Кости,— деди Тоня.— Сән бүүк үрекли адамсын. Бән унутмайжам сени хич бир керә.

— Шинди дуражан таа касабада мы оса гидежән бирдән евә ми?— сорду Кырбоба.

— Бән ләәзым алатлым евә,— деди Тоня.

Оннар доорулдулар автобус станциясына доору. Гечәркенә кинотеатрунун йанындан, Кырбоба алды бир дондурма да верди Тоняйа.

— Е нечин — сааде бана?— сорду Тоня.

— Бән... истеерим битки сефер сииредийм сени,— деди Кырбоба.

Етиштиләр троллейбус дураана.

— Ол кысметли, Тоня,— деди Қырбоба да узатты елини.

— Саа ол, Кости,— шүкүр етти генә Тоня да гирди троллейбуса.

Қырбоба дурду троллейбус йолланынжа, сора дөндү да хызлы гитти институтда.

Бир афтадан сора экзаменнәр биттиләр, да Қырбоба гитти евә. Ону шинди айыры чекәрди орайы, зере она геләрди, ани Тоня вар нижә гитмемиш олсун ондан. Бу иллюзия ба кайбеләрди, ба генә пейдаланарды онун кафасында. Ачан о гирди капү өнүнә, чыкты анасы, кефсиз хем кахырлы. Ичерси чол гибийди. Тоня гитмишти күүдән. Қырбоба отурду кривадын йанында дуран скемнейә. Хайырсыз геләрди пек, ама о ләәзымды сыксын кендини, дайансын, баармасын.

Ертеси гүнү Қырбоба гитти школайа, нерейи шиндән сора хер сабаа топлашардылар отпускадан гелмиш үүредижиләр. Хепсижии оннар Қырбобанын айырылмасына бакардылар, нижә бир скандаллы историяйа. Директор кәр чаарды Қырбобайы кенди кабинетинә да сорду:

— Нашей, не олду сиздә? Олә гөзәл йашардыныз.

Сора гүлдү:

— Оса беенмеди ми сени?

Сора генә хыхыклады:

— Йок бишей. Сән сөлә, таа исләә, гирдин ми институтда?

— Гирдим,— деди Қырбоба.

— Ангы факультедә?

— Филоложик.

— Те бу те исләә. Буйыл вережәм сана үүредәсин гүндүз школасында да. Ама бу белайы, ани вар сенин башында, унут. О ишләрмиш шинди рай-

онда, евленмиш бир сарфоша. Ишиттин ми?

— Ишитмедим,— деди Кырбоба.

Пазар гүнү күүйун генчлери ләәзымды гитсин район центрасына концертлән. Ишиттийнән буну, Кырбоба есаплады гитмәә орайы, бежим орада бир аз гам даадар, хем кайет пек чекәрди гөрмәә Тонянын ени кожасыны, ангысы, нижә геләрди она, ләәзымды олсун бойлу, гөстерикли хем хализ гөзәл, бензәр патреттә денизчийә...

Йол тутту бир саадын долайында.

Ачан етиштиләр культура евинин йанына, орасы долуйду башка күүдән гелмә, түрлү рубаларда гиимни, концертчиләрлән. Кырбоба гирди зала, ангысынын капулары геерийәдәк ачыктылар. Сценада качынардылар, шымарардылар,— илк коллектив хазырларды кенди хоруну.

Кырбоба пек севмәзди хор чалмасыны, да о чыкты дышары. Орнаментли фистан, кофта, жилетка, антери текирлииндән, генч, шен лафетмеклердән — хепсиндән бундан есәрди кысмет, ангысы чимдикли Кырбобанын инжә, кысмет дуйан, үреени. О гечти бу генч, чичекли, бол кысметлинин арасындан, ангысындан она йокту пай, айкырылады чатыраа да йавашыжык гитти универмаг тарафына. Бурада да калабайды инсан. Кырбоба дурду фотовитринанын уурунда, ангысынын өнүндә биркач школажыйка шашарды, не гөзәл патретләр йапәрлар бурада. Бурадан о гитти стадиона. Токатлар ачыктылар. О гирди бу танынмаз ерә, ангысыны дүзмүштү касабажыын генчлери, нижә бежерә билмишләр. Волейбол мейданжыында ойнарды ики күү командасы.

Кырбоба гитти сол тарафтан, сиирек сиредижилерин ардындан стадионун дибинә. Бурада, бир спортсмен скульптурасынын өтәанда, варды су бассейны, ангысында шиндән сора кимсейжик йыкан-

маазды. Стадион дуарды герӕа гиби дарсыклы. Сииректӕн ишидилӕрди сииредижилерин бирисинин баармасы: «Аха, тӕла! Кой она блок!» хем ӕтӕрди дӕдӕжӕаӕн сулам сеси. Кырбоба долайлады бассейны, да, гидерӕк аула йакын, гечти стадионун ӕбӕр тарафына. Бу тарафта сииредижи емен йокту. Бойанмадык, будаклы, боз тафтадан скемнелӕр бӕштулар. Сааде волейбол сеткасынын йанында дуарды биркач киши хем дӕрдӕнжӕ хем бешинжи сырада отуарды бир карыйлан бир адам.

Кырбобайы чекти дургунмаа бурада. О отурду ен гееридеки скемнейӕ, нерейи саркардылар бӕӕк караач фиданнарын даллары, да тутунду гӕрмаӕз бакмаа волейбол мейданжыына.

Бир вакыттан сора онун гӕзӕнӕ генӕ илишти о ики киши, ани отуардылар дӕрдӕнжӕ хем бешинжи сыраларда. Илердӕ отуран генч инсан, дайамыш ченесини аужуна, йавашыжык, белли-белерсиз салланарды ики тарафа. Кырбобанын ӕрктӕ ӕрӕа. Бу инсан бензӕрди Тоняйа. О бакты таа кескин. Да, бу — ойду! Бу — онун саклы бӕӕклӕктӕ, башка биринӕ бенземӕз, фигурасыйды. О отуарды ики кат, да сааде Кырбоба варды нижӕ онда танысын ходул хем кыврак инсаны. Онун ардында отуран адам нашей-са сорарды она, ама о бишей жувап етмӕзди...

«О генӕ йанылмыш», — дӕшӕндӕ Кырбоба да чыкты стадиондан.

1970

ИНАНДЫРЫЛМАДЫК

Бир гӕнӕ бӕн кабулеттим бир йабанжыдан кийат. О йазарды бир ериф ичин, ангысы пек талантлыймыш, да вармыш нижӕ олсун композитор, ама пек

сакынармыш. Йабанжы йалварарды, бән уурайым бу ерифә да кызыштырыйм ону, йазсын музыка.

Булдум бән бир ара да гиттим о музыканда. О йашарды касабанын бир дар сокаанда, бир дерин аул ичиндә, нерейи гечмәә ләәзымды бир дар буаз ердән, кира евжезлеринин араларындан. Булдум бән евин номерини да дурдум капунун уурунда. Ичердән ишидиләрди кемеңчә сеси, халк темаларына сүит импровизациясы. Чаларды талантлы адам. Чалмак манерасы геништи, болду.

Биркач минуттан сора чалмак кесилди. Бән урдум капұя. Чыкты бир инжә, орта бойлу ериф. Бән капу ашыры таныттым кендими.

— Буйурунуз ичери,— деди о.

Ичердә пенчерелерин сетлери, дувар бойлары — херерси долуйду музыка тертиплериннән. Бурада варды: кемеңчә, гитара, балалайка, мандолина, гармоника, кауш; капунун йанында дурарды кара-мор аачтан бир цимбал.

— Буннар хепси — сизин ми?— сордум бән, гөстерерәк музыка тертиплеринә.

— Диил беним, гетирерләр дүздүрмәә.

— Кимдән үүрендиниз бу зангады?

— Кенди кендимә, хайлак калдыйнан, бакэрым оннары...

— Нередә ишлеерсиниз?

— Ишлеерим оркестра башы фабрика клубунда.

— Бән дышардан сеследим жанабинизин музыканызы. Ноталары йазылы мы?— сордум бән.

— Ба, бөлә йайманныы нотайа коймаа гүлүнч,— деди о, бакарак ашаа.

— Несой йайманнык? Сиздә вар композитор вергиси,— дедим бән.

О гүлүмседи, генә бакты ашаа да инкерли саллады кафасыны:

— Хм, бендән — композитор!

Бән койдум, не куведим варды, ки инандырым ону, ани о кәр кабаат йапәр, еер бөлә вергийлән тутунмарса музыка йаратмаа. О са дәәрдн:

— Композитор, о диил шака е! Херкезиндән композитор йок нижә олсун.

Бән йалвардым, о чалсын таа бишей кендилииндән. О илкиндән истемәзди. Сора бир онбеш-ирми минут чалды хализ олгун, ени хавалар. Ама о өлә да калды инанны, ани онда йок талант.

1970

КАЧЫРМАК

Гелди октябри. Айын чекетмесиндә урдулар йаамурлар, сора биркач сабаа краа дүштү. Кими фиданнарда йапраклар морардылар, кимисиндә бозардылар. Баалар олдулар кырмызыйа бакар, койу охра бенизиндә. Сора бир афта ичиндә бу сайысыз йапраан таа чойу серги олду ерә да йапты бир геврек, сенәә кокар килим. Айын биткисиндә хавалар олдулар исләә, гүнешли, нижә йаздан калмышлар. Булутлар кайбелдиләр, да гөктә калды бир нижежик, бiaz түтүнжүк пердеси. Алчак гүнүн сыжаа таа йысыдарды исләә.

Бөлә гүннерин бириндә Безбелли Сарафим, сабаален калктыйнан, генә айыры майыллыклан бакты маави чеврели пенчередән дышары. Онун гөзүнүн өнүндә ачылды бир сен, йымышак шафклы пейзаж. Башчада фиданнарын далларынын гүндән йаны тарафлары долашык йалабыйардылар, гөстерерәк көрпә семизлии. Бу шафк чизилери фышканнарда челик бенизиндәйдиләр, мор, калын далларда са — сулу замбак акварелә бакардылар; оннарын гөлгели тарафлары контрастлы ультрамари-

нә урардылар. Ихтиәр аачларда исләә беллийди йыпрак кабын каба, кўфлў фактурасы. Бираз таа өтеедә, аулун дибиндә, дурарды ики балабан, герәә гиби бүүк кроналы салкым фиданы, ангыларында ор'да-шур'да калмыштылар топ-топ йапраклар. Бу салкымнар да, оннарын өтеейанда евләр да шафка каршы дурардылар силуэт гиби.

Бу йалабык сабаа гөзеллини дүрттү Безбеллиниң жаныны, тутуштурду онда истемәк, не оларса олсун, бүүн йапмаа йаа бойасыннан бир-ики этюд. О хызлы чекетти гечирмәә сыртына рубаларыны, ки, алып этюд сандыны, таа тез чыкмаа, тутунмаа иштән, качырмамаа хич бир минут.

Еди йыл олду, нижә о алмээр елинә четкайы. Онун еллери гидишәрдиләр ресим етмәк ичин. Кач керә о бекледи, йарадылыш чичек ачсын, ешерсин, сарарсын, койулашсын хем ачылсын! Да хер керә, ачан геләрди бекленилмә вакыт, о генә тутунамазды бу иштән да атарды ону башка керейә. Доору, ки биркач керә о урду санды сыртына, чыкты кыра, ама ба ери беенмәзди, ба ажыкарды, ба биркимсей геләрди онун йанына, да о, раат ишлеймәзди дейни, бракарды иши. Илерки йараттыкларыны са: ресимнерини, этюдларыны о, беенмейип, булаштырарды, сыбыдарды.

«Бүүн хава да исләә, йарадылышын тону да каврээр,— дүшүндү Безбелли.— Бүүн бән мутлак йапажам биркач этюд.» О гечти батыдакы одайа, нередә хич бир сыра йокту, херерси долуйду түрлү ресимнемәк тертиплериннән, ангыларыны, хич диил белли, незаман о кулланажәк. Көшедә дурардылар йывыннан картоннар, бойа еритмәә препаратлар, аачтан хем демирдән түрлү бойда мольбертләр, герили кетен безлери хем башка ишләр.

Этюд санды өртүлүйдү түрлү парталларлан, онун гөрүнәрди сааде бир көшеси. Безбелли йакла-

шты алмаа ону, да онун хем сандыын арасында пейдаланды геери урмак. Безбеллинин үреендә истемәк дургунду. Онда башлады гүрешмәә хавезлән гүүдә аарлыы, кызышмаклан суулмак. Йок, бу суулмак бенземәзди истәмемезләә ишлемәә. Истемәк онда хеп таа йанарды, о кәр дуйарды, ани хавезликтән онун гүүсү кызәр. Ама бу хавезлән буушарды инертлик. О дуйарды, ани акәр да нисилер онун истемәк куведи. Чок вакыт ишләмәмезликтән инертлик куведи гирмиш онун гүүдесинә, да чорбажылык сүрер орада, йымышадәр онун дамарларыны. О дөндү, бакты пенчередән турунжу баайа, кочаннын койу гөлгесинә, өртүлерин инжә, ачык бойаларына, да ону генә пек чекти тутунмаа йапмаа бир пейзаж кескин, хызландырылма чизиләрлән хем йайдырмаларлан. Онун каны кызышты, чекетти өрүмәә таа хызлы, таа сыжак; хепси онун дуймалары топландылар бир исләә истемейә. О хызлы чекетти сыбытмаа этюд сандыынын үстүндән парталлары бир тарафа. Бир ески гөлмек илишти сандыын көшә демиринә, жыртлады. Безбелли айыртты ону, тутту сандыы бир кенарындан, чекти ортакы, шафклы одайа, койду ерә, чөктү бир дизи үстүнә да болландырды капаан сүрмесиндән чивилери. Ама бойалар йапышмыштылар капаа, да сандык ачылмазды. Безбелли чевирди сандыы, сөктү өбүр башындан чивилери, чекти сүрмелери, дартты капаа, да сандык ачылды. Капаан алтында асылы дурарды бир моллоз куру бойа. Бойа тафтасында да хепси бойалар курумуштулар. Сандыын узун бөлмежиндә дурардылар йыканмадык четкалар, четин, нижә таш. Бойалардан калмышты сааде койумор, цинк биазы, ачык мор хем неаполитан сарысы. Ләәзымды чекичлән езмәә четкаларын түүлерини, пакламаа бойа тафтасыны, гитмәә гетирмәә маазадан етишмәз бойалары. О са дурарды дизи

үстүндä, калкмазды, ону чекмәзди йаппаа бу хазырланмаклары. О жан ажысыннан дуйду, ани онун хавезлиини енсеер гүүдä аарлыы, ани о бүүн да йапамайжэк этюд.

О атылмазды хептән бу нееттән. О инанарды, ани йапайжэк незаман-са илери доору этюд да, ресим да. Ама о шиндән сора коркуйлан есап аларды, ани о кайет чок сефер олду атәр бу иши башка керейä, ани бөлä гечерләр йыллар. О ачык танымаклан тажыйып етти, ани илери, ачан йапарды кустуружу, бежериксиз ишләр, о ишләрди чок, шинди са, ачан онун аннамасы доору хем танымаклы олду, она аар гелер ишлемää, о оләр сынык куветли, кесник.

1970

НАПОЛЕОН ИЧИН ДААВА

Районун ресим ательеси генä долуйду түрлү инсаннан, ангылары топланмыштылар бурайы йаратмак ичин хем башка ишләр ичин лафетмää.

Ичери гирди журналист Бызгы Навин, тутарак елиндä бир күчүжүк торт парчажыны. О гечти бойаларын, четкаларын арасындан оданын ортасына да, гөстерерäк аужунда тортчаазы, сорду ресимжилерä:

— Нийжä сайэрсыныз, несой те бу ишин ады?

— Дүш поманасы.

— Деликатес.

— Тортчааз,— шымардылар биркач киши.

— Диил доору,— дургутту оннары Бызгы.— Онун ады — «Наполеонжук». Беним пердä дүштү гөзлеримä, ачан, дуараркана сырада лимонад ичмää,

ишиттим, бир бабу деер сатыжыйа: «Вер бана бир «Наполеонжук». Бән илкиндән аннайамадым, не-соё «наполеонжук» истеер о инсан. Да те, бән да алдым бир парча, сизә гөстөрмәә. Наполеону, бир метин дүшкүнүнү, ангысы йашамасында йапмыш бунжак көөрлүкләр, сааде кенди метиннинә дей-ни кыйдырмыш биннән инсан, мететмәә, хем да таа «наполеонжук» демәә буна?!. Бүүклүк вар нижә олсун сааде ии неетли. Наполеонун са ишлери кайет узакмышлар иликтән.

— Кими илик үстүндән фена гөрүнөр,— деди ресимжилерин бириси.

— Наполеонун еттиклери — бетли феналык,— каршы койду Бызгы. О чекетти сертли гезмәә таазә бойалы плакатларын, диаграммаларын хем лозунг-ларын арасында, өлә үфкели бакарак тортчааза, сансын о — кенди Наполеонду.— Мететмәә бөлә инсаннары, бу — бүүк шашырыклы йуфкалык. Хем бу гөстерер, ани инсаннарын арасындан чыкажэк таа чок түрлү зеетчиләр, йапажэklar ен акылсыз, амораллы етмеклери, да шашырар инсаннар онна-ра таа монумент да койажэklar.

— Наполеон бүүк аскер башыймыш,— деди хеп о ресимжи.— Бежим да, о женкләр ләәзымды ол-суннар?

— Оннар диилди ләәзым олсуннар, хем варды нижә олмасыннар,— хазырлыклан жувап етти Быз-гы.— О оннары чекеттирди хем гөтүрдү. Үзлән женкләр олмушлар сааде о үзерә, ани бирким-сейин күчүк аклы тутмуш. Наполеоннар гетирерләр сааде бүүк зеетләр хем кахырлар. Касаветсиз, фа-сыл инсаннар да сора сайэрлар оннары бүүк.

— Да, белли, ки бу топрак үзүндә олэр чок фа-сыл ишләр, ама хепсинин диил доору етмелерин хем диил доору аннамакларын еринә йаваш-йаваш гелерләр доору етмеләр хем доору аннамаклар,—

деди ательенин башы.— Ха шинди гетир, ийелим о тортчаазы да бакалым, несой иш о.

1970

САТИРИИН ШАКАСЫ

— Тәтү, нередән сән буләрсын окадар чок материал, ки йазмаа инсаннарын етишмемезликлери ичин?— сормуш сатирәә оолу.

— Бунун ичин беним кенди йанылмакларым хем етишмемезликлерим таман етерләр,— жувап етмиш сатирик.

1970

ДЕРНЕКЛӘР

Пазар гүнү. Гөзәл йаз аушамы. Гүн сыжаа шиндән сора кесилди, да күүдә карылар хем адамнар башлээрлар топланмаа дернекләрә лафа. Адамнар топланэрлар айыры, карылар да айыры. Бу дернекләр олэрлар түрлү ерлердә, түрлү калабалыкта. Орайы топланэрлар инсаннар, гиимни йа ени, йа да ески, ама йыканмыш, пак рубада. Сиирек дернеклердә отурмаа дейни ерә дөшедерләр пала йа да хасыр, таа чок сефер отурэрлар чыпак ердә. Сора, калктыйнан гитмәә евә, еллериннән силкерләр рубаларыны...

Бөлә олардылар дернекләр бир ирми-отуз йыл геери. Адамнарын чойу отурарды Тотканын саазлы евинин ардында, зере бурада йокту аул. Ен бүүк кары дернәә оларды Дока бабунун аулу бойунда.

Шинди, илерки аннамада, дернекләр аз олэрлар. Адам дернеклери олэрлар сааде Малү Ангилин хем Лазар Стуянын евлери йанында. Кары дернекле-

рини хеп таа зеедежӓ вар нижӓ гӓрмӓӓ...

Бӓӓн генӓ пазар, хава генӓ ислӓӓ. Комшу тока-дын йанында отурӓрлар Желез бабуylan дӓрт кары да анӓрлар гечмиш вакытлары, нередӓ калмыш оннарын генчлии.

Шиндӓн сора ики саат олӓр, нижӓ бу беш кары отурӓр бурада.

— Сенин дӓдун нередӓ е, мари булӓ?— сорӓр карыларын бириси Желез бабуля.— О не чыкмӓэр дернӓӓ?

— Е, чыкажӓк,— жувап едер бабу.— Онун дернӓӓ шансора — мезарлыкта. Саар олду, емен хич гӓрмеер... Тее нередӓ о... дӓду, дӓду — уйку оту...

Карылар бакӓрлар сыырлык аулунун ӓтӓӓнына. Орада, бир кӓтмек ӓстӓндӓ, отурукча уйуклӓэр Желез дӓду. Онун аннысында вар бир бӓӓк шиш. Ихтиӓрлыктан онун гӓчмӓш аазы, дӓшмӓш сачлары.

— Бизим дӓду шансора йазын кӓрклӓн да йысынамӓэр,— деер Желез бабу.— Айакларындан са гӓжӓ да чыкармӓэр о шошонилери,— кожӓ катран кофалары.

Бабу генӓ бакӓр сыырлык аулун ӓтӓӓнына да, гӓлӓмсейрӓк, деер:

— Ама не адамды бизим дӓду бир вакытлар, ехе-хе! Ачан гетирерим аклыма!.. Фыкаарайды, топраклары йокту, хоруйа да гелӓрди аалемин рубасыннан. Ама шенди. Хадидӓн-годидӓн гетирӓрди бени, адарды бана поплин фистан, махмуди, киткалы емени. О са бишей алмады, хепси йалан чыкты. Не о сӓледи, бин лафтан бири доору чыкмады. Ама не шенди!.. Доннарыны кайбединжӓк ойнарды. Бунун ичин бӓн прост едӓрдим хепсини онун йаланнарыны. Ее-ех, не адамды о!..

1970

ХЕПСИ ИСТЕЕР — ЦИВИЛИЗАЦИЯА

(Гүннүктә йазы)

1966 йыл. Ноябринин докузунда бизим этнография группамыз капты гезмәә бир кенар маалесини. Чайырдан есәрди инжежик, серин лүзгәр. Беним пек үшүйәрди геердә енсемин көкү хем аяакларымын чыртмалары.

Етиштик биз бир алчажык евә. Аул бойунда скемнә еринә йатарды бир будаклы салкым күтмәә, бензәәр каплун буасына. Биз дурдук токадын уурунда, бакарак капу өнүнә. Мор диреклерин ардында, долма үстүндә, чөкмүштү да ууарды өрмә чорабын куру чамурларыны алтмышын үстүнә йашта бир кары, гиимни бир ески кептарлан, ангысынын аркасы чак омузларын үстүнәдәк каплайды боз чукман платыннан. Кептарын үстүндә кушалыйды кара фыта. Гөрдүйнән, анн биз дурэрыз токатчыын йанында, кары калкты да йавашыжык доорулду бизә доору. Хепсимиз она селәм вердик. Бән са, селәм верерәк, деликат чыкардым үч пармаклан беретими да.

Кары чыкты лафчы, ачык үрекли. Ачан биз сөледик, ким варыз хем нечин гезериз, о бирдән инаны бакты бизә да теклиф етти:

— Е, гечин ичери. . .

Хайатта, капунун ардында, ики казык үстүндә дурарды бакырлык, ангысында асылыйды бир аач кофайлан бир ески кара казан. Икиси да оннар өртүлүйдүләр аач капакларлан. Капунун берәәнда, көшедә дайалыйды бир чонтук сүпүргә, баалы кара хем ешил ипләрлән. Капуйа каршы таа тава-надак чыкарды бүүк, алажалы бажалык. Онун аазында, йукарда, герилийди бир бүрүнжүк пеш-

кир, ашаасында дикили тантели. Бажанын хем ард дуварын арасында бош ер измет едәрди серген еринә. Бурасы долуйду түрлү чөлмекләrlән, тен-жереләrlән; хеп бурада асылыйды ун еләә хем ески, йаалы кашыклык.

Серген сетлеринин бириндә йатардылар: сармы-сак токмаа, дуварлардан тозу силмәә бир пипи канады хем оклава. Сергенин йанында, дуварда какылыйдылар енсерләр, ангыларда асылыйды бу-рушук, куру ардей дизиси, пойоту, чибрица хем каранани даллары. Буннара хепсинә йаннашык асылыйды йылларыны унутмуш томбарлак софра хем кеневер торбажык, долу шыра питасыннан.

Кары ачты ичер капусуну:

— Бурасыны да мы бакажээныз?

Биз гирдик ичери. Ичерси кокарды фесленә хем нафталинә. Сары топраклан сувалы ердә дөшелий-ди биаз саргы хем йоллу йапаа пала. Собада релье-флы ресимнийди чөлмек ичиндә бир чичек үч дал-лан, он дуварда варды биркач орнаментли хаса хем биркач патрет. Патретлерин бирисинин үстү до-наклайды йалабык «гелин телиннән».

Бән биткисиз севинәрдим, ани гөрерим бунна-ры,— хализ халк йаратмалары! Бән тутундум хыз-лы, тамах йазмаа бурада хепсинин не олдууну, ни-жә дурдууну.

— Нашей йазэрсын, бизим пүсүрлүк ичин ми?— сорду кары, сакынны бакарак бана.

— Бу, нижә сиз йашээрсыныз, пек интересли билгийә,— дедим бән.

— Ким не интересли!— гүлдү кары.

Бән са, бакынарак хем йазарак, дәәрдим она:

— Сизин те бу кўпчезлериниз да, те бу аач кўре-жииiniz да — хепси пек интересли. Буннар хепси — этнография.

Бән чекеттим мететмәә карыйа хепсини, не вар-

ды бу йарым патриархал көшедә ески хем басылар, беенерәк хем идеаллайрак бу ескили, нижә бир мутлак гөзелли.

— Не вар исләә бу ески чоллукта?!— шашып, сорду кары.— Нересини оннарын вар нейә мететмәә? Бән не бытым буна хепсинә!.. Ени ишләр исләә.

Хепси истеер — цивилизацияя, — аннадым бән...

1970

О какмаларды аалеми, о са кенди ләәзымды диишилсин ериндән.

Еер билмәрсән, не истеерсин, күсмә, ани ону вермеерләр сана.

1971

МААЛИМ ПАССАЖИР

Пассажирләр пиндиләр автобуса, шофер бакты билетлери, гечти кабинасына, да автобус йолланды ериндән. О гидәрди Молдавиянын үүлен тарафына.

Йовчу Боринин ери дөрдүнжү сырадайды. О гимнийди кара чуфа жилеткайлан, ени еменийлән, шенди. О долашмышты касабада оолуну, ангысы үүренәрди газ-технии курсаларында.

Йовчу, отурдуйнан, бакынды автобус ичиндә, бакты илери, сора дөндү, бакты геердеки инсанна-ра. Биткидә о бакты комшусуна, ангысы отурарды онун йанында, дувар бойунда. Бу комшу бир учук йанаклы, сусар адамды. Онун кафасында варды бир бооз паралийа, кенарлары кырылмыш. Гиимний-ди о бир солук, калын байкадан гөлмекләң хем гениш пачалы, мор чаашырлан. Айакларында онун — бир чифт чадыр безиндәң терликти. О бир ашаалы адамды. Йовчу, таа бактыйнан, беен-ди ону.

— Е, йолландык, сааселем етишелим еримизә,— деди Йовчу.

Комшусу бакты она өлә гениш гүлүмсемәкләң, ани Йовчу таа да пек беенди ону онун ески чаашы-рыннан хем паралийасыннан барабар. Сорду:

— Нерелийсин?

— Копкуйлуыум,— деди, гүлүмсейрәк, адамжык.

Йовчуйа геләрди, үрәәннән йутсун ону сайгы-дан. О пек севәрди ашаалы, ходулсуз инсаннары, онун ичин гөз алмазды комшусундан. О чекетти ан-натмаа кенди оолу ичин, касаба ичин, онун ичин, неләр гөрдү түкеннердә. Комшусу демәзди бишей, сааде маалимни, чифтчийжесинә, жанны бакарды да кыпарды гөзлерини, кайыллы салларды кафа-сыны хем дәәрди «аха» йа да «өлә». О севинәрди, ачан Йовчу аннадарды кенди уур гитмиш ишлери ичин, хем гүженәрди, ачан өбүрү аннадарды кенди зор гечирдиклери ичин.

Йовчу лафедәрди, да ондан, ани бу адамжык бу-кадар кандан дост, гиттикчә таа пек йаманарды она. Адам сааде сусарды, Йовчу са дәәрди она:

— Сән исләә адамсын, сениннән исләә лафет-мәә.

Ону чекәрди йапмаа бу адама бир илик, севин-дирмәә ону. О иилди кенди кара мушама торба-

сына, ачты ону да чыкарды бир колач, кырды кендисинä бир парчажык, сора кырды бир таа бүүк парча да узатты комшусуна. Өбүрү алмазды.

— Ал, ал,— зорлан верди Йовчу, сора чыкарды да верди она бир парча сужук.

Адам иди да, силерäк аазыны елинин терсиннän, гөзäл, сакынны гүлүмсейип, шүкүр етти:

— Саа ол.

— Саа ол сän да,— деди Йовчу, ерийрäк севинмектän бу йалпак, йаваш адам ичин.

Комшу илерки гиби сааде айол сусарды хем кайыл оларды Йовчунун сөлемелериннän. Йовчу са гиттикчä таа майылланарды она. О билмäзди шиндän сора, не түрлү ислää лафлар демää, не илик йапмаа бу адама, окадар беенäрди ону.

— Чожуум битирсин курсаларыны, да чааражам сени дүүнä, да гел, и, ич, некадар истейжän. Хепси гиттийнän да, сän кал, отур евимдä, конуш, зере сениннän ислää,— деди о, инежеекенä автобустан, йолжусуна.

1972

АНА

Васи, еди йашында бир чожуужак, пек север ойнамаа шашки. Хепси, ким ойңээр онуннан, севашэрлар енсемää ону. Кими сефер онуннан ойнамаа отурэр онун мамусу. Озаман Васижик «ийер» шашки шашки ардына. Анасы са севинер, ани чожуу тарээр ондан. О кенди истäмеер тарамаа. О емен бакмээр, нääны итирер шашкилери, зере маалим бакэр оолуна. Оолу алдыкча онун шашкилерини, о сувазлээр онун башыны да деер:

— Bravo, чожуум! Йа, не ийер! Йа, не ийер!

1972

СЫКЫ ЯКОВ

«О, нижә Цаму Мити: буну дүүштүрер, ону баарыштырэр, салт алдамач олсун. О сени докуз пынара су ичин гөтүрежек да сусуз гетирежек. О, еллештийнән, сайэр еллериндә кенди пармакларыны да бакэр, таман мы хепсижии»,— дээрдиләр сыкы Яков ичин.

Да те бу сыкы Якова бир керә гитмиш комшусу истемәә өдүнч бираз пара.

— Ама сән чевирежән ми о паралары бана сора е?— сормуш Яков.

— Белли, ки чевирежәм,— жувап етмиш комшусу.— Олдужаан бендә пара, бирдән чевирежәм.

— Йа сән, таа исләә, илкин гетир бана о парайы, да бән сора вережәм ону сана өдүнч,— демиш Яков.

1972

«ДИИЛ» ДЕЙИЖИ АДАМ

Бир керә бир касабанын хотелиндә дүштү бана йашамаа бир одада бир адамнан, ангысы хепсинин лафларына дээрди «днил доору», да тутунарды аннатмаа кенди билдини. Лаабыйды онун Секизбурук.

Бирдән — бирә бән кәр мераклы сесләрдим ону. Ама тездә онун «днил» демелери башладылар пек белли олмаа, сора са быктырдылар да. Бени чекти гөстериyim она онун табеедини аалемин лафларына херкерә каршы сөлемәә. Ама бән дуйардым, ани буну йапмаа зор олажэк, зере о буну да инкәр едежек, дейжек, ани бу да днил доору. Бир керә,

аннадарак сырадакы аннатмасыны, о деди: — Да, буннар хепси хализ доору.

Бу лафлары дейип, о йапты биркач секундаа пауза. Бу вакытта бән текрарладым онун лафларыны, дедим:

— Да, буннар хепси хализ доору.

Ишиттийнән таа, ани бән дедим «да», о бирдән деди «динл» да чекетти гитмәә кенди лафларына каршы.

О гүнү, калып онуннан йалныз, бән сөледим она, ани о кенди «дайына» деди «динл», сааде гитмәә аалемә каршы дейни.

— Санки өлә ми?— деди о.

1972

НЕ ДЕДИ КАЙНАТА?

Пазар гүнүйдү. Наркис отуларды аул бойунда, скемнедә да ийәрди йанык семичка. О даптуру гелди, ачан ону геердән дүрттү Гыты Илия:

— Не, динненермийсин?

— Чыктым бираз солукланмаа, хем бүүн үч дүүн бурадан гечежек, да ләазым сииредийм оннары,— жувап етти Наркис.

— Биркач керә олду уурээрым сана, ама капуда хеп—суважы. Сана—селәм кайнатандан,—деди Гыты Илия.—Өтөөгүн бән Каулдайдым да каршылаштым Орест Патрикевичлән. О пенсияа чыкмыш. Гелмишти илачланмаа. Дурээрым бән зарзават лавкасынын йанында, бакэрым — о гечер. Деерим, заманээрсын, Орест Патрикевич. Кематайэрсын, деер. Сән, деерим, бени танымээрсын, ама бән сени

таныйэрым. Сән беним ыштилимдин бир вакытлар. Сора о таныды бени. Лафеттик онуннан бираз, андык сени, да бән сордум она, нередә шинди онун кызы. Кырланнарда ишлеер, деер, битирди сатыжы школасыны. Вар, деер, кожасы, ушаклары; йашээрлар, деер, исләә. Кожасы, деер, бираз ичер, ама Галя алмыш ону елә, йашээрлар... Сора сорду, нәбармышын сән. Нәбәр, деер, беним илк гү-вәәм?

Наркис дургутту Гыты Илияйы да деер:

— Аннат, не о деди беним ичин.

— Сорду, нәбармышын. Бән сөледим, деерим, те филан ердә ишлеер, несой йапты, деерим, не етти, ама олду бүүк адам. Хеп савашарды, деерим, хеп үүренәрди, да те, олду белли адам, түүжүлерин хем парталжыларын үстүнә заабит.

— Да о нашей сана деди буна?— сорду Наркис.

— Биз йанылдык, деер, озаман, ани брактык, оннар айырылсыннар. Бизә, деер, о озаман ахмак гөрүнәрди. О са, ким билди, ани о чыкажэк бөлә адам!

— Нашей о таа деди беним ичин?— сорду Наркис.

— Деер, йанылдык...

— Таа нашей деди о?

— Башка бишей демеди.

«Сайлер, оннар шинди бени прост саймээрлар!» — татлы сайыклады Наркис. Онун йокту умуду ишитсин оннардан исләә бир лаф онун ичин.

— Саа ол, ани сөледин бана буннары,— шүкүр етти Наркис күүлүсүнә, буламайрак кендинә ер севинмектән.

О бүтүн гүн гезди, гүлүмсейрәк, хем геленә-геченә верди йанык семичка.

1972

НЕКАДАР ЧАМУР ЛААЗЫМ?

Скульптор Кудин Зари ишлеер ательесиндä. О йымышадэр бир буук текнä ичиндä ешил—маави, топрак, хазырлээр чамур ени скульптурайа дейни. Она йардым едер онун оолу, күчүк казанжыкклан ташыйэр дамжаазын онүндән топрак.

Биркач керä дышардан дөндүйнән, оол сорэр:

— Некадар чамур лаазым, ки йапмаа бир адамын скульптурасыны е?

— Несой са адам, чожуум,— жувап едер боба-сы.— Дейжез, Забун Гаврили йапмаа дейни, етежек беш кофа чамур. Тумба Ламбуяа гидежек секиз кофа. Патлак Димуяа дейни са лаазым бир талига чамур.

Чоужужак гүлер.

— Татү,— деер о,— бән йапажам те о пек забун адамы хем те о пек туйаны.

«Контрастларда ишлейжек, сайлер талантлы»,— севинер Кудин да тутунэр үүретмäа оолуну кенди занаадына.

1972

ФАНАТИК

Бир керä Мераклы Титуйа сордулар:

— Нашей сән беенмеерсин инсаннарын ишлемеси сырасында?

— Бән бесенмеерим, ани инсаннар чыкармышлар динненмäk гүннерини,— деди о.— Бән билмеерим, нижä сөлейим, насыл зор гечирерим бән о гүннери. Гежелери да өлä. Олса, оннар хич олмасыннар, зере бән йатмаа дейни лаазым бракийым ишлерими. Бана гелер, ани бән екмек имектä да кайбедерим вакиды. Сааде музыка сеслемäа хем цирк сиирет-

мәә, бән сайэрым, ани вар нижә харжамаа вакы-
дын кими пайыны.

Бөлә йа да емен бөлә лафедәрди о херкерә,
ачан лаф ачыларды ишлемәк ичин. Ишләрди о ма-
кара фабрикасында йонга топлайжы.

Мераклы Титу кендилииндән кино занаатчысый-
ды. О топларды материал, ки дүзмәә биркач этно-
графия фильмы. Бу үзерә о гежә-гүндүз билмәзди
раатлык. О үүренәрди, ангы айларда, не гүннердә,
несой йортулар олэрлар, да чыкарарды киноһа халк
адетлерини. Гезәрди о чок ерлердә, сатын аларды
пленка, химикат. Қазанды параларынын таа чой-
уну о харжарды бу материаллара. Ачан чекедәрди
ишлемәә чыкарылмыш материаллары, о афтайлан
чыкмазды лабораториясындан.

Гечирдийнән пленкалары химикатлардан, курут-
туйнан оннары, о гүн узуннуунда, енсеси тутулу,
хеп бакарды оннара шафка каршы. Дизип дувар-
ларда чивилерә хем ерә үзлән пленка парчалары-
ны өлә, нижә она ләәзым, о башларды оннары
йапыштырмаа бири биринә, йапарды монтаж. Сора
о топлама пленкайы о койарды проекция аппара-
дына, тыкарды пенчерелери да караннькта маана-
лы бакарды экрана. Ачан она гөрүнәрди, ани кими
кадр биразчык узун, о дургударды проектору, ке-
сәрди пленканын зеедә ерини, сыбыдарды ону,
йапыштырарды копуу, генә чекеттирәрди аппара-
ды, сора генә дургударды ону, генә йолландырар-
ды. Да бөлә о зеетленәрди йылларлан.

Иш севмелин үзери о таа чок керә екмек ийәрди
гүндә сааде бир керә. Аачлыктан хем динмектән
онун учукландыйды ауртлары, обалдыйды гөзлери.
Севгили иш йапарды ону фасыл.

Чекетти о чыкармаа бир этнография фильмы, ады
«Дүүн», ангысыны о истеди йаппмаа алажа плен-
када. Гитти о бир гүнү комшу күййә, үүренди, ким-

да олажэк дүүн. Пазар гүнү о алды аппаратлар-
лан пленклары да еркен сабаален йолланды йола.
Таа етиштийнән дүүн еринә, о башлады чыкармаа
хепсини, не оларды орада. Чалгыжылар — даулжу
хем кемеңчежи — өлә архаик гиимнийдиләр, ани
Мераклы дөнә-дөнә чыкарды оннары: ба йакындан,
ба узактан, ба өнүндән, ба йанындан.

Аушамнен, саат бешә доору, үклеттиләр талигайа
гелинин чиизини да, олуп дизи-дизи, йолландылар
гүвеенин евинә. Йолда биркач генч адам чекетти-
ләр капмаа талигадан йастыклары, ки сора «сат-
маа» оннары геери. Мераклы тер—су ичиндә кал-
ды, качынарды, савашарды качырмамаа бу адетле-
рин хич бир момендини.

Дүүнжүләр бакардылар бу йабанжыйа, аннайа-
майрак, ким бу адам, хем нечин о өлә качынэр.

Талига гирәркенә аул ичинә, Мераклы пек йакла-
шты аппаратлан биркач дүүнжүйә, ки чыкармаа он-
ннары бүүк планда. О өлә хызлы дөндү оннара
доору, өлә тамах хызланды чыкармаа бу кадрайы,
ани аппаратадын зырылтысы арасындан ишитти:

— Пыы, мари, бу адам сансын дииал кен-
диндә!

— Йа, нижә салынэр!..

Мераклы гөрмеди, ким бу лафлары сөледи, ока-
дарки, индирәркенә аппаратады, о есап алды, ани
она бакэрлар беенимсиз, гүлүжү. О бракты чыкар-
майы да, аралайрак калабалыы, чыкты сокаа.

Мераклы хазырды генә бетваламаа кенди фана-
тиклини. Ама йолда о бакты аппаратлара да, ге-
чирип аклындан, неләр бүүн чыкарды, севинди,
нижә ушак.

— Ах, не материаллар! Ах, не материаллар!—
сөленди о да тутунду качмаа айкырыдан, чайыр-
жа евә.

1972

ТАЛАНТЛЫ МУЗЫКА

Бән отурардым ичердә. Варды пек сыкы ишим. Савашардым хич бир тарафа алдыртмамаа кенди-ми, хич бишейжәә кулак касмамаа. Қары хем ушақлар башка одадайдылар. Оннар да лафедәр-диләр йарым сеслән, ки енгел етмемәә бана.

Каршы дуварда репродуктордан енез чекеттиди ишидилмәә йаваш музыка сеси. Бән окадар дерин далдыйдым ишимә, ани сеслемәздим ону. Бир да кулаама илишти биркач кәәмил нота. Бән илер-ләрдим ишлемәә. Ама пек тез репродуктордан иши-дилди кескин хем уйгун аккорд. Бән бир кыпыша калдырдым кафамы да истейәр-истемәз сесирген-дим. Ишимин тежиллин о момент копарды бени сеслемектән.

Ишләрдим бән хавезлән, ишин исләә дадына ердийдим, да хич йокту неетимдә да алынмаа, сапмаа дүшүнмемдән. Ама гечти таа биркач кы-пыш, да ичерси долду акыллы, үрек сарсалар бир сеслән. Музыка гирди гүөсүмә, иминмә, байылтты, сора далгаландырды хепсини беним дуйгуларымы. Ләәзымнык хеп о минутта генә капады бени иш чизисинә. Ама бән таа койунжа дирсеми масайа, бени капты өлә бир сарп сес далгасы, ани беним кафамда сачларым кыпырдадылар хем солууму сыкты. Бән, хич истәмейрәк буну йапмаа, брактым ен сыкы ишими да тутундум сеслемәә бу масаллы сеслери.

Бән билмәздим, ким йазмыш бу музыкайы, ама беллийди, ани ону йаратмыш пек талантлы адам, өлә да чыкты. Музыка биттийнән, диктор хаберле-ди шанлы бир композиторун адыны.

1972

БӨЛӘ АДАМ ДА ВАР

Скульптор йапмыш бир бұст, да беенмеер ону. О аалашәр достуна:

— Прост чыкты бендә бу бұст, хич бишейә бензәмеер.

Досту деер:

— Йок бишей, кахырланма. Бөлә адам да вар, ани бишейә бензәмеер.

1972

КОРРИДА

Беним аннамама гөрә, хербир халк — б у ў к, илкин, онун ичин, ани о ташыйәр кендиндә чок илик, жана йакыннык, зеет азетмемезлини, хализ о халклар, ангылары чыкмышлар йабанныктан цивилизацияя. Да те бән үүренерим, ани вар жўмлә халк хавези сииретмәә натурал зеетлемәк ойуну — корридайы.

Бу ойунда циркын аренасында матадор дебештирер кырмызы мулetailан бир бугайы. Буга хызланәр кырмызынын үстүнә. Матадор, колайя гетирип, саплээр онун күреенин йанына бир дикенни сопа — бандерилья. Инсаннар, ани трибуналардан сииредерләр буну, не сеслери вар, баарэрлар матадора:

— Браво! Долан ону! Сапла!

Бандерилья салланәр ет ичиндә, гетирерәк хайвана чиркин ажы. Буга савашәр дүшүрмәә кенди сыртындан сопайы. Сииредижиләр баарэрлар хем сыклык едерләр дүүшүн ойалы хем етишмәз артистлии ичин. Бугайа генә гөстерилер кырмызы

плат, о генä гидер онун үстүнä, да матадор, хызлы олуп бир тарафа, саплээр онун сыртына таа бир бандерилья, биркач «гөзäл» дөнмектән сора — таа ики.

Буга башлээр ансызын дургунмаа, сансын нейä-са шашарак, биркач керä титиреер. Трибуналарда инсаннар хавезлән бакэрлар кан селлери ичиндä хайвана. Аренайа атлы чыкэр пикайлан ени дүүш-чү — пикадор. Бир минуттан сора буга дүшүрер ону бейгирдән. Буга енседи! Ама она йок куртул-мак. Чыкэр башка бир пикадор да саплээр пикайы онун алыр еринä. Буга йаннээр бир тарафа, сора доорулэр, савашэр дүшмемä. Онун белерерлär ажыдан гөзлери, сора битер аякларында куведи, да о гүмбүртүйлән дүшер канны кум ичинä, «ен-сенмиш»...

«Цивилизат» инсаннар сииредерлär программны дүүшлери да даалышэрлар, севинерäk, ки даатты-лар бираз кенди дарсыклыыны...

1970 йылын ноябри айында газеталарын бириндä бän окудум бир хабер: «Англияда чыкаражэклар шанлы матадорлар ичин бир фильм». Голсуорсинин ана топраанда мы?!

Бу таа етишмäзди! Санки бу да мы олажэк?! — шаштым бän. Ама сора аннадым, ани йапажэклар буну да...

1972

БЕКЛЕМАК

Пласайадак докуз километрайды. Смилиди лää-зымды гитсин примприетора бир бүүк зоруннан. Калкты о еркен, чыкты каршыйа да гитти йайан. Гүн таа сабаалендән чекетти кыздырмаа. Смилиди

хызлы өрүйәрди, ки вақыдында олмаа заабидиң капусунда.

Ачан о етишти, примприетор таа гелмемишти. Смилиди гирди беклемәк салонуна, гирди да хенк-бенк олду... Салон йалабыйарды, нижә гүн. Смилидийи бурада илк сефер сарсалады гөрүнмемиш кырнаклык хем гөзеллик. Дуварлар, таваннар — херерси шашылажәк темизди, хич бир лекесизди, бир курсуздлу.

Смилиди кысылды бир көшежәә да чекетти беклемәә заабиди. Гечти он, ирми минут, гечти бир саат. Гелдиләр таа инсаннар. Заабит са хеп таа пейдаланмазды. Ичердә лаф ачтылар онун ичин, несой адам — примприетор. Биркачы сөледиләр, ани о херкерә геч геләрмиш, азарлармыш инсаннары хем дүййәрмиш.

Смилидинин сансын башладылар карымжалар гезмәә аркасында. О башлады дарсымаа, сора са ону чекетти сыклетә атмаа. О генә гечирди гөздән ичерсини, да есап алды өн дуварда бир чатлак. Таванын биркач ериндә бойа кабармышты. Сора о гөрдү, ани первазлар диил уз чекили хем ани оннарын бойасы диил пак маави, ама долу сары лекеләрлән.

Смилиди хептән кесилди беклемектән. Дура-дура, о башлады есап алмаа, ани илери йалабык гөрүнәр ода хич диил йалабык, ама кирли хем писли. Ачан са ичери гирди примприетор, онун бүүклү үзүндә касавет хем фикир гөрүндүләр бош хем фалш.

ИХТИЌР

Балдыраннык кўйўнā бир керā гелди этнография экспедициясы,— ўч киши: бир адам хем ики кары. Оннар топлардылар ески патрет, адет фольклору хем аннатмак евелки йашамак ичин. Оннар уурадылар Ватаф Донийā, еллештилār онуннан, бактылар дуварларда патретлери, сора отурдулар да йалвардылар ону, аннатсын бир история йа да бир адамын йашамасы ичин.

— Е, аннадыйм те о каршы евин саабиси ичин,— деди Ватаф Дони да гōстерди сокак ашыры бир бош евā, ангысынын ѳртўсўндā калмышты сааде биркач демет сааз.— Шинди орада кимсей йашамээр. Евин пенчерелери йок, ичерси долу куру йапраклан, казаллан хем тўрлў боклукларлан. Евин дуварлары кара, зерε оннар хич бир керā йоктур киречлендин. О евин саабиси бўтўннā йашама-сында хеп чыраклык етти да ѳлā да бишей казанамады кендинā. Евли о динлди, бир айаа сакатты. Битки он йыл о ардей сатарды. Йатарды о бир куру патта да хеп аалашарды йаннарындан. Несой йашарды мы о?

Сабаален калкэр, иннейрāк, гиннер да, чалпалайып суйлан суратыны, йолланэр панайыра. Айакларында онун — ким билер, нередā булунма ики бўўк, йыртык калош. Жўкети бўтўннā — партал. Гидер о йавашыжык, сўрўдерāк саа айаанын ардына сакады. Сураты онун траш едилмедик, сакалы ѳтāā—беери кыркылы маказлан. Ихтиāрын елиндā — сўўт фышканындан ѳрўлў бир ески сепет, ангысынын ичиндā гōрўнерлār кырмызы ардейлār.

Етиштийнāн панайыра, дāду салверер кендини узун скемненин ўстўнā да беклеер, усуллансын ўрāā. Сора о еникуну чыкарэр сепеттāн беш-алты ардей да койэр маса ўстўнā. Те гелер бир кары

да сатын алэр ондан он ардей. Ихтияр беклеер ени алыжы, ама инсаннар гечерләр онун йанындан, сааде атарак бирәр кайгын бакыш онун малына.

Дәду отурэр да беклеер. О бакэр уз кенди онүнә.

Бөлә гечер бир саат, ики. Дәдунун башлээр ажымаа бели. О чекедер ойнатмаа кендини, да есап алэр масанын алтында бир сынык бениздә ардей. О узанэр алмаа ону, ама, диидийнән, дуйэр, ани о чүрүк. Бурада о гетирер аклына, ани о кенди сыбыттыйды ону.

О доорудэр белини да генә бакэр уз кенди онүнә. Гүн үүлендән девирилер. Йыртык қалошлар ичиндә дәдунун аяаклары башлээрлар үшүмәә. О гүчлү бакэр кенди сакат айаана. Онун гөзүнә генә илишер ердә ардей. О генә иилер, алмаа ону, да, диидийнән она, генә дуйэр, ани о чүрүк, да генә аклына гетирер, ани о кенди чоктан сыбыттыйды ону. О үфкели дартэр омузуну да баттырэр йуфка гөзлерини орайы, нерейи о бурада бакэр херкерә.

Инсаннар са хеп доланэрлар ону. Панайыр башлээр сиирелмәә. Аушам йаклаштыкча, хава хеп таа пек сериннеер. Динмиш ихтияр калкэр кенди ериндән, алэр сатылмадык маллан сепедини да, салланарак ики тарафа, сүрүйер көтүрүм бажааны евә, ки сабаа генә гелмәә о ерә, нередә масанын алтында йуварланэр чүрүк ардей...

— Төлә о йашарды. Билмеерим, йакышажэк мы бу историяйа,— касты омузларыны Ватаф Дони.

1972

УНУДУЛМАЗ ЙОРТУ

Килим фабрикасынын отузбеш йашында башы Манол Иванович Вараклы аарарды кендинә секре-

тар. О йазды машинкада етмиш парча хаберлемәк, гитти район центрасына да тутунду йапыштырмаа оннары ауллара хем диреклерә.

Ачан онун елиндә калды ики парча хаберлемәк, бир адам она деди:

— Сән бошуна бурада, касабада, аарээрсын бөлә инсан. Ким сана гидежек бурадан орайы, күййә? Сән таа исләә аара өлә инсан күййлердә, орада булажан.

Вараклы пинди йолда гечәр бир машинайа да гитти Ташкүййүнә. Инди о центрада, культура евинин уурунда, йапыштырды дирәә калмыш хаберлемелерин бирини да битки йапраклан елиндә гитти сокакча. Йолда пейдаланды ики йаваш гидән кыз. Уурлаштынан оннарлан, Вараклы узатты оннара хаберлемейи, дейерәкк:

— Буйурун, окуйун те буну.

Кызларын бири алды кийады, да оннар икиси сессиз, гөзлән окудулар ону.

— Биз аарамээрыз иш, бизим вар ишимиз,— дедиләр оннар, чевирерәк кийатчыи.

Вараклы гитти илери да, күййүн кенарына калдыйнан бир маалә, гөрдү она каршы гелән йалныз бир кызы.

— Окуйунуз те бу кийады,— узатты о она да хаберлемейи.

Кыз дурду да, кушку окудуктан сора, сорду:

— Сабаа бән вар мы нижә гидийим орайы?

— Те өлә е, гел сабаа,— деди Вараклы, коркарак, дөнмесин инсанжык. Сора о сорду онун адыны хем кач классы вар.

— Вера,— жувап етти кыз.— Бу йыл битирдим он класс.

Ертеси гүнү Вараклы сабаалендән бекләрди конторада кенди секретар олажааны. О бираз отурду масанын башында скемнедә, сора калкты, бираз ге-

зинди, бакарак пенчередән пенчерейә. Вера пейдаланды конторанын өнүндә ансызын. О еникуну гирди: биаз чизмежиклән, кысарақ, йарашар пак рубайлан, чемберсиз. Сачлары онун уз кесилийдиләр аннысында, геердә оннар өрүлмедик салверилийдиләр, баалы бир йалабык ширитчиклән. О бенземәзди не кузу гиби йаваша, не да сакынсыза. Онун бүтүннүндә варды бир сыралы шенник.

Гирдийнән конторайа, о йаваш дөндү йарым пергелә, бакынды да дурду өлә, нижә сааде бир о варды нижә дурсун. Вараклы гөстерди:

— Те бу масада бән ишлейжәм, те бунда да — сән. Йашайжан йапыда, ани дурэр бухгалтериянын сол тарафында. Ха гиделим, гөстерийм ону.

Евжәаз күчүжүктү. Онун мор капусунда, ики бүүк алкада асылыйды бир чок вакыт кулланыл-мамыш килит. Вараклы ачты ону, да оннар гирдиләр ичери.

— Шинди ха гиделим, гетирелим складтан сана бир криват,— деди Вараклы.— Сән кач йашындайсын? Евлимийсин?

— Онсекиздәйим, диилим евли,— деди Вера да гүлүмседи.

Оннар гиттиләр склада. Орасы долуйду түрлү ески ишләрлән. Криват чак диптәйди. Оннар тангыртыйлан, гыжыртыйлан чыкардылар ону да гөтүрдүләр Веранын одасына. Вера олду пек шен, достлу, чекетти хызлы дөнмәә, кырмаа кендини чо-жук гиби. О чыкарды жилеткажыны, да Вараклы майыл бакты онун кыврак гүүдесинә.

— Сенин вар мы ерифин?— сорду Вараклы.

— Вар, бир студент Ефим,— жувап етти Вера.

Гечти биркач гүн. Бир сабаа конторанын уурунда дурду бир цистернайлан машина, ангысында йазы-лыйды: «Дири балык». Кабинадан чыкты шофер, бир генч, балабан адам.

— О бана балык гетирди,— деди Вера, гөрдүй-
нән ону пенчередән.

— Нечин?— сорду Вараклы.— Ким о — сана?

— Кимсейжик. Бир керә каршылаштык, да о
адады, ани балык гетирежек бана,— жувап етти
шен үзлән Вера.

— А, о — бир исләә адам!— иронийалы деди Ва-
раклы.— Те шинди биз бакажэз, несой исләә адам
о. Гит, версин сана балык.

Вера гитти машинанын йанына. Шофер сыкты
ону, нашей-са деди она, сора пинди, чыкарды цис-
тернадан биркач балык да койду Веранын елле-
риндә йайылы газетанын үстүнә. Вараклы чыкты
конторадан, чаарды соакта дуран чоҗужакларын
бирисини да деди:

— Гит, те о адам вережек сана балык.

Ачан шофер койду Веранын газетасына таа бир-
кач балык, чоҗужак йаклашты да о да истеди.
Шофер курулду она урмаа, нашей-са даргын дейип,
инди цистернадан, гирди кабинайа да гитти. Вера
йавашыжык, савашарак дүшүрмемәә балыклары,
гирди ичери да, шашырмаклы бакарак, деди:

— Алын сиз да.

— Сенин исләә адамын те о чоҗужаа вермеди
хич бир балыжак, сана са, бак, некадар йывмыш!—
азбучук сертленди Вараклы.

Олду бир диил бүүк пауза. Вера дурарды, ба-
лыклар еллериндә.

— Гөтүр оннары да вер ушаклара,— гөстерди
Вараклы сокаа.

— Алын да верин сиз кендиниз,— йавашыжык
деди Вера.

Вараклы алды балыклары, чыкты дышары да,
чаарып ушаклары, даатты оннара балыклары, дей-
ерәк:

— Найын, бизә чок вердиләр.

Гирдийнән ичери, о булду Верайы, отурар дувар бойунда, бакар пенчерейә. Онун гөзлериндән турланардылар йашлар.

— Нечин аалээрсын, күсерсин бана мы?— сорду Вараклы.

— Бән диил, ани сизә кусерим дейни.

— Е нечин е?

— Онун ичин, ани бән дилим өлә, нижелсиниз сиз. Бән дилим исләә инсан.

Вараклы бакарды да гөрмәзди онун үзүндә йапылмак. О гечти еринә да, чекедежеекенә ишлемәә, деди:

— Бән сайардым, ани чиркиннерә таа чок ачылар инсаннарын етишмемезликлери, ама шинди гөрерим, ани гөзелләә да йапышәрлар бербат ишләр.

Бакарак кийада да, сансын окуйрак онда, о деди:

— Ама нижә да олса, Толстой доору демиш, ани дүннеейи гөзеллик куртаражэк.

Гечәрдиләр гүннәр. Вера хер гүн геләрди ишә, хавезлән таманнары Вараклынын изиннерини. О йапарды ишлери, сансын ойнарды. Онун ичин вакыт гечәрди илин, да гүнүн биткисиндә Вараклыйы хич чекмәзди гитмәә евә.

Бир гүнү гелди хабер: сабаа гелер ашырыдан бир делегация гөрмәә килим фабрикасыны. Сора, аушамнен, гөл бойунда олажэк бир конуш.

Ертеси гүнү Вараклы каранныктан чекетти качынмаа, савашарак фабрикада хепсини гөздән гечирмәә. Саат она гидәрди, ачан о гирди конторайа. Вера гиимнийди, нижә йортуяа дейни: биаз патешкалы фистаннан хем биаз тантеладан кофтажык-лан, ангысынын алтындан шыларды таа не-са ли-ләка бенизиндә.

Тездә конторанын уурунда дурду автобус, капу-

лар ачылдылар, да оннардан чыктылар түрлү гимдә инсаннар, таа чойу генч. Вараклы чыкты оннара каршы да, селемнешип, буйур етти оннары фабрикайа, нередә бир бучук саада йакын гөстерди килим дүзеннерини хем фабриканын продукциясыны.

Экскурсиядан сора мусаафирләр пиндиләр автобуса да гиттиләр. Аушамнен гелди бир машинажык, Вараклылан Вера пиндиләр она да гиттиләр конуша. Гөлүн кенарында, бир кирез башчасынын көшесиндә курулу бекләрдиләр узун маса сыралары. Мусаафирләр таман отурушардылар. Вараклылан Вера отурдулар бир сыранын башына йакын. Чекеттиләр шефк лафлары, өттү күү трубажыларын музыкасы. Тездә мусаафирлерин арасындан калкты ики киши да чекеттиләр ойнамаа. Оннарын ардына калктылар башкалары. Биткидә ойуна карыштылар күүжүләр да.

Ачан ойун кызгынныы капты конушчуларын таа чойуну, комшу масадан калкты күүйүн чизмежиси, алчак бойлу, бир ирми йашында, чичек ачар ериф, да данышты Вараклыя:

— Верин изин ойнайым сизин секретарынызлан.

Вера буну бекләрмиш.

— Бракажан мы?— сорду о, илк сефер данышарак Вараклыя сәнжә.

— Белли ки. Ойна, ойна,— деди Вараклы, да чизмежи бир елиннән алды Веранын елини, өбүрүнү да койду онун аркасына, белиндән азыжык йукары, нередә, кофтажыын алтында, белли гөрүнәрдиләр копча үүсежиклери.

Вараклы отурарды ериндә да, истейәр-истемәз, сииредәрди оннарын ойунуну. Ойун биттиктән сора Вера гелди, отурду Вараклынын йанында да азыжык сусмактан сора деди:

— Бу чизмежи, ангысыннан бән ойнадым, деди бана: «Сән не отурэрсин онун йанында? О — ихтияр, дарсык бир адам». Бән она дедим: «Ехе, сән билмеерсин, не адам о!»

Чекетти ени ойун, да чизмежи генә доорулду Верайа. Вера, таа өбүрү йаклашмадаан онун йанына, сорду Вараклыя:

— Ойнайым таа?

— Ойна, не бана сорэрсин?..

Бу сефер оннар кайдылар өтәә, карыштылар башка ойунжуларлан. Гелән ойун араларында Вера кенди скемнесинә дөнмәзди. Тездә Вараклы гөр-дү ону, ойнар башкаларыннан.

Саат онбирә доору мусаафирләр башладылар пинмәә автобуса. Вера гелди Вараклынын йанына. О өлә беендирикли топлуйду хем гүнахкер гөзәлди, ани Вараклынын гүүдесиндән гечти бир сыжак далгасы.

— Вар мы нижә бән гидийм автобуслан да калыйм мамуларда, Ташкүйүндә?— сорду Вера.

— Сән гит,— кайыл олду Вараклы.

Онун йанына гелдиләр шофер хем таа ики күүлү.

— Нәанда сенин кызын?— сорду шофер.— Сарпинсан о, ба! О несой инсан, зор иш йапажэк о сана.

Ертеси гүнү Вера гелмеди ишә. Пейдаланмады о икинжи гүнү да, үчүнжү да. Вараклы есаплады гитмәә онун евинә, үүренмәә, нечин о гелмеер. О копарды евдә баадан биркач салкым үзүм да гитти Ташкүйүнә. Вера евдә йалнызды. О бенизсизди, лафедәрди йуфка, айол сеслән.

— Афет бени, бираз кефсизлендим да гидәмедим ишә. Бән хер гүн дүшүнәрдим сана, конторайа, өзледим орасыны. Сән сандын, ани бән шин-

дән сора гитмейжәм е ишә? Сабаа гидежәм, дайан.

Ертеси гүнү о гелди чин-сабаален. Вараклыйы чекмәзди буйурмаа она иш йапсын. О севинәрди, ани гелди бу жан, да оннар бүтүн гүнү гечирдиләр лафетмәклән. Аушамнен Вера деди:

— Бән генә истеерим мамуйа гитмәә, о — фельдшер, бана иннә урэр.

Вараклы кайыллы саллады кафасыны.

Гелди Ени йыл. Вараклы бу йортуларда колверди Верайы үч гүнә евә. Йортулардан сора Вера гелди, чантасы долу татлылыклан. О йайды оннары масайа, теклиф етти Вараклыйы, исин, да аннатты:

— Евдә өлә исләә! Ама бән алыштым бурайы. Тәтү генә дүүмүш мамуйу.

— Ким сенин тәтүн?— сорду Вараклы, аларак бир прәник.

— Беним кенди бобам — геми капитаны, ама айырылдылар мамуйлан. Шинди о бобам Сибирдә, заводта ишлеер баш инженер. Динл чоктан кабулеттим ондан кийат. Маму бракмээр, она йазыйм, о са өлә север бени! Йазэр, гидәймишим оннара. Карысы да йазэр селәм хем чаарэр гидийм. Те оннарын патреди.

Вараклы дерин интереслән сииретти патреди.

— Шинди бу ени бобам тракторист, маму са больницада ишлеер; хич йашамээрлар исләә. Тәтү гезер башкаларына, сора гелер да мамуйу дүүйер.

— Е нечин мамун бракмээр ону?— сорду Вараклы.

— Е, гөзәл дейни. Маму ону север, ама...

Бираз сусуп, Вера сорду:

— Сән сөлейәмейжән ми, нечин бана хепсижии дакылэрлар?

— Онун ичин, ани сенин үзүн, дурушун, бакышын — хепси чаарэр инсаннары сана дейни,— деди Вараклы.— Хербир адамда, ким гөрер сени, олмалы, дууэр бир ичандакы инан, ани сән ләәзым оласын онун. Сән өлә инсансын, ани сана диимедәән, зор дурмаа сенин йанында.

— Е нечин сән докунмээрсын бана?— сорду Вера.

— Бән буну йапэрым истейип та.

Вараклы бираз сусту, еллери ардында еникуну гечти кабинедин бир дуварындан өбүрүнә да деди:

— Сән иштән сора киноһа гидермийсин? Нейә дүшүнерсин? Қийат бишей окуйэрсин мы? Истеерсин ми, бизим икимизин паралармыздан хер ай бөлелим онар, диил, бешәр рублә, да олсун бизим культура фондуmuz. О параларлан биз алажэз ен интересли кийатлары...

— Таа исләә, койажэз онар рублә,— деди Вера.

— Онар чок, бешәр етер.

— Хади бешәр олсун,— кайыл олду секретар.

Вараклы илерледи:

— Бән вар нижә йалныз да йапыйм буну, ама бән истеерим, ани сән да пай аласын бундан.

Олду бир бучук ай ишлеерләр сыкы. Иш арасында Вера аннадарды:

— Дүн йыкадым гиисилери, киречледим плитайы. Дуварлара астым түрлү алажа репродукциялар. Өлә гөзәл олду беним одажыым! Хич гелмеерсин гөрәсин да. Аушам гелди бени долашмаа бабу, гетирмиш бир килимжик,— астым дуvara, гетирмиш айва езмеси, бән конуклайжам сени да, өлә татлы! Бән хич бирери чыкмээрым, чекмеер.

— Бән дүн гечтим сенин оданын йанындан — пенчередә шафк йокту,— деди Вараклы.

— Биз бабуйлан тыкадык пенчерейи. Бабу сорэр, ислääмишин ми сән. Бән дедим, ани башка бөлә адам хич йок. Севинди, деер, ислää, ани ни заабидә дүшмүшүн. Беним хализдән хич йокту умудум, ани бир керә бөлә ердә бөлә адамнан ишлейжәм.

Оннар бир парча вакыт ишледиләр, сора Вера генә маса ашыры деди:

— Фабриканын беккисеи аушам гетирди ики шисә шарап. О бени север, деер бана «беним кызым».

Гиттиләр үүленнәә. Уүлендән сора Вараклы гетирди бир кийат:

— Алдым бизим фондун парасыннан: Мария Скловская-Кюринин йашамасы ичин, дүн булдум түкендә,— бир керә кийат! Ал, оку ону да йаз тефтерә ен интересли ерлери.

— Ислää,— хавезлән кайыл олду Вера да чекетти бакмаа кийатта патретлери.

Бу гүндән сора Вараклы заабитлерә да, достларына да — хепсинә метедәрди Верайы: онун гөзеллини, онун сакынныны. Совхозун экономисти бир керә деди:

— Мететмә сән о нестейи, ба...

— Сән аннээрмыйсын?— савашарды аннатмаа Вараклы.— О йәпәр хепсини ишлери, шинди окуэр Скловская Мария ичин. О верер пара, ки алалым түрлү культура ишлери, кийат. Бән дедим, койалым бир тарафа хер ай бешәр рублә бу уура, о са деер, койалым онар. Бак инсаны, ба!

— Хади, ислää, ислää, о хепсиндән ислää,— деди бухгалтер.— Сән бак кендини оса, бак, не забун калмышын, өлежән, да Вера сени хич аклына да гетирмейжек. Сән пек алатлээрсын мететмәә. Оса сән севермийсин ону?

— Не сән!— корунду Вараклы.— Биз онуннан,... биздә башка түрлү, биздә диил өлә...

Бир афтадан сора Вера хаберледи:

— Хазыр, окудум Мария Склодовская ичин кийады.

— Беенди ми?— сорду Вараклы.

— Беендим. Вар нижә кәр шинди йазыйм онун ичин резүме,— деди о.

Вараклы кайыл олду. Вера алды биркач пак йапрак, отурду да тутунду йазмаа. Бир сааттан сора о верди Вараклыя йапраклары, нередә йазылыды:

«Мария Склодовская-Кюри шанлы үүренмишмиш. О гечмиш чок көстеклердән хем енсемиш чок зорлары. Билги ичин о атылмыш касаветсизли кысметтән. О сайармыш, ани билгийә измет етмәә дейни диил ләазым беклемәә исләә йашамайы. Сорбона университетинә о гидәрмиш йайан, зере парасы етишмәзмиш өдемәә транспорт ичин. Париждә о гезәрмиш йамалы фистаннан, ама бракмазмыш үүренмейи. Уүренмектән сора Мария Склодовская-Кюри коҗасыннан бир дам ичиндә курмушлар бир лаборатория, да орада ишләрмишләр. Оннар ачмышлар радиоактивлыы хем радиийи атом аарлыыны. «Бүтүн йылда хич бир керә бааре гитмедик не театруйа, не концердә, не да мусаафирләә»,— йазмыш Мария Склодовская-Кюри 1899 йылда. О йакмыш радиийән еллерини, бозмуш каныны. О өлмүш радиация шафкынын хасталыындан. О хализ билги курбаны олмуш. Отуз йыл гечтийнән онун өлмесиндән, онун жөп кийатчыкларында аппаратлан булмушлар радиоактивлык.»

Вараклы аннадылмаз севинди бу композицияя.

Килим фабрикасынын башы пек севинәрди, ани сабаален, ишә гелдийнән, гөрежек Верайы. Ишле-

нәр гүннәр дөнәрдиләр йортуйа. О шашарды, на-
сыл Вера дарсымээр бу капанык йашамакта.

Биркач керә Вера окуду Вараклыя кенди кий-
атларыны, таа гөтүрмедән поштайа. О хепсинә
танышаннара йазарды, ани о кысметли, ани иш-
леер исләә ердә хем ани онун заабиди пек сарп
адам. Да бу кийатларда йокту үрек буруклуу,
йокту йапылмак.

Бир гүнү аушамнен конторанын пенчересинин
урунда пейдаланды диил бүүк бойда, ири кафа-
лы, есмер бир ериф. О урду капуйа, гирди, селәм
верди да деди Верайа:

— Вар мы нижә чыкасын дышары?

— Бу — Ефим,— таныштырды Вера.— Гидийм
бән евә?

— Гит,— жувап етти Вараклы да дүшүндү: «Ис-
ләә, ани гелди онун ерифи! Ко гөрсүннәр оннары
икисини сокакта, да биртаа докунмайжәклар
она».

Олан, сусарак, хавезсиз дурду оданын ортасын-
да. Вера өрттү машинкайы бир бiaz кийатлан, ги-
инди, да оннар чыктылар. Вараклыя гелди бир
фасыл бу ансызын олмуштан. О хызлы чыкты ды-
шары. Вера колтук алмышты Ефимы. Она, сансын,
йарашмазды бу. Дуруп, хептән инандырынжа кен-
дини, ани бу хализдән олэр, Вараклы гирди конто-
райа, отурду, ама ишлемәә ону чекмәзди, да о гит-
ти евә. Евдә да о хеп гөрәрди Верайы ерифлән. О
савашарды инандырмаа кендини, ани бу, не олэр,
нормал, исләә. Ама ону бөлүк-бөлүк капарды жан
сыкынтысы. Олса таа тез сабаа!

Вера сабаален гелди хеп өлә достлу, топлу,
шен.

— Бу — о студент ми?— сорду Вараклы.

— О.

— Нәәнда о шинди?

— Гитти. Бән гечирдим ону кенарадак.

— Не деер о онун ичин, ани сән ишлеерсин бурада?

— Деер, бракайыммышым бурасыны. Бән дедим, ани бракмайжам. Бән нередә истеерим, орада ишлейжам, да онун бурада йок иши.

— Сән — дүннәә ушаасын хем беним дааамсын, — деди Вараклы, ачык севинмәклән бакарак она.

Вера отурду, чыкарды айнажыны, бакынды онда да деди:

— Бабу гетирди бана те бу шалинкайы. Гөзәл ми?

О пек йаклаштырды кафасыны Вараклыя. Онун сураты койу-боз шалинка дартымы ичиндә инандырыжыйды хем пек гөзәлди. О гечти кенди масасына, дурду, бакты кенди үстүнә да ойнаклы сорду:

— Гөзәл ми беним бу енсиз кофтам?

— Бираз баарган, — деди Вараклы.

— Нереси?

— Сары металдан копчалар кайет белли сенин үстүндә. Оннар — нижә салдат копчасы, сааде некадар аскер нышаннары йок оннарда.

Вера бишей демеди. О бираз дурду, сора гелди да гееридән дайанды гүүсүннән Вараклыя, салверип кенди колларыны онун омузларынын үстүндән өнүнә. Сора о бирдән гечты Вараклынын өнүнә, тутту ону омузларындан да, канкилип геери, деди:

— Дур, бакыйм исләә, несойсун сән, зере беним шиндийәдәк олмады вакедым исләә бакмаа сана.

Вараклы гүлүмседи да деди:

— Бән есап алдым, ани сенин кими сефер интересли ойнээрлар кашларын: ба бириси калкәр, ба — өбүрү.

Вера чөктү онун өнүндө да, йакын бакарак она, гөзәл калдырды бир кашыны, тутту ону бираз йукарда, бакышлан сорарак: «нижә?», сора калдырды өбүрүнү. Калкты, дөндү ичердә да чекетти чалмаа:

Олажәк севгимиз бүүк.
Ко хепси бүлбүлләр
алатласыннар бурайы...

Данышты Вараклыяа:

— Гитсәнә, гетирәсин сенин транзисторжууну, аушамнен бана олсун евдә гам даатмаа. Гидежән ми?

— Гидежәм.

— Ама шинди гит.

Вараклы гитти да тез дөндү да. Вера ичердә гөрүнмәзди. О чекетти бакынмаа. Вера чыкты капунун ардындан, коркутту ону да сорду:

— Гетирдин ми?

— Гетирдим.

Вера чекеттирди транзистору, койду ону масасынын үстүнә.

— Ко о чалсын, бән да йакыйм бир цыгаражык. Бән ичмеерим тütүн, ама кими сефер чекер,— татлы деди о, чөкүп плитанын йанында да бираз комикли салверерәк тütүнү душнииин ичинә. Биркач керә тütүнү чектиктән сора о кыврак елиннән ездирдә цыгарайы, калкты да гитти көшейә, бакты термометрайа:

— Сааде оники градус сыжак!

Чекетти үфлемәә, савашарак чыкармаа шуфайы йукары.

Гүн гүндән иш оларды хеп таа аз. Вера башлады ишә гелмәә геч, дейерәк, ани уянамамыш вакыдында. Сора, гелдийнән да, о йа гидәрди йуурт

алмаа, йа екмек, йа да гидәрди терзийә бирери. Вараклыйы бу раатсызларды. Ама о беенәрди, ани Вера бааре гелер, сөлеер, нәәны гидежек.

Мардын биткисийди. Хава йымышакты. Вера гелди ишә пальтосуз. О несой-са айыры шафклайды, инжә үзлү шенди. Селәм верди, отурду, куветли ууратты ичиндән солуу да деди:

— Уф! Сән гөрәйдин, нижә бән аушам сар-
фош анырардым! Башка керә бән бөлә иш ми
йапыйм!? Хич бир керә! Не таш ичин ләәзым ба-
на бу?

Тутунду чалмаа:

Гемижиним, дүнкү газетадан йапылма...

Йапты бир пауза да илерледи:

Таа бүүмеди о лайлайкучка,
ангысында бән фал чекежәм...

Биразчык сусуп:

— Бән сана енгел едерим е? Буну бән чалар-
дым гитарада. Ким севәрмиш түркү чалмаа, о
кысметсизмиш. Бән северим чалмаа түркү, онун
ичин бән да кысметсизим.

Бакты айнажыына.

— Бән, аллә ләәзым дишимә коронка койду-
рыйм. Сән аннээрмыйсын, не олду бендә аушам?
Анырардым өлә, ани гөзлеримдә дамаржыклар ши-
шәрдиләр. Аннээрмыйсын? Дамаржыклар! Бежер-
меерим бән дуймаа севинмәк.

Бакты кенди елинә:

— Нерейи-са гирмиш дикен, да буламээрим ону.
Кач йашындайым бән, окадар да гүн ажыйжэк.

Вараклыйы дүрттү бу гөзәл инсанжыын шымар-
масы, да о деди:

— Бән чок керә дүшүнерим, не йапажээды дүн-

нää, еер олмайайдылар төлө ачык, шен инсаннар, нижә сән. Белли, ки карыларын арасында да вар диил исләә инсаннар, ангылары вар нижә йапсыннар түрлү феналыклар.

— Бендә да вар бу кусурлар,— деди Вера.

Вараклы гүлдү:

— Буна кимсейжни йок нижә инансын.

Вера алды Вараклынын калпааны, урду она пармаанын ужуннан да, истейип та йапарак иренәр сурат, «маана булду»:

— Фу, не тозлу бу калпак! Безбелли, сүпүргә ардында йуварланды.

О чекетти аннатмаа, несой забун бобана дерисиндәнмиш бу калпак, да, койуп калпаа маса үс-түнә, дөндү Вараклыяа:

— Биз өлә исләә йашээрыз сениннән, ани бизи йа өлүм, йа да инсаннар айыражәк.

Дургутту Вараклынын йазар елини:

— Билерсин ми, нижә илкйазын исләә уйумаа? Беним кусажаам калкәр. Бу сабаа идим сланина хем домуз сужуу.

Чыкарды чантасындан бир шишә Корнешт суйу.

— Ону ичтийнән, гурсаан хич кайнамээр.

Калдырды шишейи, ичти ики йудум, тыканды, биркач керә үүсүрдү да гөстерди капуйа:

— Ким-са бизә алатлээр.

Узатты шишейи Вараклыяа:

— Ичежән ми? Беним хеп неетимдә вар гетир-мәә сана бир парча сужук, да хеп унударым.

Койду шишейи чантасына, калкты, гитти, ачты долабы да герәә гиби вакыт ойаланды орада. Сора о дөндү, гечти Вараклынын ардына, кара копия кийадыннан булаштырды онун суратыны да гөзәл гүлдү, гөстерерәк пармааннан кенди ишини.

— Пек ми булашты?— сорду Вараклы да аарады кара кийат, ки одешмәә онуннан.

— Сааде карала, бән сени сора таа да пек булаштыражам,— йаанды Вера да качты хайада, сора ачты капуйу да, узадып кафасыны, бакты. Бундан сора, капайып капуйу, о йапылды, ани гитти. Вараклы алды көшедә казандан су да савашты йыканмаа, ама суук суйлан о сааде таа пек булаштырды кенди суратыны. Вера гирди, итирди онун кафасыны казан ичинә, качты капунун йанына да йаваш гүлдү.

Вараклы хепсинә буна дерин севинәрди, дуйарак, не исләә кысметли олмаа йашамакта.

— Е бириси гирәрсә шинди бурайы?— сорду о.

— Гирәрсә, не? Ко гирсин!— жувап етти Вера.— Бән сени таа булаштыражам.

— Етер, Вера,— йалварды Вараклы.

— А-а-а, етер?— савашарды кескиннетмәә кыз кенди сесини.— Кач керә дедим, зеетләмә бени чок, зор ишлән? Сән са бени жансыз эксплуатат едерсин. Хич бир ара йок, хич йок нижә солумаа, хеп — иш, хеп — иш! Беним генчлиим не ичин верили, сән зеетлейәсин дейни ми?

Вараклынын үрәә байыларды кысметтән. Ону хич чекмәзди йавашытмаа Верайы.

О чекетти йазмаа, бракарак ону, шымарсын. Ама Вера гелди йавашыжык, чизди онун йапраанын диагоналарына ики чизи. Вараклы чекетти йазмаа ени йапракта. Вера капты онун елиндән йазалы да хызланды онуннан, нижә йолкесижи, «кесмәә» ону.

— Вера, ха тутун да йаз бираз машинкада,— дуада гиби деди Вараклы.

— Ах, сән таа бишей аннамамышын!— йапты Вера кенди үзүндә шашмак да йавашыжык йаннат-

ты масайы. машинка хем калан ишләр, не варды масанын үстүндә, кайдылар ерә. Вера емен сессиз гүлдү. Сора о йаннатты да дүшүрдү Вараклыйы скемнесиннән билә.

— Өлә да йатасын! Бән төлә истеерим гөрийм беним зеетчими,— айыры хошлу деди о да гитти, отурду кенди ериндә. Вараклы салынды калкмаа. Вера «баарды»:

— Йат орада, зерә таа прост олажэк!

Сора онун «жаны ажыды» Вараклыйа, да о отуртту ону, гечти онун өнүнә, салверди онун сачларыны ики тарафа да, биразчык узадарак сесини, деди:

— Сән — бир дәконжуксун.

О таа бираз гүлүнчлү севди ону шамарыннан да чекти онун кафасыны кендинә.

— Сән пек назландырма бени, зерә бана йарашмээр жувап едийм сана, генжә, назлылыклан.

— Бән,— деди Вера,— есап алдым, ани кысметсиз инсаннар таа исләә гөрүнерләр, да онун ичин жанын ажыйер оннара. Кайет кысметли оланнардан са үрәән геери оләр, зерә оннар, канааткана, оләрлар эгоист.

О бакты кенди пармакларына.

— машинкада йазмаа йакышсын дейни, кестим тырнакларымы да. Не гөзәл тырнажыкларым варды! Сән дедин, узун тырнаклар чиркинмишләр, да бән кестим оннары, сеследим сени... Сора чекетим енидән бүүтмәә, ама генә кырылдылар, йазаркана. Измет кырәр, не вар инсанда зеедә.

Вараклы йалварды:

— Ха, Веражык, отур да йаз бираз, долдур о бланкчаазлары.

— Сән генә усулланмээрсын! Бән те шинди калкажам, да репрессиялар енидән чекедежекләр,— кызышты генә Вера.

О дурду Вараклынын ӧнӧндӧ да топлады онун аннысында дерисини.

— Бакыйм, кач карын олажӧк сенин.

Сора маана урду она бир шамар:

— Тӧлӧ урӧрлар кинода артисткалар... Нижӧ сениннӧн каршылаштым, бӧн лафедерим да башка тӧрлӧ, бракылдым табеетсиз лафлардан. Сенин гӧзлерин олӧр быйыкларынын бенизиндӧ. Беним сачларым бӧлӧ ислӧӧ е дӧзӧлӧ? Бӧлӧ таа ислӧӧ е, некадар кукуйлан? Бӧн бабуяа баашладым ӧч метра басма, бабу да вермиш дӧдуйа гиисин беним гӧлмеими... Бӧн пек севинерим, ани сени каршыладым. Окадарки сӧн да бени аннамӧӧрсын. Кимсейжи бени аннамӧӧр... Беним битти бланкларым. Гит, гетир бана биркач пак бланк. Сӧн забунсун, сана таа илин калкмаа. Динл лӧӧзым, брак, бӧн ӧлӧ дедим.

О генӧ дайанды отуран Вараклынын кафасына.

— Ваа, ваа, беним ихтиӧржым! О завалы, ба! Бӧн аз иш йӧпӧрым дейни, сӧн савашӧрсын е куртулмаа бендӧн? Бӧн хич бир ердӧ бӧлӧ ерлешмейжӧм, нижӧ бурада. Бӧн буну билерим, ама хеп окадар гидежӧмдир бурадан. Бӧн чок му лафедерим? Те, сӧн бана дейжӧн бишей, да бӧн демейжӧм бишейжик.

Гитти аскыйа.

— Сӧн — джентльменсин! Қалпактан паралийӧ гечмишин!

Алды чивидӧн да гиидирди ону Вараклыӧа.

— О! Бу паралиӧ гӧзӧл дурӧр сана. Йа гӧзӧл адамы!

Койду паралиӧйы кенди башына да бакты долабын шишесинӧ.

— Ислӧӧ е дурӧр? Бӧӧн жумааертеси. Хербир сырасынжӧ ердӧ бӧӧн ишлеерлӧр сааде ӧӧленӧдӧк. Етер, некадар ишледик. Ха гит, гетир сенин фото-

аппарадыны да чыкар бени патредә, калсын анмак, ани бән сендә ишледим. Шинди гит да гетир аппарады, ишиттин ми?

— Ха брак сабаайа, Веражык,— деди Вараклы, чиркин севинерәк бу паалы ойуна.

— Ама бак, сабаа еер гетирмәрсейдин!..— урду о пармааннан масайа.— Хем гетирәсин бана грим. Гетирежән ми, оса генә ми тутуныйм делермәә?

О, гүлерәк, тутунду Вараклынын жукетинин йакасындан да чекетти маана ону сарсаламаа, кенди сарсаланарак таа пек хем дейерәк:

— Еер сән ону сабаа гетирәрсән, бән биртаа оңу сендән хич бир керә истәмейжәм.

Асты паралийи еринә.

— Саа елим гидишер. Киминнән бана дүшежек елешмәә? Сән сәлә, киминнән бана дүшежек елешмәә?— йапылмаклы үүселтти о сесини.

Тездә Вараклы фабриканын ишиннән нәаны-са гитти ики гүнә. Ачан о гелди, машинканын үстүндә булду бир кийатчык. Вера йазарды:

«Паалы Манолжуум, бән сени бекледим, бекледим, ама сән хеп гелмедин. Бени хаберледиләр, ани бабу йатармыш больницада хаста. Чаарәр бени. Бән гидерим. Гележәм йаарына — өбүр гүнә. Күсмейәсин. Оперим сенин читиналарыны. Вера.»

Үч гүндән сора о гелди. Вараклы верди онун патренини.

— Исләә йапмышын. Йа бак, йокту умудум, ани сән бәлә патретләр йапасын!— йапылмаксыз шашты Вера.

О чыкармазды колундан чантажыны, отурмазды. Биркач минуттан сора о деди:

— Бән гидерим бир афтайа кадар Ефимын йанына. О шинди ишлеер радиотехник касабажыкта Алтымешедә. Сымарламыш дәдудан, гидийм.

— Сән, олмалы, орада калажандыр?,— кахырлы сорду Вараклы.

— Беким да гележәм,— жувап етти Вера.— Беким таа бир йыл ишлейжәм бурада, беким да гележәм да биртаа хептән бурада калажам ишлемәй. Бән варды нижә бабулардан уз орайы гидийм, ама дүшүндүм сана. Гидерим сааде бир афтайа. Хич есап алмайжан, нижә гечежек. Сән кахырланэрсын мы? Хич кахырланма. Е, бән гидерим.

О гитти капунун йанына, дайанды сөвейә, да бакэр.

— Бән гидерим.

Чыкты дышары, дөндү, бакты капунун шишесиндән да гитти.

Бир афта гечти пек ояа. Вараклы биркач гүн хич гирмеди конторайа, зере орада хербир дувар дарсыйарды Вера ичин. Бешинжи гүнү о сызлаар үреклән ачты капуйу, истемексиз гирди орайы. Йыла йакын саабисизликтән документләр йуварланардылар дүзүлмедик хем ерлештирилмедик. Вараклынын дуйгусунда нашей-са чаталланды. Онда гүрешәрди ики истемәк: бири — Вера калсын бурада илери доору, да узансын бу бүүк йорту, икинжи истемәкти—некадар таа тез бракылмаа бу дойулмаз, татлы шенниктән да сериозлу тутунмаа иштән. Недән атылмаа? Кенди ишиндән ми, ангысына о кошулду да алышты, оса бу дүштән гелмә инсандан мы? Вараклы бакты долабын ичинә, нередә карышык дурардылар досарлар, документләр, да есапламак деди, ани таа исләй, Вера гелмесин. Ама жан, далгаланарак, баарды: «Қо гелсин, ко гелсин, зере биртаа бурада олмайжэк, ким ойнасын, качынсын, саклансын хем шеннендирсин бени!»

Онунжу гүнү, ирми минутсуз докузда Вера гелди ени евли какусуннан хем еништесиннән. Какусу

онун йанында гөрүнәрди ики-үч йаш ондан күчүк. Вера кефлийди. Бу беллийди сааде онун шафклы дурушундан. О гимнийди дизлеринәдәк бир койумаави фыстылан хем хеп о материалдан енсиз кофтажыклан. Колларында онун варды сааде синрек кафесли кара тантели. О бүтүннә өләйди, ани онда ен бүүк маанажы да йокту нижә бир кусур булсун. О алды Вараклыйы колтуундан, чекти хайада, алатсыз калдырды кара тантелили колуну да, сарылып она, илин, татлы өптү ону дудакларына. Вараклы олду өлә кысметли, нижә йоктур олдуу йашамасында. Вера сорду, нижә ишләр, да гитти какусунун йанына. Биркач минуттан сора оннар чыктылар. Чыкаркана, Вера деди:

— Биз диил чок вақыда гидежез бана, да, оннары гечирдийнән, бән гележәм.

Йарым сааттан сора о гелди.

— Бән нижә өзледим кабинетди хем сени!— деди о, сарылып Вараклынын бойнусуна.

О чыкарды чантажыындан бир ауч бомбони да бирисини, ачып, койду онун дудакларына. Бакты бүтүннә ичерсинә, гитти долабын онүнә да, бакынарак онун шишесиндә, деди:

— Нашей бән алыйым бурадан, анылмак олсун сенин ичин?

Гечти еринә да урду машинканын биркач клавишинә. Бакты Вараклыя.

— Бән вар сана бишей сөлейим, ама хич бир керә сөләмейжәм.

— Нашей?— сорду Вараклы.

— О — исләә үч лаф. Бән шинди сөләмейжәм, бән сана йазажам, ачан гидежәм бурадан.

Априлин биткисиндә Вараклы генә гитти фабриканын ишиннән ашырыйа. Гелдийнән, о бүүк алатлан илкин гирди конторайа. Вера йокту. Папка

йывынын үстүндә варды бир йазылы йапрак. Вараклы хызлы алды ону да окуду:

«Манол, бән гидерим хептән. Транзистору брактым маса үстүндә. О чаләр, бән бозмадым ону. Кахырланма беним ардыма. Биз сениннән йаптык йашаманын йортусуну. Кал саалыжаклан. Вера.»

Вараклы отурду кенди скемнесинә, бакты каршы бош масайа, транзистора, да онун үрәә олду бир сызлар дүүмүк...

Ики гүндән сора Верадан гелди кийат. О йазарды бир күчүжүк блокнот йапражыында:

«Паалы Манол, йазэрым йолдан. Прост ет бени, гүнахкери. Нижә сән — орада? Бән отурэрым Одестә, гарада. Гелдим йарым бирә да отурэрым. Поезд йолланажәк онбеш минут она аушамнен. Быктым ишсиз. Сән бозма үреени беним ичин. Сенсиз прост гелер. Сыкып, өперим сени. Вера».

Сора чекеттиляр ондан гелмәә кийатлар.

Майын оналтысында о йазарды:

«Заман хайыр олсун, Манол! Бән гирдим ишә. Ишлеерим бухгалтерияда, гезерим, йапэрым ре-визия бир карыйлан. Ай парам — етмиш рублә. За-абидим беним деер, ани еер бән бөлә хеп исләә ишләрсаймышлым, кабуледежеемишим премия парасы да. Бени кендими да чекер ишлемәә. Коллектив бүүк, гөрерим, ани хепси ишлеерләр, да кендими да чекер ишлемәә. Иш динл пек долашык, ама интересли. Не оларса олсун, савашажам гирмәә үүренмәә. Иштән сора вакиды гечирерим бир түрлү, ама дарсымээрым. Хайлак вакидын таа чойуну отурэрым евдә, бакэрым телевизору хем окуйэрым. Ойнамайы унуттум,— сааде аяк кабы бозмаа. Кинойа афтада бир-ики керә гидерим, кими сефер са хич та гитмеерим. Кимсейжииннән бакышмээрым. Ефим кими сефер гелер, ичерләр дәдуйлан шарап. Дәдуйлан бабу северләр ону. Истеер, евле-

нийм она. Бән таа адамээрм. Сени өлүнжә жаным ажыйжэк. Дүшүмдә гөрдүм сени, отурэрсин бир куйу ичиндә, сакалланмышын, забунсун, өлә завалыйсын, ани, сана бактыйнан, аалайжаам чыкэр. Беним кийадым бурайадак, кабулеттийнән ону, йаз. Оперим сени. Сенин Веран.»

Үч гүндән сора.

«Манол, бүүк күсүм вар сана, ани йазмээрсин. Сән аарардын куртулмаа бендән, безбелли, да онун ичин шинди йазмээрсин. Сән коркэрсин, ани бән генә дөнежәм, да сенин ишлерин геери калажэклар, өлә е? Оса коркэрсин, ани бән биринә сөлейжәм, ки биз сениннән кийатлашэрыз мы? Йаз, беклеерим. Ада, ани йазажан, ен аз, афтада бирәр кийат. Қал саалыжаклан. Хич ел да вермеерим сана. Вера.»

Беш гүндән сора.

«Манол, сән диилсин исләә адам. Сөлә, не окар зор му, истедийнән, йазмаа бир кийат? Бекләмедим сендән буну, валлаа. Хич севмейжәм сени, зере сән буну казанмадын. Бендә — букадар. В.»

Ондокуз гүндән сора.

«Сендән кийат бекләрдим пек. Да те, макар аз, ама йазмышын. Хич бир да лаф йазмамышын ишлерин ичин. Нечин өлә? Оса сән санэрсин, ани бу бана диил интересли ми? Бән хасталандым, башым ажыйарды. Сора банәдә дурдум беш минут кадар цемент үстүндә, да таа прост олду, йаттым евдә. Сора алдылар бени больницайа, булдулар, ани бендә аз кан. Ефим евдә йокту, о гитмишти Одесә. Уүрендийнән, не олду бенимнән, о гелди доору больницайа да йалварды, алсыннар ондан кан да койсуннар бана (бизим уйэр канымыз). Верди 500 грам кан. О кайылды версин таа, ама доктор деди: «Биз сендән аларсак таа бааре он грам кан, озаман сени да ләазым олажэк йаттыралым онун

йанына.» Өлө да алмадылар, ама о брактыртты кендини беклемәә бени бүтүн гежә. Мамусу да онун гелди долашмаа. Иаттым больницада бир бучук афта. Шинди илачланэрым евдә. Таа пек йуфкайым, чиркин забуннадым. Корку алэр, ачан бакэрым кендимә айнада,— сааде кемикләр үстүндә герили дери. Бабу саклы аалээр. Бурада битирерим кийадымы. Бак да йаз бааре биркач лафчааз. Беклеерим. Вера.»

Бир айдан сора.

«Сендә, Манол, хич йок сурат. Ададын йазмаа, да бунжак вакытта йаздын сааде бир бучук кийат, оннар да — бош. Сән бүүк хайлазсын (кийат йазмактан йаны) хем эгоистсин. Умутсуз адамсын. Бөлә паа кестирерим бән сана. Аннадамээрим бир түрлү сана, ани сән ләәзым йазасын бана кийат. Беним йашамамда бишей диишилмеди. Доорулдум, шинди дуйэрым кендими исләә, ишә гидерим. Ефимнән лафедериз. Бир керә чекиштик. Кендим кабаатлуйым, баардым она түрлү лафлар. Дедим, шиндән сора гелмесин. О деди, ани гелмейжек, ама ики гүндән сора генә гелди. Бән сорэрым, нечин гелдин? О деер, ки бенсиз йокмуш нижә йашасын. Шинди да гелер. Гидериз анасына-бобасына. Шиндилик хепси исләә. Маму чаарэр оннара. Беним парамнан алдык бир буз долабы. Бабу алды бана бир свитер. Йаз, нижә гидер сенин ишлерин. Нечин бишей йазмээрсын? Беким, бән сана хич бишей етмеерим? Оса сән шиндән сора йабан олдун о кабинеттә, да танымээрсын, ким бу сана йазэр да мы? Олур өлө да олсун, ким билер? В. П.»

Гечти ики айдан зеедә.

«Билмедим бән, Манол, ани сән бөлә үфкә тутужуймушун. Өлө чок феналык мы бән сана йаптым? Сән бени аалаттын, гелди сыра, да бән генә күсү тутмээрим сана. Сән са шишерсин бана. Беним

ишлерим гидерләр исләә. Заабидим гелди диннен-мектән, да бана илин олду, зере бән йапардым хем кенди ишлерими, хем онун. Хава диншилди: йаа-мурлар йаады, шинди чамур.

Манол, ачан сән окуйэрсын беним кийатларымы, хич ми сени да чекмеер йазмаа? Бән бүтүн йаз хазырландым гирмәә институтда. Августун бириндә чекеттиләр экзаменнәр. Экзаменнери вердим хеп-сижинни, топладым онбир балл. Ама институтда гирмәә дейни ләәзымды 12 балл. Гечмедим конкурсча. Гирәрдим Днепропетровскта демирийол транспортунун инженер институтуна стационарда үүренмәә. Секиз киши бир ерә варды. Зоржайды вермәә экзаменнери. Шинди генә ишлеерим. Қала-ны бендә хепси ескийжесинә. Бени айырдылар ер-ли комитетә казначей. Иш зеделенди. Сенин йаша-ман ичин бән хич сормээрим да, зере билерим, ани о исләә тарафа диншилмейжек. Ах, не зава-луйсын сән! Ама сана өлә да ләәзым, сана өлә да дүшер, зере сән өлә адамсын. Қал саалыжак-лан. Вера.»

Сентябринин онедисиндә.

«Не севиндим, айолум, ани кабулеттим сендән бир хабержик. Олса е, төлә йазасын биркачар лаф-чааз! Севиндим, ани сән таа дирийсин, солуйэрсын, сааселемсин. Бән өлә дарсыдым! Чекер булушыйм сениннән, лафедийм, гөрийм сени. Ама вар мы е колайы?! Бән хич йок нижә аннадыйм да о дуйгу-ларымы, ангыларыны дуйэрым, кабулеттийнән сен-дән кийат. Олса, каршылашып та, аннадыйм, сән бени аннайжан. Ама бән савашажам кийатта йап-маа буну. Сән саваш фикиржә гөрмәә, ани бир инсанын вар паалы адамы, ангысыны о сөзлеер хем ангысыннан ходулланэр. Сора о инсан кайбе-дер ону, айырылэр ондан. Бу паалы адамдан о си-ректән кабуледер бирәр хабержик. Ону сарэрлар

анмаклар гечмиш ичин. Да үрек раатсыз олэр. Сора о генә йашээр, беклейрәк кийат ондан, паалыдан. Төлә бендә да. Бән хич бир минуда унутмээрым сени. Доору, ани дүшүмдә бән башладым сени сиирек гөрмәә,— дүшүнмеерсин, безбелли, бана. Бән сени аннээрым, сенин йок вақыдын, сән иштән сора да нашей-са йапэрсын. Диил, нижә бендә: ишледим еди саат — да раатым. Сенин йашаман үз кат таа интересли беним оланымдан. Беним йашаман бир түрлү, нижә хепсиндә. Бир керә бән гөрдүм дүшүмдә: бән учэрым гөктә, гөк та — каран-нык-караннык. Гөрерим топраа. Онун үстүндә өлә чок инсан, ани йок хич бир бош ер. Да хепсижийи йапэр бир иш — йанэрлар гүндә. Бир киши са хеп качынэр. Онун хич вақыды йок динненмәә. Бизим ичердә инсаннар зееделенди. Какунун олду ушаа. Бекледиләр чојук, ама дууду кыз. Адыны таа коймадылар. Оннар истеер, бән койыйм онун адыны, бән са таа булмадым, несой ад коймаа. Качынэрым магазиннердә, ушак чинзи алэрым. Манол, бән кендим ичин чок вар, не йазыйм, ама бу узанажэк чок йапраклара. Йазајам кысадан. Ефимнән бән каршылашмээрым. Бән она сөледим, ани йок нижә онуннан гөрүшийм, зере биз уймээрыз бири биримизә. О йок нижә атылсын кенди достларын-дан, достлары са онун көтү (күчүклүктән сокак достлары).

Прост ет, Манол, ани шинди бән йок нижә йазыйм хепсини. Еер сән жувап едәрсән беним кийадыма, бән сана йазајам илк гүндән йашамамы бурада. Адээрым. Саа ол, өз достум, кийадын ичин. Йаз, беклеерим. Кал саалыжаклан. Билинмеер, олур му олсун шиндән сора бир керә гөрүшелим. Оперим сени. Вера».

Октябринин ирмисиндә.

«Айол Манолум, не исләә, ани сендән генә тел-

ди кийат! Бени генә сардылар анмаклар. О йыл, ани бән гечирдим сендә — ен анылма йылым беним. Онун ичин бән дүшүнерим, шүкүр едерәк сана. Шинди гөрерим, ани бендә, аллә, йок сендән йакын адам. Өзледим сени пек. Сән калдын беним гөзүмүн өнүндә өлә, нижә бән сени гөрдүм битки сефер. Бән йок нижә хич аклымжа да гөрийм сени диил сарп. Сән ләәзым йашайасын да каласын хеп өлә хошлу, кыйметли. Йазык, ани йок өлә колайлык, ки биз бошта булушалым. Вакыт са гечер. Башладым унутмаа сенин симаны. Бендә ени бишей йок. Каку еништейлән йашээрлар биздә. Ушаклан шенник да вар, заамет да чок.

Манол, бунда бән кесерим кийат йазмаларымы. Хепси бу дүннедә гечер, гидер, бишей да геери дөнмеер. Диалектика! Кал саалыжаклан. Вера.

ПС. Пек севинерим, ани булмушун кендинә ени ишчи. Ама нечин сенин кийадын өлә дарсык? Сансын аалээрсын.»

1973

ТЕКЛИФ

(Бир интеллектуалын
аннатмасы)

Моткур Гани лекели гөзләнди. О бензәрди ха-йырсыз адама, хырсыза, кийат билмәзди. Бән онунан сааде биркач керә каршылаштыйдым. Аннадардылар онун ичин чок түрлү диил исләә ишләр.

Бир керә, бән гечәркенә онун евинин йанындан, о тутту да чекти бени маазайа. Верди о бана үз грам рагы да чаарды карысыны. Карысынын ады

Пенайды. Сӧлӧрдилӧр, ани Моткур ону кысканармыш хем дӱйӧрмиш.

— Нередӧ о кирезлӧр, мари?— сорду Моткур.

Кары гирди маазайа, бир ӱч килалык гаваноз елиндӧ. Гаваноз долуйду кирезлӧн. Моткур узатты бана ону:

— Ал да гӧр, нашей — оннар!

Бӧн алдым биркач кирез. Оннар кескин даттайдылар — рагы ичиндӧ дурмушлар.

— Нижӧ?— сорду Моткур.

Бӧн мететтим кирезлери да, истӧмейрӧк узатмаа бу ансызын конушу, чыктым да гиттим.

Гечти биркач йыл. Не сааде ишидилмеди бу вакытта Моткур ичин! Ишидилӧрди, ани о гезӧрмиш бир дул карыйа. Сора ишидилди, ани о алмыш башыны да нӧӧны-са гитмиш. Сора о генӧ гелмиш евӧ. Сора бир парча вакыт оннарда сус олду, бишей ишидилмеди. Сора ишидилди, ани о таа бир керӧ хызланмыш гитмӧӧ, да дӧнмӱш кӧпрӱ йанындан, хем таа билмӧм, не йапмыш, хем таа билмӧм, не.

Да те бу адам бир гӱнӱ йолламыш бана хабер, пазара гидийм оннара карыйлан. Бу иши бана сӧледилӧр жумааертеси аушамнен. Бӧн истемӧздим гитмӧӧ.

— Бӧлӧ семӧ, хайырсыз адамнан таа ислӧӧ олмасын ишин,— дедим бӧн карыйа.— Кӧӧр-сарфош, олмалы, шиндижик тутунажӧк харцакланмаа. Бӧн нижелжӧ пак булунӧрым, кимсейлӧн йок ишим, гидежӧм булашмаа онуннан.

Биз сустук бираз. Сора кары деер:

— Беким да гиделим, бӧ? Гӧрӧрсӧк, ани о сарфош, гележӧз геери.

Бӧн бишей демедим. Бӧн дӱшӱнӧрдим, насыл куртулажам бу беладан. Нечин бу адам бракмаз бени раада, аллаа билер. Нӧбажам бӧн сабаа?

— Нечин о бана дакылэр?— дедим бән.— Гитсә е, делерсин кенди гибилериннән!

— Хади, кахырланма сән да окадар,— деер кары.— Хепси ичин сән дүшүнерсин, хербир иш ичин еридерсин кендини. Гитмейжез — да битти. Аннайжэк о, ани сән диилсин она дост, да браажэк сени раада.

Иаттык биз да хеп дүшүнериз, нәпмаа. Не түрлү колайлык сааде биз аарамадык, аники куртулмаа бу теклифтән! Ачан шиндән сора бизим башларымыз чекетти ажымаа дүшүнмектән, кары деер:

— Билерсин ми, не бән дүшүндүм? Биз гидежез, да бән соражам йаннашык евдә Урика Пашийә, не вар бу делибашларда, диил ми о сарфош бишей.

Бән бунуннан кайыл олдум, да ертеси гүнү биз гиттик өлә коркунжулу ишә, несойа йоктур гиттиймиз йашамамызда.

Күйүүн кенарында каршыладык биз бир карыйы, ангысы кууарды инәә сүрүйә. Бизим олан йаклашты она да йавашыжык сорэр:

— Мари булү, нәбэр Пеналар, мари? Шамата бишей йок му оннарда, услу му орталык?

Обүрү жувап едер:

— Билмеерим, айол, йок не сөлейим, ханидән каршылашмадык инсаннан.

Доорулдук биз, гидериз Моткурун евинә — не оларса, олсун. Ачан етиштик, Пена капу онүндә өрдеклерә су дөкер. Биз бакэрыз, кахырлы диил ми о, йаш гиби иш гөзүндә йок му. Гөрдүйнән бизи, о севинди, гелди бизә каршы, силерәк еллерини фытасыннан.

— Нашей, мари, не олду сиздә?— сорду карым.

Пена чаарды кожасыны:

— Гани бә, чык, гелдиләр, бә!

Моткур пейдаланды саманнын ардындан. Бен-
зәрди, сансын диилди сарфош.

— Незамандан беклеериз, хеп бакәрым йола,—
деди о, ел верерәк.— Буйурун ичери.

— Е, кәр ичери. Биз гелдик панайыра, да, дее-
риз, гечәркенә, соралым, йок му сизин аптеканызда
синек илажы,— тырылдады бизим олан.

— Буйурун, буйурун ичери,— теклиф еттиләр он-
нар икиси да.

Пена гечти да ачты ичер капусуну. Ачан бактым,
шаш-беш олдум: ичерси донаклыйды, нижә йортуя
дейни. Ичерин ортасында дурарды бир ени софра,
софранын үстүндә да — бир ени фарфири, тепелемә
долу бомбонийлән, парча шекерлән хем бисквит-
лән. Софранын кенарында дурардылар бир гарафа
пембә шараплан хем дөрт филжан.

— Ишиттик, ани йокмуш софрыныз, да дүшүндүк
Пенайлан, деериз, йа йаптыралым биз бир софра
да баашлайлым инсаннара,— деди Моткур да
отуртту бизи софранын йанында ени скемнежик-
лерә.

Пена койду софрайа чанакларлан манжалары:
пача, каурма, баа йапрааннан сарылы сарма. Мот-
кур алды софрадан гарафайы, долдурду филжан-
нары шараплан да шефк етти:

— Саалыклан кулланасыныз бу софрайы, да хич
өмүрү битмесин хем херкерә долу олсун!..

1974

БЕЛА ТОДУРУН СЫТМАСЫ

Отузбир Петрийи раада бракмаздылар, хеп ка-
нырардылар:

— Иа аннат, ба Петри, нижӑ сӑн котикайлан чектин Бела Тодуру.

О ўфкеленӑрди, истемӑзди, ансыннар она бу историяйы. Ама бир керӑ Аризаннарын еви ардын-да дўштўлӑр онун пешинӑ, да о аннатты:

— Бу олду 1921 йылда илкйазын. Кошажаам беним йокту, ама варды ики текерлекли бир котикам. Дӑктўм бӑн чувала бир демирли арпа, койдум котикайа о арпайы, хиибейи хем казмамы, кошулдум шилтейӑ да гиттим кыра екмӑӑ. Дааттым бӑн тарлайа тоому да казэрым.

Бир недӑн сора гелди кыра Бела Тодур да. Пайларымыз йаннашыктылар. О да даатты, не тоому варды, да чекетти казмаа. Ама беллийди, ани онун йок иилин.

Ўўлендӑн сора о йатты пайын орталыында, кыврылӑр, ўрӑӑ ажыйармыш хем ўшўдӑрмиш ону. Пайынын са йарысы дурӑр казылмадык. Сыктым бӑн кендими, битирдим казмаа кенди пайжаазымы, да, деерим, йа ешелейим онун да ерини.

Йаптым бӑн бу иши, битирдим. Бела са хеп йатӑр,— йок нижӑ евӑ да гитсин. Бӑн деерим она:

— Ха пин беним котикама, да бӑн гӑтўрежӑм сени евӑ, ачан окадар хастайсын.

Туттум бӑн ону калдырмаа, о са хич далбынмӑӑр да. Аар да, кудуз! Гўжўлӑ калдырдым бӑн ону, отурттум котикайа, койдум йанына беним ишлерими, койдум онун казмасыны хем хиибесини, кошулдум шилтейӑ, да — хай, чекмӑӑ ону евӑ. О да котика ичиндӑ дуа едер:

— Аллаа-Пӑнайыйа илин йол версин бизӑ.

Сора генӑ сусмӑӑр:

— Ислӑӑ ўрӑӑн вар сенин. Саа ол, ани алдын бени, ани хатыр гўдерсин бана. Бўўн беним дуумак гўнўм. Бӑлӑ гўндӑ дўшер, аслы, бана баашыш ве-

рәсиниз. Бән сизин аранызда таа бүүжәнәким, сиз ләәзым бени коруйасыныз.

Иолда бизи гөрөннәр деерләр:

— Хелә бак, хелә, кошмуш адамы!

Бу са котика ичиндән:

— Сән оннара бакма, кардашым. Оннар беже-
рерләр сааде феналык лафетмәә.

Етишти бизи геердән таа бир бөлүк инсан, тер-
типлери сыртларында. Бела тутунду:

— Алсана, кардашчыым, те бу инсаннарын да
казмажыкларыны хем ботажыкларыны котикайа.
Сән кендиндән билерсин, ани йайанжылык зор.

Инсаннар гиттиләр, бизи гүлерәк.

Етиштик биз Чатал Тепенин йанына, нередә вар-
ды бир пынар — не кофасы вар, не — пардысы. Бе-
ла верер бана бир шишә да изин едер:

— Гир пынара да чыкар бана су.

Пынар са дерин, вар бир он метра. Ачан бактым
ичинә, кафам дөндү. Ама не таш йапажан е? Ал-
дым «Белайы» башыма... Индим бән чак о пы-
нарын суйуна, долдурдум шишейи да гүжүлә чык-
тым, ама суладым ону...

Етиштик биз Митинин баайы йанына. Бела ту-
тунду генә:

— Бана, кардашым, бу котика ичиндә пек сы-
жак. Кырсана фидандан бир дал, бана гөлгә ол-
сун.

Кырдым бән, вердим бир дал онун елинә,— оту-
рэр, нижә кукумәу, гөлгә йапэр кендинә.

Индик биз чайыра, етиштик көпрүйә. Бела деер
бана:

— Геч, кардашым, дерә ичиндән, зерә көпрүдән
олур девирәсин бени. Жан татлы, өлмәә кимсей
истәмеер, хепси истеер йашамаа.

Е, гечиртти о бана кендини дерә ичиндән. Чык-

тым бaн йола: тынгыр-тынгыр, чекерим ону.
О са:

— Куру йолда пек сарсэр, Петрика, сап, йалваражам сени, кабалаа.

Саптым бaн да бир тарла бойу кадар чектим ону сүрүлмүштä, тер-су ичиндä калдым.

Чыктынан йола, онун жаны ажыды бана, деер:

— Дуруклан, динненелим бираз. Ама сaн дур кошулу, чыкарма шилтейи енсендäн, шиндижик гиде-жез. Сора чыкарды о жöбүндäн биркач пындык, верди бана да деер:

— На, ама сой да и оннары йолда, гидärкeнä, зерe гeч олэр.

Йолландым бaн, чекерим ону, о са таа дарылэр бана:

— Сaн бираз таа хызлыжа öрү, зерe беним евдä вар чок тежил ишлерим. Сaн бöлä йаваш гидäрсaн, биз аушамадак евä етишмейжез.

Чекеттим бaн кими ердä ешкиннемää.

Етиштик биз күййүн кeнарына. Гечериз дерменин йанындан. Бeла дургутту бeни да йалварэр:

— Алсана, кардашым, дермендäн беним чувалжыымы уннан, олмасын бана сора гeлмää, таа бир керä йол дүймää.

Йок нäбыйм, пиндим бaн дерменä, алдым онун чувалыны, урдум сыртыма да. . . хем чувалы гötүрерим, хем котикайы чекерим. . .

Етишинжä евä, ислää каранник олду. О са тутунду, окуйжуйкайа бeни йоллээр, чаарыйм, сытмадан окусун ону. Гитмедим.

— Е, сölä, о сана бааре шүкүр етти ми?— сорду сeслейжилерин бириси.— Хеп бир икрам йапыштыр о сана.

— Брак икрамы! Сизä гүлмää гeлер, бaн са, де-

дим, шансора куртуламайжам ондан. Индирдим бѣн ону, каптым котикайы да — хай, качмаа.

— Сѣн дурайдын, ба, бежим, о сана бир филжан шарап вережееди,— деди Мисилли Тани.

— Вережееди! О чыкты ардыма, да соакта баарэр: «Хей, йа дур, ба Петри! Соражээдым, пазара гитмейжѣн ми панайыра, аласын бени да?..»

Отузбир Петринин аннатмактан аннысы олду тенѣ-тенѣ тер, сураты олду зеетли хем кысмetsиз. Долайдакыларын са аазлары ирилѣрди гѣлмектѣн.

1974

ТАНЫМАК ПАЙЫ

МУЦЫК ИЛИКА

Муцык Илика бир белли-белерсиз адамжыкты. Шопырла Игнат Макарович алдыйды Муцыы олойницайы беклемӓӓ о ӱзерӓ, ани сайарды ону профессионал-бекчи. Муцык бензӓрди бир кефли ойунжаа. Ӗрӱӓрди о сык адымнарлан, азыжык гӓчерӓк айаандан айаана.

Шопырла пек севинӓрди, ачан гӓрӓрди Муцыы, телдӓн бастонжук колуна гечирили. Хем о есап аларды, ани бу ойунжак-адамжыы хепси северлӓр, хепси она йаманӓрлар. Кӱӱдӓ бекчилӓр хеп аарӓрлар ону, хеп сорӓрлар:

— Нӓӓнда Муцык?

— Муцык таа гелмеди ми?

Гелдилӓр нем ноябри гӱннери. Йолландылар йаамурлар. Сокаклар олдулар чамурлу, чиркин карылдылар. Да башлады капанмаа кӱӱдӓ йашамак ичерлерӓ. Олойницайа емен кимсейжӓни гелмӓзди, да орасы таа чок вакыт килитли дурарды. Сааде аушамнен ону ачарды Муцык, гӱжӱлӓ буларак каранныкта килиди.

О гелдийнӓн, бир-ики саададак олойницанын бекчи одасына тантана гирӓрдилӓр кӱӱлӱлӓр.

Еникуну, сӓзлейжӓ гирӓрди школанын атешчиси, елли алты йашында Парпул Андрей, сансын гӓстерӓк дӱннеейӓ, ани о ислӓӓ йӓпӓр, ани гелер

бурайы, зере бурада ислӓӓ. О отуарды, да лафелӓрдилӓр, ойнардылар кийат.

Сык гелӓрдилӓр бурайы илерки белли инсаннар, ангыларынын гечмиш бир вакыттагы обществада куведи хем ери.

Гелӓрди ески ажутор де примар Топузлу. О шинди диилди баарган, йавашты. Илери она бишей тутмазды биринӓ чекмӓӓ бир шамар, демӓӓ «дангалак» йа да «тыкач». Не сааде йапмаазды о! Аларды адамын кафасындан калпааны, атарды йукары, да тӓфек атарды она. Печат урду бир докумендӓ, баарарды гелмишӓ:

— Дӓн, гӓтӓнӓ да урыйм бир!

Шинди са о сеникти, услуйду.

Муцыын одасына гирӓрди саркык йанаклы Дилман, сенатын ески депутады. Бир вакыт о каави адамды, зенгинди. Онун ичерлериндӓ дурардылар мешӓ аажындан кара лаклы, массив, инкрустациялы евелки долаплар, дерийлӓн хем кадифӓйлӓн каплы канапелӓр. О херкезиннӓн лафа озаман дурмазды. Онун хербир сӓленӓн лафы ӓтӓрди солид. Шинди са ону сансын диштирмиштилӓр. Онун бир вакыттагы сенаторлуу ичин сӓлӓрди сааде евдӓ, онун масасынын ӓстӓндӓ, мор патреди, дайалы алажалы вазайа. Шинди о кенди депутатлы ичин лафетмӓзди, бензӓрди сырадакы мужӓӓ, макар соакта кими сефер гӓрӓнӓрди бираз капанык.

Бурайы гелӓрди кара пальтолу реставратор Кырзал. О чок хем дири аннадарды бу занаат ичин:

— Долашык иш — бу реставраторлук! Лӓӓзым бозук ишлери таман дӓзмӓӓ. Да кач тӓрлӓ олӓр, ехе-хе! Некадар диилтакымнык олӓр! Гетирдилӓр бир керӓ бана Дубиновскийин скульптурасыны — бир алебаструдан кафайы, — парчажык-парчажык кырык. Тутундум бӓн ону топламаа — кырык ики

парчадан! Насыл ону топлайжан?! Некадар парчалар сивиш койулэрлар, некадар линиялар уймэрлар! Башлээрсын кендиндэн чыкармаа. Кач ерни дииштирерсин!.

Емен хер аушам геләрди бекчи одасына евел усталык инженери Бурч, бир балабан, интересли суратлы адам. О, инженер олдуйнан, илкиндэн биркач йыл ишледи трест башы. Сора ону дииштирди таа чемрек, таа йалпак онун йардымжысы. Бурч са калды бригадир. Сора тездә ондан алдылар бу титулу да. Кимсей билмәзди, гүженер ми о служба инмесинә, ама бир тарафтан гөрүнәрди, ани она йарашмээр бу ени хал.

Муцыын ен сык мусаафирийди ихтиәр санитар Караёглу. О гүндүз да чок вакыт булунарды Муцыклан билә, аушамнен да геч вақыдадак отурарды онуннан олойницада. Онун шишәр аякларында патлардылар дүүмүклү дамарлар. О хеп гөстерәрди оннары да аалашарды:

— Ажыйэрлар аякларым. Йа бак, нашей олдулар!

— Е, йаштайсын, гезмишин орталыы!— дээрди Муцык.— Ески иш бензәмеер енийә. Беним да ажыйэрлар, ама йок таа лекә бишей. Сызлээрлар кими сефер. Ама бән ишледим Дөрдүллү Ванинин куаннарында. Ачан башладылар куаннар даламаа бени,— гечти. Шинди сызламээрлар өлә. Куан даламасы аар хасталыындан да алыштырармыш. Богдан Колинин күчүк чождуу, гидәркенә, йолда дүшәрди. Да о геләрди бана хер сабаа. Тутардык бир куан, даладардык ону. Шинди адам дүшмеер өлә.

— Оф, зор өрүмәә бана, онун ичин пек быктым бән бизим бу сокак чамурларына!— дээрди ихтиәр санитар.— Херерси — куйу. Талигалар гечәркенә, евдә дуварлар салсаланэрлар. Шафк сокакта йок, гежә кайэрсын, гөрмеерсин, нерейи басэрсын. Шин-

ди йаптылар бир парчажык ердә тротуар, да она севинерим.

...Шашылажэк ишти бу бир вакыт белли адамнарын шиндики чекилмеси айыры ашаалы инсаннара. Дүртеклийди гөрүш, несой ергин үреклән оннар северләр кефли ойунжаа, Муцык Иликайы, жаннан динненерләр онун йанында.

Ойнайып геч вақыдадак кийат, лафедип, оннар йавашыжык, истәмейрәк, бирәр-бирәр чыкардылар Муцыын одасындан.

— Кал саалыжаклан, Муцык!— дәәрдн школанын атешчиси.— Илин уйку сана!

— Саа ол, ани кабуледерсин бизи,— шүкүр едәрди евелки инженер.

Хепсиндән геери каларды ихтияр санитар. О дурарды капунун йанында, бакарды дышары да офларды:

— Ах, бизим бу чамурлар! Ирми беш йыл бән бу батак ичиндә зеетлендим! Идиләр өмуржүүмү беним бу чамур сокаклар. Ачан басэрым о тротуаржык үстүнә, инанамээрым, ани батмээрлар беним аякларым.

Дуруп таа бираз, о йавашыжык чыкарды нем караннаа. Муцык, хепсини гечирип, сокарды капунун ележеенә бир одун парчасы да йатарды кенди тафта патына.

Шопырла дойамазды сииретмәә бу адамын ушак мусаафиржилини. О гездин ериндә гөзүнүн өнүндә гөрәрди кенди ойунжак-бекчисини. Кулаанда са онун генә хем генә мераклы өтәрдиләр каршылашаннарын сорушлары:

— Нәәнда Муцык?

— Муцык таа гелмеди ми?

ПАРАЛАР КАЙБЕЛДИЛӘР

Дәду Санди, онун ики кардашы — Тодур хем Иван — хем бабу Домна гиттиләр сатмаа бир чифт бейгир. Бааладылар бейгирлери талиганын геерки сүвеннеринә да гиттиләр панайыра. Бейгирлери саттылар геч, онун ичин сора хич дурмадылар, гелдиләр евә. Койдуйнан талигайы чалмар алтына, гирдиләр ичери парайы пай етмәә. Дәду отурду каршы көшедә, сокту елини жөбүнә,.. паралар — йок! Бакты о өбүр жөплериндә, паралар са йок — да битти.

— Аара исләә,— деди ортанжа кардаш Тодур.

— Те бакәрым, ама йок,— деди дәду.— Беким, талигада...

Гиттиләр, бактылар — йок орада да. Генә гирдиләр ичери. Дәду отурду, өлү — кахырдан. Кардашлар дурардылар, урулмуш гиби. Дәду генә аарады жөплериндә.

— Те бурадайдылар, чыкыда баалыйдылар! — шашты о.

Оражыкта-буражыкта, пара — йок. Дүшүнүп түрлү-түрлү, да шиндән сора хич билмейрәк, нәпмаа, дәду гитти фал чектирмәә. Фалжы деди:

— Бир кула кары билер, нередә паралар.

Дәду, гелдийнән евә, аннатты фалжынын лафларыны.

— «Кула кары» сән чыкажан, булү,— деди Тодур Домнайа.— Сән отурардын талигада батуйлан илердә. Беким, пара дүштү кош ичинә, да сән алдын?

— Гөрмедим, айол, не сән?— салынды кары.— Вар мы нижә бән бөлә иш йапыйм, булдуйнан, саклайым?

— Нәәнда олсун оннар?— тнуланды ихтиәр.

Кардашлар далгаланмактан карардылар.

— Нәәнда паралар?— сорду Тодур.

Хепсижии башладылар бакмаа бири биринә шү-
пәйлән.

— Булү, алдыйсан, сөлә,— деди чилли Иван.—
Ерә гирмедиләр оннар е!

— Аман, аллахым, нашей сиз лафедерсиннз?—
дүүндү бабу.

— Беким панайырда дүшүрдүн?— дөндү Тодур
дәдуйа.— Иа гечир аклындан, исләә дүшүн, нередә
сән варды нижә кайбедәсин оннары.

— Бән, нижә койдум оннары жөбүмә, биртаа
чыкармадым,— деди дәду.— Сужуу хем колажы ал-
маа дейни, бән айырдыйдым бир тарафа биркач
лей. Чыкыйы бән чөзмедим хич.

— Қим алды, сөлесин, зерә бурада исләә иш
чыкмайжәк,— деди Иван.— Бөлә иш ичин бән бил-
меерим, нәбажам.

Дәду отурарды илик, цыкларды дилиннән.

— Булү, фал гөстерер, ани сән алдын парайы,—
деди Тодур.

— Аман, бе драгинку, нашей, сиз бендән туту-
нәрсыныз?— коркулу иннеди бабу.— Йок кабаатым
беним, бә.

— Сән йаптын буну,— деди Тодур.— Сән истеер-
син, паралар сендә калсыннар.

— Йок хаберимдә, бе айол, сизә деерим.

— Сендә оннар!— үфкели атты Иван.— Башка
йокту ким алсын оннары.

Тодур, дуран капунун йанында, кайбедерәк кен-
дини үфкедән, йаклашты бабуйа:

— Сендә оннар! Бән сени өлдүрежәм бу пара-
лар ичин!

Бабу чекетти ааламаа, даанык бакарак ичери.

— Сөлә, нерейи саклады оннары!— баарды То-
дур да калдырды елини урмаа она.

Бабу илерләрди ааламаа.

— Чыкар ўзә парайы, зерә раат дурмайжан сән,— хырланды Иван.— Сән бизи ахмак еринә сайма. Чыкар парайы, зерә биз бракмайжәз буну бөлә. Бейгирләр — хепсимизинди. Биз сени шиштә пиширежез бунун ичин.

— Сөлә, нәптын парайы, мари?— деди дәду.

— Сөлә!— баарды Тодур да урду бабуйа бир йумурук.— Сөлә, деерим сана!

О салынарды, нижә йабан:

— Сөлә, зерә прост олажәк!

Бабу, билмейрәк, нашей демәә, сааде офларды, сансын бу офламаклан савашарак булмаа оннарда ажымак. Олду бир сус аралык. Дәду денейжи бакты карысына да деди:

— Ачан дооруйсун, емин ет, ани алмадын.

— Те иконанын өнүндә сөлеерим,— йапты ставрозуну кары,— ани алмадым бән.

— Инанмээрым бән онун еминини,— кести ону Тодур, өбалдып гөзлерини.— Чыкар парайы!

Онун сесиндән жыннады ичерси. Дәду даптур гелди. Тодурун кыйнашланды сураты, бурулду аазы, титиреди алтынкы дудаа. О, сары-ешил, йаклашты бабуйа да тутунду онун ениндән:

— Чыкар парайы, деерим сана!

Кары, нижә наук, хепсинин гөзүндән чыкык, куветсиз отурарды патын кенарында. Тодур урду она биркач йумурук. Ўфкә каплады үчүнү да адамнары. Оннар бакардылар бабуйа ташар киннән.

— Сөлә, нәптын парайы?

— Нәаны койдун оннары?— йаайардылар феналы сорушлар.

Бабу бакарды, нижә диил көндиндә. Ев дөндү жендемә. Олду аушам. Бабу йысытты фасүлейи, койдун софрайа. Ама имәә кимсей отурмазды. Ихтиәр карыйы илерләрдиләр зееглемәә, бракмайрак

хич бир минуда раада. Онун йыпрак гүүдеси бен-
зәрди корунтусуз курбана, сарылы кесижиләрлән.

Тодурлан Иван дуруп-дуруп генә дөнәрдиләр дә-
дуйа, ки о гетирсин аклына, бежим бирердә чыкар-
ды саймаа паралары да унутту оннары орада. Он-
нар таа бир керә йокладылар ону баштан аяадак.
Бактылар онун жөплерини, йок му бир ердә кесик,
бежим парайы чалдылар хырсызлар? Оннар таа
биркач керә пүскежик-пүскежик актардылар тали-
гада саманы, бактылар, диил ми делик кошун ди-
би, ки орадан пара дүшсүн йолда. Оннарын кафа-
лары дааларды дүшүнмектән кайыплык ичин.

Пара булунмады афтанын калан гүннериндә да.
Дәдунун хем онун кардашларынын бүүйәрди шүпе-
си, ани бу — бабунун иши. Оннар хер гүн зеетләр-
диләр хем дүүйәрдиләр ону, ки чыкарсын парайы
үзә. Карыдан шиндән сора сес чыкмазды. О лаф-
сыз, каршы коймаз, нижә дуйгусуз шей, кабуле-
дәрди битмәз зеетлери. Онун гүүдеси олдуйду ези-
ли лобуттан, гөзлери бакардылар дүшүнмексиз.

Сааде пазар гүнү о сансын диишилди. О калкты
собанын йанында, паланын үстүндә, гиинди, дартты
тутмалык кара чемберини, чыкты да доорулду то-
катчаа доору.

— Сән нәәны?— сорду дәду.

— Гидежәм клисейә, верийм молебин онун үстү-
нә, ким алды бу паралары,— деди кары йуфка
сеслән.

Ики гүнәдәк бүтүн күүдә ишидилди Домна ба-
бунун молебини ичин. Чаршамба гүнү сабаален ау-
лун ичинә гирди күүйүн чобаны Бодур Коли. Бабу
ичердәйди. Дәду хем Тодурлан Иван дышарда, те-
зеклиин башында, өртәрдиләр корайлан дүүлмә ко-
чаннары. Чобан гитти оннарын йанынз, нашей-са
сөледи, да оннар хепси гирдиләр ичери.

— Бизим олан пазар гүнү клиседәйди,— деди чо-

бан,— да ишитмиш, ани сизин параныз кайбелмиш, да сән, булұ, молебин вермишин, бетваламышын ону, ким булажэк да гетирмейжек паранызы.

Бабу атты бенизини.

— Биз таа илерки пазар гүнү, панайырдан геләркенә, уурадык, Манолун пынарындан су ичелим,— илерләрди чобан.— Бакэрыз, пынарын башында — бир чыкы. Чөздүк — парайлан долу. Сакладык ездә ону, деериз, хеп ишидилежектир, ким ону кайбетти. Да те гелдим, сорыйм, некадар параныз кайбелди, несойду нышаннары чыкынын.

Дәду аннатты, несой басмада некадар качарлык пара варды.

— Өлә да вар,— деди Бодур.— Буйурун паранызы.

Чобан чыктынан, Тодур хем Иван дөндүләр Домнайа:

— Прост ет бизи, булұ, ани сана дүшүндүк...

1975

СУРАТСЫЗ

Темиз Вани елли алты йашында бир сақынар адамды. Иашарды о шаматасыз, зарарсыз. Темизин бүүк варлыы йокту, кошажаады онун — сааде бир алчак, сура бейгиржик. Харман вакидыйды. Темиз бүтүн гүн хайдады ташлан дүвени бичинтиләр үстүндә. Гүн йакмасындан хем тоздан онун сура тыннан енсеси олдулар бир бениздә онун боз гөлмәәннән. Иши брактылар чак караннык оларкана, да илк сефер бүтүн гүндә отурдулар екмек имәә. Еллери дүүләрдиләр иштән. Геженин чекетмесиннән солук долду инжә чекиргә сесиннән. Чайыр тарафындан башлады гелмәә нем серинник, карышык лайлайкучка кокусуннан.

Темиз, дойундуйнан, калкты, гитти хармана. Саманнын йанында динненәрдиләр: харман ташы, сыйыргы, йабалар. Темиз чевирди дүвенин алтыны йукары, дөктү она бир чөлмек су, ки шишсин аач да силкинмесиннәр она какылы чакмаklar. Бундан сора о гирди чалмар алтына, дөктү бейгирин өнүнә йарым казан арпа, гитти ичери, да йатты дөшели ердә. Сабаа варды неетлери еркен калкмаа да гетирмәә кырдан калмыш биркач тепә бичинтийи. Уйудулар дерин, динмиш инсан уйкусуннан.

Геженин бир вақыды кары дүрттү Темизи:

— Хей, нашей-са луплады, бә.

Темиз чыкты, сесиргенди. Херерси сусту. Бираз дуруп ешиин басамаанда, Темиз гирди ичери да генә йатты. Биркач минуттан сора пек салды көпек хем генә ишидилди лумбурту. Темиз карысыннан качарак чыктылар дышары.

— Бейгири чалмышлар, бә!— чиркин сеслән баарды кары чалмар алтындан.— Чатыйы кесмишләр чакыйлан!

Чайырдан ишидиләрдә узакланар бир патырты.

— Орүйүн, бейгиржини чалдылар, беей!— баарды Темиз да качарак гитти чайыржа көпрүйә доору.

Патырты шиндән сора ишидиләрдә узакта. Каршыда бостанжылар Темизә сөледиләр, ани шинди кәр гечмиш бир атлы пойраза доору. Евә гелди Темиз бенизсиз, езник, кахырлы. Сабаален о гитти, билдирди олмуш ичин примарийәда. Примар верди она бир парча кийат да деди:

— О чыкаражәк бейгири сатмаа. Сән гез пайырларда, соруштур күүлердә, бежим, разгележән үстүнә, бежим, булажан.

Чок ерлердә гезди Темиз: не Комрат калды, не Баймаклы, не Романенку. Бир күүдә она гостерди-

ләр бир камбур бейгир, ангысыны кырда булмушлар, котикада кошулу.

— О динл беним,— деди Темиз.— Бана аалемин малы динл ләәзым.

Уч ай гезди о, үзлән километра гечти, ама бейгир булунмады. Сора ишидилди, ани бейгири чалмыш Темизин күүлүсү Кыны Авдей.

Гечти онеди йыл.

— О Кыны Авдей таа саа мы?— сорду бир керә Темизә оолу.

— Саа, йашээр Ычкулак күүйүндә.

— Сән хич каршылаштын мы онуннан сора?— сорду оолу.

— Каршылаштым өтеейыл,— жувап етти Темиз.

— Да нижә о?..

— Хеп өлә, ихтиярламыш бираз.

— Да сән она бишей демедин ми?

— Е нашей дейим она?..

— Урмадын буну онун үзүнә?!

Темиз бишей демеди.

— Да дурэр сенин йанында, бакэр, да бишей?!

Чожужак кендинә ер буламазды аннайамамазлыктан, нечин бу дүннеейә дууэрлар өлә бетләр, нижә хырсызлар, ажылайаннар...

— Е, о — бир мындар, суратсыз!..— шашты о.

— Да, доору,— деди Темиз.— ама нашей йапажан е, ачан о өлә, суратсыз?

1975

ТАПЫЛАР

Гагули Евстрат тапылар адамды. Варды үч ушаа. О хеп нәанда-са нашейә-са тутунарды үүренмәә, сора бракарды орасыны, пейдаланарды башка ер-

дә. Ишләрдә о бирәр парчажык вакыт ең түрлү ишләрдә.

Ирми еди йашында Гагули йанашты ашырыда бир дул дәдуйа үүренмәә сүпүргә бааламаа. Дәду йашарды йалныз, гезәрдә ширитсиз паралийлан хем бол, ески, шишликли офицер донуннан. Онун евинин ардында варды бир алма фиданжы, да онун мейваларындан о гүзүн кайнадарды биркач казан алма суйу. Сора хер гүн, чыкажээкана күү ичинә, о долдурарды о суйлан бир йарымнык бир да литралык шишә да каршылашаннара буйур едәрдә, ичсиннәр. Ама күүлүләр иренәрдиләр бу ичкидән да, гүлүмсейрәк, атылардылар дәдунун йыкрамындан. Йазын дәду нечин-са бир тефтердә йапарды гербарий хем карандашлан чизәрдә кийатта түрлү ешиллик йапракларынын формаларыны.

Сүпүргә бааларды о кенди аулунда бүүдүлмә материалдан. Йапарды о оннары түрлү бүүклүктә, чекедерәк оннардан, ангыларыннан ичерлери сүпүрерләр, да битирерәк ең күчүжүклериннән, ангыларыны о баашларды үүредижийкалара хем башка бүүк бойсу карылара килимнери силкмәә. Бүүк сүпүргелерин бирисиндә о йазмышты «Траяска Басарабия».

Да те бу дәдуда битки вакытта Гагули үүренәрдә ени занаада, сүпүргә бааламаа. О пек канаатты бу уурлан таа те не үзерә. О окуду дәдунун собасы үстүндә, сергенжиктә булма бир ески кийатчыы этика ичин. Бундан сора, киминнән да лафа дурса, о хепсинә аннадарды этика принциплары ичин.

Бир гүнү Гагули солук мор чантайлан елиндә гелди евә. Алтмыш докуз йашында анасы маазанын өнүндә курарды туршу. Гагули гитти башчада ерик фиданнарына, ама мейва о оннарда булмады да иди даллардан сызмыш дуткаллары, сора ан-

ныкта сиркен чалыларында иди бубучилери.

— Ха гел, долмада и, йаптым салата хем каур-
дум бибер,— деди анасы.— Оннар да йакэрлар
емен хепсижин, ама нэбажан... Тэтүн, гелин ийер-
лэр, бана са фершул деер, йакыжы, ииши имейим.
Илачлан йашээрым сааде, кесилдим шансора. Бил-
меерим, не олажэк, ама... Ики шишэ калци олду
ичерим, биралай димидрол. Енседан беладэк дерим
олду фыска-фыска.— О сувады енини, гөстерди.—
Те, башладылар сенмэа. Фершул деер, сендэ нерва
вар. Сән, деер, усул ол, далгаланма. Деерим, на-
сыл далгаланмайым?.. Деер, сән йок нечин кахыр-
ланасын, не бүүк оолун вар,— сааде севин.

— Доору сөлеерлэр сана, лэазым раат оласын,—
деди Гагули.— Сән са не ичин да лафетсән, хеп
далгаланэрсын, аалээрсын. Сән йашээрсын сааде
кенди билдиннэ, онун ичин зеедэ активсын, тер-
беелейамеерсин кендини. Бән окудум бир кийатта
этика ичин...

Ихтиэрка гитти, гетирди силинмэа пешкири.

— О кийатта йазэр, несой олмаа хем дүшүн-
мэа,— илерлэрди Гагули.— Сиз дүшүнерсиниз
динл доору, зере аслыйа алмээрсыныз үүренмишле-
рин лафларыны. Сана сөлеерлэр, имейэсин йакы-
жы хем туршу.

— Е нашей ийим е, бэ?— сорду ана.— Сән лой-
лой гезерсин, бир йардым сендан йок...

— Сиз бишей окумээрсыныз,— алдырмазды Га-
гули,— сиздэ йок теория, йок этика. Сана, далга-
ланма, деерлэр, зере фыскалар генэ чыкажэklar.
Ама ачан сән аннамээрсын...

Кары топланды, күчүлдү, иилтти кафасыны.

— Оф, ушаам, сән кендин хепсиндан пек ажы-
лээрсын хем далгаландырээрсын бени,— деди о, топ-
лайрак Гагулинин онүнэ чанакта калмыш бибер
хем патлажан парчажыкларыны.

«Зор көклештирмää инсанда этикайы!» — дүшүн-дү Гагули, даргын бакарак анасынын бал мумну суратында кызармыш гөз капакларына. О ачты ески чантасыны, чыкарды ондан бир тефтер да нилди карандашлан онун үстүнä.

— Нашей сән таа йапажан, бә?— сорду анасы.

— Сус, енгел етмä, бән этика ичин бир трактат йазарым,— деди Гагули да тутунду гездирмää карандашы кийатта, шокурдадарак аазыны.

Биркач гүндән сора Гагули чекетти дүшүнмää, ангы авторитетли инсаннара гитмää да гөстермää кенди «Трактадыны».

Гитти о бир критää, чыкарды чантасындан кенди тефтерини да узатты, шокурдадып аазыны.

— Ашаалысына биз сарылажэз, нижä шанлы олана,— деди критик.— Дур азыжык, измекер шамарларыны уусун...

Сора о алды Гагулинин елиндән тефтери да деди йанында отуран поэта Листопадова:

— Те — народ берекети!.. Йа аарайлым биз бу торбада алтын тенелери...

Да чекетти актармаа тефтери, сөленерäk:

— Аха,— боклуклу аксессуарлар,.. сироплу дүшүнмеклär,.. Да нашей чыкэр бундан?.. Аннамаа йок нижä бишейжик,.. дүзарайа каранник, анемия, дальтония, сайлер, харахония мотивлары,.. сабун көпүүнүн үстүндä — гаарга...

О узатты Гагулийä тефтери:

— Алын, беним йок вакедым анализ йапмаа сизин бу долаштырманыз.

Гагулинин ики ери бирдән гидишти.

— Е не, прост му бән йаздым?— сорду о.

— Ах, буну бир парча ушак да аннаар, ани сиз ахмаклык йазмышыныз,— деди критик.— Хем сиз таа күсерсиниз. Лääзым бракмаа, билär инсаннар үст олсуннар, зееглесиннär хем йонсуннар... Лää-

зым белли олсун, нечин адам доннарыны йыртэр скемнедä.

Гагули «бурду мозисини», «сыбытты дудакларыны аул ашыры» да чыкты.

«Не труп ичин бän гелдим буна? — дүшүнärди о дышарда.— О дедеер, бу аннамээр бишей. Бени бир куршумнан алмайжээныз, айол!..».

Да о гитти башка авторитетлийä, бир профессора.

— А, сайлер, сиз да истеерсиниз измет етмää билгийä!?!— севинди профессор.— Истеерсиниз сүрмää рух солууну! Шинди бакажээ, шинди бакажээ. Иа вериниз бурайы сизин о тефтеринизи. . .

Гагули узатты тефтери да бакарды үүренмишä, калкып пармаклары ужуна, савашарак тутмаа гыртлааны некадар таа узак аяакларындан.

— Сизин йазынызда ишидилер аалемин сеси,— деди профессор.— Сиз билерсиниз ми, нашей о эпигоннук? Эпигон — о адам, ангысы механиклы текрарлээр биркимсейин идеясыны, дүшүнмеклерини. Сиздä азчана билмäк. Хич бир билгидä, чок ишлäмедään, беним генч достум, шашылажэклык олмээр.

Профессор гиттикчä хеп таа мераклы лафедärди, дуйарак, ани о йаклашэр те о фразайа, ангысы башарлайжэк онун билги ичин дүшүнмесини. Ама о есап алды, ани Гагули быкты онун лафларына, да сеслäмеер ону. Озаман профессор деди:

— Панегирик, метин бän сизин «Трактатыныз» ичин йазамайжам. Сиз лääзым окуйасыныз йывыннан кийат.

Бурада профессор койду онун önүнä Платонун хем Эпикурун кийатларыны. Гагулинин сураты бурушту, нижä көрүк дериси.

— Бän истеерим беним үүренижилерими гөрийм үүренärкенä,— деди профессор.— Башка түрлү не

вар нижә бааласын бизи? Хем насыл вар нижә бишей йаратмаа, үүренмедәән? Сөләйин, кач кийат сиз окудунуз шиндийәдәк? Не танымак алдыныз оннардан? Не проблемалар сизи далгалээр бүүнкү гүндә?

«Да сорэр, да сорэр, сансын дары екежек диби-нә»,— дүшүндү Гагули да бир «антрактта» качты профессордан.

Биткидә Гагули гитти бир оригинал адама, ангысы, нередә да булунса, йа чакыжыклан кесәрди дилимжик-дилимжик да ийәрди алма, йа аяакларынын арасында панчаларыннан чатырдадарды жевиз, йа да ийәрди семичка, несой-са айыры бежерик атарак тенелери аазына узактан. О интересли адамды, хем биләрди кенди паасыны. Ачан о, кесерәк алма дилимжиини, бакарды адама, бу — бакышты!.. Ачан о, чатырдадарак жевизи, сөләәрди бир лаф, о — лафты!..

Оригинал адам кабулетти Гагулийи достлу, селәмни, гөстерди она ичердә донаклары, ангылары аалемдә йоктулар, сора оннар ичтиләр хем идиләр ону, не аалем йок ичтин хем йок идии. Гагулинин «Трактады» ичин оригинал адам бир белли дүшүм ачмады, сааде акыл верди, ки Гагули гөтүрсүн ону «Крокодилә».

Ама бурада Гагули ачты она кенди планнарыны, сөледи, ани о нәаны-са гидежеемиш, сайлер, диил бирдән орайы гидежеемиш, ама нәаны-са гидежеемиш бир ерә, сора орадан өбүр ерә гидежеемиш...

Бир парча вакыттан сора ватандашлар генә гөрдүләр Гагулийи: о күүлердә манжа бойасы сатарды.

Ана-боба үз керä вермишлär оолуна үзär рублā, да кимсей бунун ичин билмеер.

Оол са незаман-са вермиш оннара он рублā, да анасы гездии ериндä хеп аннадэр бунун ичин, дей-ерäк:

— Ах, öлä севиндим! Öлä севиндим!..

1975

ЗЛАТА

— Шинди, истäärсейдин, гит, йаз Златанын тюр-күлерини, — деди кланетчи, сачсыз, кырмызы чеере-ли дäду. — Те ким чок халк тюркүсү билер!.. Онун кожасы, олду үч йыл — делилерин евиндä. Кими сефер качэр орадан, гелер, дүүйер карыйы, сора генä алэрлар ону. Кары ики ушаклан ба бобасын-да гежелеер, ба комшуларда. Завалы о да, ушак-лар да. Кийат кары билмеер. Ама не тюркүлär чал-лэр! Öлä чалсын, сиирек вар. Икиүз тюркүнүн үс-түнä билер. Кенди да чыкарэр тюркү. Öлä инсан хич окруфларда да йок. Касабада йашайайды, о ким не инсан олажээды! Беким олажээды министру карысы. Ама бурада бу делибашлан те кайбелер инсан. Гит она. Иашээр о те бурада, диил узакта. Сап те о арайа, да сол тарафта үчүнжү ев — онун.

Хырна атты омузуна магнитофонун кайышыны да гитти. Гостерилмиш ев өртүлүйдү шиндилаылан. Ар-дында хем башында онун дуварларындан сувалар компуштулар. Шишесиз пенчерелär урулуйдулар тафтайлан. Хырна гирди капунун өнүнä. «Бүүк евä» каршы күчүжүк кухнейä гирäрди алчарак, генч ка-ры. Хырнайы гөрдүйнän, о дурду. Хырна йаклашты

она да, селәм верәркенә, гечирди гөздән ону баш-
тан айаадак.

портрет

О бир гөзәл карыйды. Онун бурнусунун көкүнә
топланардылар койу чекили кашлар. Дартылыйды
о ченә алтындан маави чембержикләң, гиимнийди
солук материадан фиستانнан, кушалыйды қара фы-
тайлан. Айакларында онун гиимнийди мор абадан
терликләр. Тараа азыжык калдырдарды гееридән
чембержинни да йапарды онун кафасыны айыры
кыврак. О бакты Хырнайа гөзәл, койу бакышлан.
«Да бу кийат мы билмеер?!» — шашты Хырна.

— Бән йазэрым халк түркүлерини, — деди о. — Ба-
на сөледиләр, ани сиз чок түркүләр чалармышы-
ныз.

— Е, чалыйм, — бирдән кайыл олду Злата. — Ге-
чин ичери.

Кухненин ичи өлә күчүжүктү, ани орада йокту
нередә ики киши дөнсүн. Злата пинди пата да
отурду бүүк, ешил собанын көшесиндә, дувар
бойунда.

— Те бу скемнежи вар мы нижә алыйм? — сор-
ду Хырна, гөстерерәк ердә алчажык одуна.

— Сиз алын, — жувап етти Злата.

Хырна койду магнитофону пата, кавал форма-
сында микрофону да — одунжуун үстүнә. О верди
нышан, кары чалсын. Злата капады гөзлерини да
биркач кыпыш сусмактан сора чалды:

Аалээр үүсүз гарип-гарип:

«Бән дүннеедә — бир йанык.

Софранызда чок геләрсәм,

калдырыныз бени.

Сүрүнүздә зеедәйсейдим,

айырыныз бени...»

О чаларды, Хырна са бакарды ичерә да дуйарды
кендини динл сырадакы дүшүштә. Гүндуусунда

пенчеренин өтääнда дурарды каарсыз январын бу-
лутлу хавасы. Уулдарды лүзгär, чалкалайрак, дү-
үйерäk бири биринä фиданнарын чыпак даллары-
ны. Фиданнарын ашааларыны сакларды бир йан-
намыш дамжааз, ангысынын ики йан дувары сары-
лыйды катранны кийатлан. Дамжаазын ичиндä гө-
рүнärди: йарым талига, ики дүзен йаны, бир фыш-
кылы тафтадан капак. Öртү алтындан саркарды-
лар: папурдан ески сепет, бир кеневер хиибä, бир
йыртык калпак ичлии.

Боран урарды кухненин öртүсүнä: вуф, вуф. Зла-
та са чаларды дүз, ама кескин, инанны:

«Каршы дайлерä думаннар дүштү.
Беним да, мали, жаным хашланды.
Сөлесәнä, мали, хаста мы йатажам,
хаста мы йатажам оса öлежäm ми?»
«Не хаста йатажан, не да öлежән,
Жумаайа каршы йавклу едежез.
Жумеертеси, оолум, дүүнү башлайжэз.
Пазар гүнү стеунозлаа гидежез.
Пазеертеси, оолум, аскерä гечир'жез.
Үч гүннүк гелин'ни евдä бракажан,
еллär — үзүндä, теллär — ардында,
теллär — ардында, ал ширит — пелииндä,
ал ширит — пелииндä, ардына залээр...»

Хырнайа гелди, ани о булунэр бир сык, үүсек
фиданны даалыкта, бир алчак бордей ичиндä, не-
рейи жады-ежел капамыш бир генчежик инсанжыы,
ангысыны о тутэр имää дейни.

Злата отурарды топлу, кыпырмамаз. О хеп ач-
мазды гөзлерини. Онун жан кыпырмамалары капа-
лыйдылар, саклыйдылар дериндä, онун ичиндä. О
чаларды сакынсыз, сансын онун йанында йокту
йабанжы адам:

«Кралү, бе Кралү, шен олсана.
Масалар долу — буйурсана.»
«Насыл буйурыйм, жаным — анажыым?
Йавклужууму да йавклу етиләр.
Бир узаа олса, жаным — анажыым,—
бир капү—комшу, чучумун оолуна.
Бени да, мали, девер койдулар.
Бән да, ма мали, девер оламам,
бән да, ма мали, диван дурамам,
филжан сурәмәм...»

Дуварда, тунук, чатлак айнада гөрүнәрди Златанын олдурулмуш гиби, йанык сураты. Онун йанажыкларынын алмажыкларында йалабийардылар бооз түүжезләр. Бош ичерин куйтусузлуу кими сефер өлә белли оларды, ани ону өртәмәзди Хырнанын бүүленмиш дуйгулары да. Куйтусузлук дуйулмасы гиттикчә койулашарды. Кадифә сес са хеп өтәрди:

«Иордана, ма мали,
суйа да гидер
алтын суважыйлан
бияз да модайлан.
Бән да аттым кендими
доору бейгир'мә,
Иорданайы, ма мали,
геердән етиштим.
Селәм вердим, мали,—
селәмими да алмады.
Чыкардым, мали,
кыны бычаамы.
Иордана да, мали,
белимә сарылды.
«Ах, Кралү,— деди,—
кыймасана бени.

Бән кыйдыйсам сени,
сән кыйма бени...»

Злата олду таа да кыпырмаз, донду ариф бүүк-
үктә. Онун капалы гөзлеринин кирпичлери олду-
лар, нижә йапышык. Дышарда генә вуфлады бо-
ран, йаннадылар фиданнарын даллары. Кайет фа-
сыл, емен аннадылмаз ишти бу пустиәлыын ара-
сында, түтүнә кокар ичердә — бу талантлы, кыс-
метсиз кары.

Олду аушам. Ичердә башладылар, карышарак,
учушмаа каранлык хем шафк нокталары. Дувар-
лар олдулар калай бенизиндә.

Беллийди, ани Злата динди. Хырна дургутту
магнитофону, капады ону. О бакты Златаяа саклы-
сыз беенмаклан да узатты она елини. Златанын
ели сыжакты. Хырнайы чекәрди, десин бу карыйа
бишей айыры хошлу. Ама далгаланмактан о би-
шей дейәмедди, сааде адык пек үректән шүкүр ет-
ти она түркүләр ичин.

Дүшүнәрди ми Злата кенди сарплыы хем та-
ланды ичин? Диилди белли. Сааде онун кәәмил
сеси хем суратынын саклы мераклык нышаннары
аннадардылар онун диил сырадакы кыйметлини
ичин.

Злата инди патчааздан ерә да дурду Хырнанын
йанында. Хырнайа хош гелди бу йакыннык. О ач-
ты капуйу да чыкты дышары. Злата чыкты онун
ардына, алды дувара дайалы диирени.

— Атыйм собайа бир дамна корай гежә ичин,—
деди о.

Таа биразчык дурдулар.

— Кал саалыжаклан,— деди Хырна.

— Саалыжаклан,— йавашыжык жувап етти
Злата.

Онун үзүндә шылады кыса, паалы, белли-бе-

лерсиз гүлүмсемәк нышаны. О чевирди кафасыны чорлан йывынына. Да бензәрди, сансын онун саклылы-гөзәл суратында канатлы кашлары гездирерләр ону нәянда-са узакта, ходуллерын дүш мемлекетиндә.

1975

ГЕНЧ ИШИ

Сеноглу Назар, чифтчилик техникумунун үчүн-жү курсасында студент, евленди Нинайа. Ертеси بازار о гөтүрдү район библиотекасына техникумун програмына гөрә бир айда окупмуш кийатлары.

Айкырыладыйнан библиотеканын ешини, о гөрдү кийат стеллажларынын өнүндә, ики библиотекарын арасында, бир йабанжы кызчаазы, донаклы гиимни, алажа басмайлан елиндә.

— Бән евлендим. Карымын ады Нина,— хаберледи Сеноглу, бишейә дүшүнмейрәк.— Кутлайын бени.

— Кутләэрыз Нинайлан. Пек гөзәл иш йапмышын,— шен деди библиотеканын башы.— Е Берта?

— Несой Берта?— сорду Сеноглу.

— Те,— гөстерди өбүрү йанында дулар йабанжы кызы.— Сән не, унуттун му?.. Ики йыл олду артык аләрсын бурадан кийат. Да хеп лафедәрдиниз севги ичин. Күчүк библиотекар адарды, ани гетирежек бурайы Бертайы. Те о гетирмиш ону. Бак шинди, нашей олду. Ех, генч иши!..

1975

Автобус станциясынын беклемӕк залында диил пек сыкышмалык. Автобус беклейжилерин таа чойу отурэр ики канапедӕ, дуварларын бойунда. Биркач киши дурэрлар сырада билет алмаа.

Ичери гирер бир учук гӧзлӧ, кефли кары, гимни солук кадифедӕн узун фистаннан, фытасыз. О азыжык дурэр оданын ортасында, бакынэр, нашей-са сӧлеер капунун йанында дуарар катлы гимни карыйа, сора бакэр канапедӕ отурар инсанна-ра да, сыкарак ченесинин алтындан баалы ешил, пӧскӧллу чемберинин учларыны, гидер бир интеллигент ӱзлӧ, галстуклу ерифин йанына да ӱӱсек сеслӕн деер:

— Ичийм, доорулуйм, орада — беним ишим. Ушакларым Бендердӕ ишлеерлӕр, тӧлӧ бӱрӱнжӱк докуйӕрлар, нижӕ сенин галстуун. Дӱн кырдайдым, те, чамурлу фистаным. Қожам нечин ишлӕмеер е? О — сааде дӱӱмӕӕ дейни ми? Ирми йыл ишледим школада, секиз йыл да — колхозда. Олдум прима. Шинди, чаршамба гӱнӱ, вердилӕр икиӱз сексӕн рублӕ. Ӱз рублӕ койдум банкайа. Нечин она пара вермеерлӕр? Онун хич бир капейкасы йок. Дӱӱмесин бени хич. Бӕн вар нижӕ шансора ишлӕмейм, ама ишлейжӕм. Нечин о истеер бени кесмӕӕ нажаклан? Севмеериз бири биримизи дейни. Биркимсей чекишер ми йа да дӱӱшер ми — сайлер, севмеерлӕр бири бирини. Те, гӧлмееми паралады, те, гӧр, гӧлмеемӕ бак. Утан инсандан, ама бак, гӧр, бутларым да — кап-кара. Бӕн каблеттим е о парайы? О парайы государство билер. Бӕн секиз ушак бӱӱттӱм. Хепсини интернада вердим. Дӱн Фока гелди. Алдылар ону генӕ, бир радио чалмыш. Сарфош карыйы ӧлдӱрдӱйнӕн, ким кабаатлы?.. Ким чекишер йа да дӱӱшер, билӕсин, ани оннар

севмеерләр бири бирини. Бән бүүттүм секиз ушак. Бендән вар нижә автобузда пара алмасыннар. Пак өлдүрдү бени. Койдум банкайа үз рублә, үз сексән да гетирдим евә. Да генә о савашәр өлдүрмәй бени.

Кары койәр еллерини галстуклу ерифин елинин үстүнә. Онун ардындан бир йашлы, чичек бозумну чингенә урәр сопайлан онун аркасына да ойнаклы деер:

— Мэй ласә-л пе ом ын паче.

Кары, дөнмейрәк, таказалээр:

— Хей, хасталык сыкажаа, йа кач, зерә!..

Чингенә кырәр галстуклуйа гөзүнү да генә урәр карынын аркасына: тук-тук-тук. Кары үфкеленер:

— Кач, бә!..

Чингенә гыдыклээр ону. Кары бакәр геери гүлүнч суратлан:

— Дәду, гит те ойаны, зерә... Бән жанымы кайбедерим... Бән дәду истәмеерим. Бендә евдә вар бөлә бир хайырсыз.

О аалээр.

— Аушам кырды колларымы, йолду бутларымы. Парайы алды, койду гардироба. Үз сексән рублә вердим орый, үз рублә да койдум банкайа.

Чингенә, дебештирерәк ону:

— Не плачь.

— Кач, бе, «не плачи»! Днимә, зерә... Барсаа саклээр. Секиз ушак бүүттүм. Бир да ев баашладылар бана. Ама о ууратты бени... Бән гөзәл ичин йаныкым, кысмет ичин. Бән да генчтим, ама кысметли оламадым...

О генә койәр еллерини ерифин елиня:

— Ах, не гөзәлсин сән! Браксана, өпийм сени бир керә, үрееми сериннедийм.

Галстуклу калкәр ериндән, гидер бир тарафа.
Кары онун ардына дарсык:

— Төлә те херкерә!.. Севәмедим хич бир гөзәл
йашамамда...

1975

СТАНКАНЫН ДҮҮНҮ

Сентябри айын биткисийди. Колхоз талигажысы-
нын Мани Влади́нин капу өнү долуйду инсаннан.
Орадан кыса ара ашыры хеп ишидиләрди кемен-
чә, гармонн хем даул сеси. Влади еверәрди кызы-
ны Станкайы Чадыр районунда бир күүйә.

Гечән жумаайадак Станка ишледи ана күүйүн-
дә, колхозда йапы ишчиси, кыржы. О хер сабаа, бир
елиндә — сепет, бириндә — казма йа да диирен, ге-
чәрди ишә үүредижилерин евинин хем школанын
арасында. О савашмазды бир керә билә гөрүмнү
олмаа бишейлән. Диил балабан, долужа суратлы,
ондокуз йашында, о сиирек сокуларды лафа, хеп
бир гүлүмсәрди пак, ачык гүлүмсемәклән. Күүдә
йокту инсан, ишитмиш олсун, о бириннән чекиш-
син. Шинди о хепсинә гөрүндү, нижә гөктә гүн,
да хепсинин жаны ажыды, ани о гидер күүдән.

Пазар гүнү таа сабаалендән еви сардылар генч-
ләр. Саат икиннн долайында токатларын йанына
гелди үч үк машинасы хем бир ачык-маави «Моск-
вич». Үк машиналарынын биринә, ойнайрак, дөне-
рәк, үклеттиләр гелинин гөзәл чинзлерини: кад-
релли йапаа дөшеклерини, бүрүнжүк үзлү йорган-
нарыны, крахмаллы, каар гиби биаз үзлү йастыкла-
рыны, чеврелерини.

Ичердән чыкты гелиннән гувәә, үч керә гечти-
ләр маша үстүндән да, ал ширитлән баалы, йанар

мумнарлан еллериндә, сарылы саадычлан, крестницайлан, деверлән, гиттиләр патлак сувалы клисенин өнүнә патредә чыкмаа. Иамачта холералыктан Влади́нин көмүр дамжаазынын ардынадак бүтүннә мейдан долду сииредижийлән.

Гелин — нижә падишаакайыды. Узун түлүн хо-дул бурушукларынын коронасы гержик сарарды онун дүз таралы башыны. Онун бүүклүксүз сураты дүртәр хем чекижийди. Она, ангысы херкерә гиинмиш сааде сырадакы, тантанасыз рубайа, аннадылмаз йарашардылар бу биаз фи́стан, биаз түл, түлүн алтында сачларына өрүлү турунжу ширитлән йалабык телләр. Айакларында биаз чораплар хем үүсек өкчели, биаз емениләр йапардылар ону таа балабан, кыйметли.

Бүүк майыллыклан бакардылар Станкайа генч кызчаазлар да, бүүк йашта кыралыр да. Чалы аулун бойу долуйду адамнан. Бурайы гелмишти кәр бобасынын өлмесиндән йаслы, сакалланмыш Пану Илия да.

— Бөлесинә хелал руба алмаа,— деди о комшусуна.

Патредә чыкмак битти. Ики бош үк машинасына пиндиләр гүвеенин тарафындан сенселеләр хем башка дүүнжүләр.

Гелиннән гүвеейи теклиф етииләр йалабык «Москвижә», да, геләрди, ани сансын машина да севинди, ачан Станка сакынны иилди да гирди онун ичинә. Машиналар йолландылар, бир-ики куйуда йаннадылар да чыктылар сокаа. Дүүнжүләр баардылар «ии-ху-ху!», калдырарак йукары гарэфалары, чеврелери, йастыклары.

Шинди хепси сииредижиләр бакардылар «Москвижин» ардына, онун еникуну өтәә тукурланар текерлеклеринә, да хепсини каплады таа да пек чимдиклейәр, гүчлү дуймак.

Машиналар гиттиләр. Мейданда инсаннар са таа чок вакыт даалышмаздылар. Оннарын бакышыны шинди чекәрди ев, нередән чыкты гелин. Узактан гөрүнәр кырнак киречли дуварлар, маави бойалы пенчерелердә гөзәл дикили, хавезлән плисселенмә биаз перделәр далгалардылар үрек, аннадарак Станканын ишчи еллери ичин, исләә үрәә хем гүләр үзү ичин.

1976

ЙЫЛЛАР АШЫРЫ

Туула заводун бекчиси Липати, магазиндә, аларкана маргарин, генә гөрдү Дунаяы. Селәм вердиләр бири биринә. Ах, бу селемнемәк! Нейди о!.. Липатинин ичиндә енидән йысындылар, еридиләр, актылар хепсийжи онун хошлу дуйгулары. О бакты сырада инсаннара. Беллийди, ани оннарын кимсейжи билмеер онун ичин, ани Дуня бир вакыт туула заводунда үүленнәә гетирәрди халва, йуурт, чебурек хем маргарин ики кишийә...

Гечтиләр йыллар. Липати са бакарды Дунаяа, байыллы, татлы дүшүнәрәк она, ани оннар, икиси, ташыйэрлар үреклериндә далгалы, кимсейә билдирилмәз кенди севгисини...

1976

Гөзәл илкйаз гүнү. Сабаа йалабык, селәмни. Чалэрлар кушлар. Соакта, замбак гүмелеринин бойунда са бир генч олан лафедер серт, канкилерәк

илери, титсилендирерәк кендини, сокарак пармак-ларыны кызчаазын гөзлеринә.

— Бозма таказайлан назлы дуйгуйу, принц, — еваллаалы йалварэр гечән. — Чалыш даатмамаа кысмедин алтын уйкусуну.

Бүүк йанылманын сону — бүүк гүч.

1976

НҖПСЫН ИНТЕЛЛИГЕНТ?

— Зор сана олажәк күүдә ишлемәә. Қалаймышын касабада, таа исләә йапажәэмышын, — деди Мамак Лола ени клуб башына. — Өтеейыл, битирдийнән алты класс, бени йолладылар Трашполийә онсекиз гүнә, курсайа, массовик уӯренмәә. Ачан гелдим күүйә, бени койдулар, нестә, клупта ишлемәә. Журнал дикәрдим, киномеханәә йардым едәрдим пленкалары сармаа, асардым дышары афишалары. Күүлүйүм дейни, бени бурада хепси биләрдиләр. Уӯренмектән гелдийнән, бән дуйардым кендими ответственный хем нижә воспитанный адам. Ама күүдә зор културный олмаа. Вар инсаннар, хич бишей аннамээрлар културадан. Нәәны да бән гитсәм, кимин йанындан да гечсәм, биркач киши хеп, нестә, дүртәрдиләр, хеп далардылар бени, будтеби бән дик гечәрмишим оннарын йанындан.

Май айыйды. Гелерим бән евә, калпаклан, ка-

ра портфел елимдä. Етиштим Бачуларын йанына. Бу евдä илери складты. Сора орый койдулар йаша-
маа експедитуру Бачуйу. Онун карысы Анжелика
сатыжыйкайды демир лафкасында. Онун патреди
асылуйды Комратта, почотный доскада. Гидерим
бән, сайлер, евä. Бачунун евинин йанында са, не-
стä, дурэрлар грущик Бөбрөк Диму хем талигажы
Бешка Лади. Бән гечärкенä оннарын йанындан,
талигажы илишти бана, деер:

«Хей, дангалак, не калпаклан гезерсин, шинди
илкйаз, ба?»

Бән билäрдим, ани бән да лäйзым бишей сө-
лейим она. Бән са сааде дедим: «Даа...»

Да гиттим илери.

«О билмеер лафетмää, ба,— деер Бөбрөк.— Фи-
кирсиз кафа — нижä өзсүз фенер.»

Бир керä бөлä, ики,— быктым бән буннары да-
йанмаа. Аклымжа деерим, бракмайжэклар оннар
бени раада. Бу културайлан бишей чыкмайжэк бен-
дä. Йа бән да чекедийм ленк конмаа оса! Гиде-
рим бән, настä, бир сабаа ишä. Гечерим талига-
жынын евинин йанындан.

«Хей, жагарди, нашей ташыйäрсын сән о порт-
фелдä, ба?» — сорэр о.

Бурада бән хазырдым жуваба, да деерим:

«Чобан каурмасы.»

Талигажы гүлдү да севимли бакышлан гечирди
бени. Бу гүндän сора бән генä тутундум хепсинä
кывыржык жувап вермää хем дакылмаа. Гечмäз-
дим биринин йанындан, демедäйн она бишей дүр-
тär, гыдыклаар йа да саплаар. Бән билäрдим, ани
хепсиндän ислäй чыкэр, ачан баарäрсын: «йылык»,
«маймун кептары», «кадрелли кумица», «бүүк
шкембели», «ер көпäй», «сүмүклү бобана», «тырна-
коп дишли», «офтикалы». Курсадан сора бән хеп
таа кыйышамаздым демäй бу лафлары, ама баш-

ка ахмактыклары йаадырардым хер адымда. На-
пример, бир гүнү каршылаштым бән парихмахер-
лән Ернест Давидовичлән.

«Хей, түлка батлаа!— баардым бән она.— Нижә
саалык?»

Беенди адам, йок таа нәаны. Гирдим бән лаф-
кайа, алдым бир боркан сойа кансервасы да чыкэ-
рым дышары. Капунун дышанында, дуварда дайа-
лы дурэр сарфош күү баарганы Пезевенк Ав-
рели.

«Қач йыл калды дүннәә кайбелмесинәдәк?— ба-
арэр о сокаа доору.— Ирми үч йыл калды!»

Бираз сусмактан сора о генә геврек сеслән ба-
арэр:

«Бән кенди Дүвенжийлән елештим хем Карава-
силийлән коняк ичтим!»

Гечтим бән онун йанындан, гидерим поштайа до-
ору. Бана каршы гелерләр, нестә, усталар.

«Хей, вер о сойайы бана, ба»,— деер оннарын
зеновойу.

«Сана — сааде сычан илажы ләәзым вермәә»,—
дедим бән. Да биртаа бени бири басажэк мы?!. Де-
ерим кендимә, булдум бән колайыны йашамаа.

Ама те — случай. Пазеертеси гүнү бән отурэрым
иштә, таман, нестә, сайардым, кач шашки кайбел-
ди клуптан. Бир да ишидерим даул сеси. Чыктым —
дүүн, саадыжы гечирерләр евә. Илердә бир кары
бүүк дышар сүпүргесиннән «йолу сүпүрер». Онун
ардына гидерләр, нестә, ойнайрак, калдыраак йу-
кары бири — бир дири таук, бири — бир тенжерә,
бири — бир дизи сармысак.

«Нашей йапэрсын орада, ба хайлаз дөдү?» — ба-
арды бана монтажник.

«Не, ба, шапка аазлы?» — дедим бән да йансы-
ладым ону.

Бир да бөлүктән айырылды долу суратлы, алт-

мыш еди йашында Добри Ламбу. Гелди о, нестӓ, беним йаныма да деер:

«Биз — сырадакы инсаннарыз, бизӓ вар нижӓ йайманнанмаа, ахмаклык сӓлемӓӓ, ама сизӓ дӓшмеер, йарашмӓэр. Сӓн унутма, ани биз сени ӱӱренмиш сайӓрыз».

Бӓн шинди сорӓрым сана, нестӓ, нӓпсын инти-лигент адам кӱӱдӓ?

1976

МАБЕТ

Рафтопол Дормидонтович Шокотори хазырланарды ӱӱредижилӓӓ. ӱӱренӓрди о хавезлӓн хем чок окуйарды. Таа биринжи курсада о окуду философия лафлыыны. Икинжи хем ӱчӱнжӱ курсаларда о артык етишти агностицизманын хем атеизманын аннамасынадак. Бу вакыт о кабулетти батӱсундан хабер, ани оннарын анасы хем бобасы ӓлмӱшлӓр тифтан. Шокотори гетирди аклына кӱӱлӱлерин зетлерини, ону, ани примприетор дӱӱдӱйдӱ онун бобасыны дииреннӓн, гетирди аклына кӱӱйӱн писарыны, ангысы илк окудуйду она Дарвин ичин хем итайӓн йазыжысынын аннатмасыны шахтажы ичин, ангысы сӱӱнӱк лампайлан гезӓрмиш ер алтында да ӓлӓ да буламамыш чыкмак. Бӱтӱннӓ гӓрмӱшлӱӱн, ишитмишлин хем окумушлуун суммасы башлады раатсызламаа хем чалкаламаа Шокоторийи. Битирдийнӓн ӱӱренмейи, о чекетти ишлемӓӓ кенди кӱӱйӱнӱн бир класслы школасында ӱӱредижи хем, гезип, гезип, топламаа архивлардан хем кийат палатасындан несой-са материаллар.

Отуз алты йашында Шокотори есаплады рааметли дӓдусунун чӱрӱк евиндӓ йаратмаа.

«ХАЛК ГЕНИАЛЛЫЫ, ЖУМЛА ГУМАНИЗМА ХЕМ ҮҮСЕК ИДЕАЛЛЫК МАБЕДИ».

Беш йыл ичиндә о өтәә-беери дүздү ески еви, екледи она таа ики күчүк одажык, йапты да койду евин долайына бир сыра скульптура, ангылары гөстәрәрдиләр иилин, феналыын, инанын хем арифлиин үзлерини. Капунун онунә о койду бир таштан скрижал, ангысында йазылыиыдылар аслылыын баш тезалары. Сора Шокотори дизди мабеддин ичинә чок материаллар, ангылары гөстәрәрдиләр, нижә биннән йыл ичиндә сырадакы инсаннар, түрлү теологлар хем философлар аарармышлар доорулуун формуласыны.

Инсанныын ен бүүк пайы кенди измеди, сакынмалыы хем арифлиин ичин мабеттә гөстерилииди нижә гениал бөлүк. Хепсиндән пек Шокотори беенәрди ашаалы инсаннарын еши булунмаз, гечилмәз таландыны, хем бу сырада о айыарды халк поэзиясыны хем музыкасыны.

— Некадар кийатчы инсаннар савашәрлар курмаа ен үүсек йаратмак өрнеклерини! Да хич бири си оннарын гечәмеер гөзелликтән хем арифликтән йаны халк йаратмаларыны,— дәәрди о.

Чок масал, түркү, сөлейиш, билежек текстлары мабеттә ачардылар халкын чекмелерини хем онун таа ни йашамайа дүшүнмесини.

Бунун ардына гидәрдиләр материаллар, гөстереннәр, нижә клисә дири йакарды атештә, кыврадарды текерлеклерә, топлан урарды инсанныын дүшүнүрлерини, илерли оланнарыны. Одаларын бириндә ерлешиктиләр материаллар онун ичин, нижә орта асирлердә теологлар бири биринә уймайар үүретмәк системаларында гөстәрәрдиләр религияйа, нижә колайлаа доорутмаа инсанныы доору-

лук йолуна. Бурада айырылыдылар христиан йазыжысынын Тертуллианын лафлары онун ичин, ани о догма үүретмелерини сайэр таа лăазымны, некадар билгийи. Хеп бурада, шишă алтында, йатарды сарармыш гўнаа прост едижи грамота — индульгенция. Илери доору сырайжа ачыкланардылар түрлү методадар, теориялар, логика категориялары, ангылары докунардылар жўмлă гуманизма темасына. Гегелин патрединин йанында йапыштырылыдылар онун кийадындан «Логика билгилииндăн» цитаталар. Гегелин инанмасына гўрă, сааде мистикалы абсолют идея вар нижа гетирсин аслылаа. Людвиг Фейербах сайармыш, ани доору дўннеейи вар колайы курсун инсаннарын бири биринă севгиси.

Бўўк портрет галереясы гўстерăрди, кач дўшўнўр кырмыш кафа, ки булмаа уз, инсанныы иликтă бирлештирижи йол. Да бу йол историяда чыкарды биткисиз узун, зор хем долашык. Ама бўтўннă материал бирердă гўстерăрди, ани танымак шафкы вақыдын акмасыннан генишленăрмиш, да гўреш доорудажэк инсан обществосунда шашырмалыы хем таманлыксызлыы.

Битки биткийă мабет хептăн долду сиирек патретлăрлăн, кийатларлан, иллюстрацияларлан, документлăрлăн. Шокотори башлады гезмăа ичердăн ичери, бакмаа, не чыкты онда. О генă хем генă денейрди материалларын интереслиини, оннарын ичиндесинин деринниини, ерлешмăк системасыны хем экспозициянын донаклыыны. Илкиндăн о бираз беенăрди кенди йараттыынын долулуну хем башарлыыны. Ама хер гўн мааналы сииредерăк мабедин одаларыны, о есаплады, ани экспозицияйы лăазым генишлетмăа. Бу иш ичин о айырды дамын йарысыны. О алды ѳдўнч ўз етмиш лей да дўздў экспозициянын ени пайыны да.

«Шинди да лăазым алым мабедă бир изметчи»,— дүшүндү о да гитти Кыса Миала йалвармаа, версин кызыны Акилиши бу ерă.

— Өдейжăм она хер ай еллишăр лей кенди парамдан,— деди о.

Кыса кайыл олду, да Шокоторинин олду изметчиси. О дуйарды кендини кысметли, ани бөлă сыйыклы, лăазымны иш чыкты баша. Ама тездă бир сабаа, ачан оннар Акилишлăн гелдилăр мабедă, бакэрлар — аулун йарысы йок, сѳкмүшлăр да даатмышлар сокаа.

Шокотори топлады аулу да бütүн гүн гезди далгалы. Сора, гежă, о, биркач керă уйанып, дуйду, ани йанэр. Сабаален, чекеттийнăн гинимăа, о тутамазды еллериннăн рубаларыны, пармаклары бүкүлмăздилăр. Шокотори есап алды, ани ажыйар ерлердă вар четин попкажыклар. О алды иинейи да дешти оннарын бирини, зере пек бензăрди, сансын орайы дикен батмыш. Дикен йокту, да о аннады, ани бу попкалар онда чыктылар гергинниктăн. Ертеси гүнү дикеннăр башладылар дуйулмаа онун бütүннă гүүдесиндă. Шамарлары олдулар — кабук, гозлеринин капаклары шиштилăр, олдулар шылак, сансын суйлан долу. «Бааре иминимă гечмесă»,— коркуйлан дүшүндү Шокотори. О гитти пласада доктора. Обүрү верди она ичсин үч түрлү таблетка. Бир афтадан сора Шокоторинин башладылар сойулмаа еллери. Сапламаклар гечтилăр. Ама о куруду, хептăн бозулду.

Күүдă да, долайларда да мабедă севинăрдилăр. Шокотори гелди есапламайа, ани лăазым окумаа мабет темаларына лекция. Үч ай ичиндă о йазды дерин дүшүннү, долу билим материалларыннан лекциялары: «Абсолют хем уйдурмалы аслылык», «Гуманизма идеялары Демокриттăн Герценăдăк», «Душманны классларын антагонистик уйгунсуз-

луу», «Томас Морун «Утопиясы» хем XVIII—XIX асирлерин материалист үүредимнери». Бундан сора о, гезерäk тематик выставкаларлан, чекетти дин-ненир хем йортулу гүннердä окумаа күүлердä бу лекциялары.

Ама тездä жудец центрасындан гелди үч киши, цивил гиимни, хем бир жандар.

— Ким сизä деди, йапасыныз бу криминал экспозицияйы?— сорду цивил гиимнилерин бириси.

Шокотори бир керä билä дүшүнмеди, ани вар нижä коймаа бөлä соруш.

— Бунун ичин сизи лääзым прокурора вермää. Шинди кырын витриналары да йок един хепсини, не вар бурада,— изин етти башка цивил гиимни.— Ики сааттан сора бишей гөрмейлим бурада.

Шокоторийи чекäрди сөлесин, ани шиндики вакытта йок нижä олсун бөлä вандаллык, ани о аалашажэк Палатайа. Ама гелмишлерин үзлериндä йазылыды өлä каранлык аннамамазлык хем сертлик, ани о дейäмеди бишей.

Оннар гиттилär, ки ики сааттан сора генä гелмää... Шокотори дуйду, ани онун еллери калкмайжэklar бозмаа курдууну. О сусту да чекти ичини. Шокотори мусаафиржä койду дирсеени масанын кенарына. Биркач минуттан сора о фисиртийлän прост олду изметчисиннän да бурук талига йолуйжä гитти титирейär аякларлан евä. Беллийди, ани она пек прост.

Ертеси сабаа Акилиш гөтүрдү она бир тепси кабаклы плачинта, бир парча нур, бир пүскä ешил суван хем йарым сомун екмек.

О аннатты, нижä даатмышлар мабеди да чөздү бошчайы:

— Алын, ийин.

— Саа ол,— шүкүр етти Шокотори, да онун гөзлери долдулар йашлан.

Акилиш сүпүрдү ичерсини, гетирди бир казан су, өрттү Шокоторийи ийжежик, ичсиз йорганнан да, дейип, динненсин, олсун раат, чыкты. Кападыйнан онун үстүнә капуйу, о дуйду, ани олэр не-са диил исләә, чиркин. Ертеси гүнү Шокоторийи булдулар гечинмиш.

Иарым йылдан сора гелди бир биаз калпажыклы инсанжык Регина Стырча, интересат ооларды мабетләң. Акилиш аннатты она хепсини, нижә бержерди.

— Хич бишейжик ми калмады орадан?— сорду Регина.

— Сааде биркач ресим калди инквизиторлар ичин, беш философун патреди хем фольклор кийатлары,— деди Акилиш.— Те оннар, кладовкада, сергендә; хем бир да таш скрижал вар, ун сандына дайалы, ердә.

Регина гитти кладовкайа да чок вакыт дурду орада, бакарак калмыш экспонатлара, нижә айозлу ишлерә.

Сора оннар гиттиләр көөрленмиш мабедә. Регина йавашыжык гезәрди гүбүрләр ичиндә, бакарды бош дуварлара. Кими сефер о ниләрди, калдырарды солмуш, чинненмиш кийат парчаларыны, савашарды оннарда бишей окумаа. Иарым саада йакын о сииретти даалаар евин ичини. Чыктыйнан дышары, о дурду, кендинә гидили бакты символ-скульптураларын парчаларына, чыкарды күчүжүк жөп блокнотчууну да йазды онда: «Ени эшафот».

— Кору оннары, не калды,— деди о Акилишә.— Бу хепси доорулажэк. Бу олду бир бүүк далга...

ДАЧУНУН ИСТОРИЯСЫ, МИТАЧУНУН СЕСЛЕМЕСИ

Бу сабаа ики керä олду шансора сокакта чыкэрлар Митачунун öнүнä:

— Не, ба, доору му, ани сенин достун Дачу öлмää дуармыш?

— Бу гежä мумнан беклемишлär ону.

— Пекчä делижаймиш бир вакыт!..

— Ама шинди алынмышлар еллери-айаклары, битки йапраа окуйармыш...

Дезинфектор Митачу, дуар бир хлоркайлан долу казанын йанында, бу сефер ачык гүлүмседи, зере о сайарды, ани билер Дачуйу хепсиндän ислää, макар Дачу ондан бүүктү кырк беш йаш.

Митачу чоктан ишлääрди дезинфектор бу күүдä, серпärди хлорка күмеслерä хем боклук куйуларына, да чок йыл о орада-бурада каршылашарды Дачуйлан: дуардылар, лафедärдилär. Нашей баалайарды йашлы адамнан генжи, буна зор бирдän бирä жувап етмää. Дуардылар, лафедärдилär — да битти: бир ески шымарыклан бир ени...

Митачу алды хлоркайлан казаны да гитти сокакча сырадакы маалейä. Дачу чыкмазды онун аклындан. Дöрт йыл мы, беш ми олду, о гөрмеер ону. Йок олду сокаклардан, гөрүнмеер, сансын хич бир вакыт йокмуш да бу айдыннык дүннеедä. Лафедерлär те, ани о дөшеклерä дүшмүш, йатармыш, капалы бир күчүжүк одажыкта. «Усулланмышмыш». Митачунун инанжаа гелмäзди, насыл бу вар нижä олсун, ки бöлä адам усулланмыш олсун, капалы дурсун. О дургунду, дииштирди казаны бир елиндän öбүрүнä, да ону пек чекти гитмää Дачуйа. О дүшүндү, гетирди аклына ески евжези, нередä йашарды перчептор, да гитти орайы.

Аулун ичи бошту, сессизди. Митачу ачты ески

бойалы дышар капусуну, дөндү хайатта да бакты тунук шишелч, күчүжүк пенчережиктән каршы одажаа. Криватта серпили йатарды хасталыктан емилмиш үзлән Дачу.

Митачу гирди одажаа, да онун дизлери бирдән дайандылар кривада. О верди селәм. Жувап ол-мады. Сааде бир-ики минуттан сора Дачу йавашы-жык чевирди гелмишә доору көөрлү гөзлерини да деди:

— А, Митачу! Гелдин бени долашмаа мы?

Онун буазы кыкырдарды.

— Прост беним ишлерим,— деди о.— Йок не ол-сун бендән шансора.

Биаз сурат, биаз сачлар, биаз быйыклар!.. Насыл о бракмыш перчепторлуу, инмиш талигадан, баармээр бириня?!— Шашмаа ишти.

— Ал кендини елә, ба,— деди Митачу.— Ойнат аяакларыны, калк, гез, йатма, зере дамарларын сууажэклар, канын дуражэк. Чык гүнешә, гез. Хем биразар ишлә.

— Нашей бән йапажам, ачан кими сефер гүүдәм каскатыланэр хем бән гөрмеерим.— Дачу гөстерди кенди гөзлерини.— Гөрерсин ми, не вар оннарда, а? Гөрерсин ми? Сени те бән сечерим бираз, зере билерим, ама каланыны зор танийэрым.— О генә гөстерди гөзлерини.— Гөрерсин ми, не вар оннарда?

— А, каралар бүүлмүшләр,— деди Митачу.

— Пердә вар, ба. Сән бак таа исләә... Битти беним ишим.

Митачу бакты бүтүннә биазымыш, йасылмыш ихтияр перчептора да дүшүндү: «Сән хализдән шиндән сора шымармайжан»...

Ама... бурада Митачу гетирди аклына, нижә оннар бир вакыт канырардылар, дебештирәрдиләр бири бирини, да деди:

— Хеле калк, деерим сана. Инандырмышын кен-

дини, ки хастайсын, да йуварланэрсын бурада.

Дачу хеп өлежә йатарды, сааде онун сеси сансын башлады геврекленмәә, чалдырмаа илеркийә. Митачу достча дартты ону йакасындан, брыннатты пармакларыннан онун дудакларыны, деди: «агу-агу». Сора о чекетти чимдиклемәә ону хем кибартмаа:

— Сән гетир аклына, кимдин сән хем несой ма-
ладецтин. . . Йа ченейи! Йа быйыклары!..

Да,.. ах, йарадылыш! Ах, адамын табееди!.. Ихтияр перчептор, диил каави гуүдели, адам, дөндү өлүм хатининдән, салынды еллериннән хем аяакла-
лыннан. Она дөндү онун илерки изинжи сеси, кай-
белди онун солуунун кыкырдамасы. О отурду, бак-
ты Митачуя, денейрәк, хализдән ми о аннээр,
кимди бир вакыт о, Дачу.

— Да не сән санэрсын?— лафетти куру мумия.—
Беким да бән диилдим билинәр адам? Етмейә кар-
шы — етмәк!.. Бән ачан илкйазын бир капуйу кы-
рардым — гүзәдәк ачык дурарды. Ачан Риоджи-
нердән геери гелдик, йашадым бән биртаа. Олдум
бән мембру. Документлеримдә падишахын лаабы
варды. «Хей, Дачу,— деерләр,— ол перчептор». Ку-
лаа жыннасын онун, ким буну деди, зере пек йара-
ды бу бана. Не, иш ми бу?— Тозчаазлан ойнамак.
Гелир са вар, сааде бежер да сыйыр. Етмейә кар-
шы — етмәк!.. Топлардым топрак харжы, пошта
харжы, йол харжы, көпрү, тыйнак, чайыр, байыр,
караул харжы. Алардым талигаларыны, таскула-
рыны. Шоромандилерин алардым көрүйнү, чеки-
жини, өрсүнү, ийесини. . . Вермеер — килитлейәр-
дим дама. Отурэр, отурэр, есабына гелмеер — ве-
рер, йок не йапсын. Етмейә каршы — етмәк!.. Чекет-
тиләр йаанмаа. Кылынардылар дүүмәә: «Ха, чеке-
жес биз бир айкыры лобут сана! Сойэрсын инсаны,
чиннеерсин аалемин пиличлерини, наалет көпек?»

Аалашажэз, деерлär. Оса кимä аалашажэк?— Хепсимиз бириз. О буна кырэр гөзүнү, бу — она, бул ужуну... Деерим, гит, истääрсән, таа фараона... Йок бишей, деерлär, гележек вакыт, биз сени йоллайжэз карпузун сапына, сайлеер, дүннеейин кенарына йоллайжэклар... Ама кимсей бишей етиштирәмеди йапмаа бана, сатыйм аваданнарыны бән оннарын.

— Сән шинди да хеп өлä гиргинсин,— деди Митачу.

— Бән гиргин вардым, гиргин да калдым,— өттү Дачунун сиирек дишлеринин арасындан.

Онун пембелендилär йанаклары, тутуштулар гөзлери. О атлады криваттан ерä, алды плитанын үс-түндән оклавайы, чекетти сауртмаа ону, нижä кылыжы:

— Бишей етиштирәмедилär йапмаа бана, сатыйм аваданнарыны! Етмейä каршы — етмäk!..

О чекетти урмаа ерä бурулмуш, кемикли аякларыны хем чалмаа:

Хорулар долу кызларлан,
бән да ойнээрым оннарлан,
хм, хм...

— Зулумдун бән хем хайманайдым, беей! Бизим класста варды бир Давид Циперфал. Бән савашардым чалмаа онун пеналыны, грифкасыны, ки бән да үүренийм, ама хеп окадар үүренмäздим. Пек зулумдум бән. Качмайым дейни, бени бүүттүлär күркүн ени ичиндä, нижä сыбыдылмайы, хм... Плотонер дäärди: «Биздä хепси жандарлар — сыбыдылма, хепсини оннары караулжулар булмушлар»...

Дачу генä йатты кривада.

— Сора, Риодижинердән дөндүйнән, ачан перцептор олдум, доорулду беним ишлерим. Гирерим

караулжуйлан бир ичери, сыкэрым чифтчинин буазыны, о: «Те биркач гүмүш, ал оннары, сааде брак беним жанымы». Айол, койэр паражыы аужума, нижә феслени. Хм, закона каршы мы дуражэк? Етмейә каршы — етмәк... Хм... Бән сизә да гиттийдим. Варды ики ока уунуз — алдым ону харч өдәә еринә. Сән — үч-дөрт йашында бир шопар, гиимни бир кеневеер донжаазлан, дурэрсын да аалээрсын мамуннан билә...

Дачунун аннатмасынын бу ериндә Митачу атты бенизини. «Сакрыга! Пезевенк!» — сөленди кенди кендинә о, актарды кривадын йанында кирли рубә йывыннарына йарым казан хлорка да гитти.

— Күхә-күхә-күхә!.. Дофтурлар сөлеерләр, ани үч түрлү үүсүрүк вармыш,— ишидилди ичердән перчепторун сеси...

1983

БУУК БААШЫШ

Чобан хеп гезәрмиш сүрүйлән кырда-байырда: «хойди, мэй, хойди, мэй». Бойар да хеп коркудармыш ону:

— Еер койуннарлан бишей оларса, бән вережәм Филана бир баашыш, да о сени атажэк зындана.

Корумуш чобан бойарын койуннарыны, некадар корумуш, ама бир гежә гелмишләр йабанылар да урмушлар сүрүнүн йарысыны.

Нәпсын чобан? Дүшүнмүш о, дүшүнмүш да, дүш-мемәә зындана дейни, гөтүрмүш калан койуннары Филана баашыш.

— Гит да йаша касаветсиз,— демиш Филан.— Пек бол адамсын. Қәр бойар да кенди кабаатлары ичин бөлә бүүк баашыш йоктур гетирдин.

1983

Кийат билмәз адама да демишләр: «Билериз биз, ангы школайлан сән йашээрсын»...

1983

КАВГА

Уӯредижийи Великсар Гасим Калчуйу чекәрди азарламаа, чиинемәә, йок етмәә бу аннамаз, үз-сүз инсаны, сөлемәә, ани о дар кафалы, бош хем каранлык.

Те генә бу йок инсан, сайар кендини диил сааде инспектор, ама ким билер таа ким хем таа не, баарэр она хем сөлеер бош ишләр:

— Нашей сиз бурада йапәрсыныз?! Уӯретмәк сиздә гидер хич бир системасыз. Диктантлары евә алмээрсыныз, ама бактырэрсыныз кендилеринә ушаклара. Аритметикада йапәрсыныз йармарка. Икинжи класста — оркестра! Дирижержук ойнээрлар!.. Дил уӯренмәк лекциясында сизин уӯренижиниз качарды класс ичиндә, семичка сапында «атлы». О атларды бизим уӯстүмүзә, тепмеләрди бизи аяаклан хем баарарды: «Жандарм гелди! Жандарм гелди!..» Несой атыламак бу олду? Сиз ми уӯуреттиниз ону, бөлә йапсын?

«Аман, нередән булэрлар бөлә шейлери бизим башымыза?!» — дүшүндү Калчу да сесиргенди шен, хошлу ушак шымармасына. Ах, бу школа өтмеси!.. Не татлы сувазларды о уӯредижинин жаныны!.. Ианында са онун кулааны бургуларды титси сес:

— Сиздә бу диил класс, ама кендибашыналык. Сиз комедиантсыныз! Сиз хализдән ми битирдиниз

университатейи? Бензәмеер. Сиз газета окуэрсы-
ныз мы?

«Нечин-са таман те бөлелерини буйуружу койэр-
лар?— кайнарды Калчунун ичи.— Алан быйы
үүренмиш — да о инсан зееглеер!..»

— Сиз субординациейи беенмеерсиниз. Сизә дей-
ни йок не примария, не жудец,— өтәрди ичсиз кап-
чык. О чевиртти бакыш оданын ичинә.— Дувар-
ларда — не икона, не регал лидерлерин патрет-
лери!.. Имны бааре класс билер ми?

Калчуйу генә чекти азарламаа, чиинемәә, йок
етмәә бу бостан коркулууну, сөлемәә, ани о ка-
раннык бир йок шей, ама о, атарак бенизини, ты-
канарак, деди:

— Сиз билерсиниз ми, кимсиниз?.. Сиз,.. сиз —
жанабетсиниз. Не инатсыныз сиз, бошлар! Не ди-
динни сокулэрсыныз сиз бозмаа ни иши! Сизин ги-
билеринизин йаны сора экономика, культура, со-
циал илерлемәк хер гүн геери калэрлар кырк,
елли, үз йыла. Незаман кайбележек сизин там-
лыныз?!.

1983

ТЫМПИТУ

(Йаваш Митинин
анмасы)

Тымпитунун занаадыйды — дүүмәә. Некадар ис-
ләә адам да онуннан лафетсә, онун лафы хеп бир-
ди: «Беш, ама — атеш. Бир шамарда — ердәй-
син».

Беним илк чожуумун куматриәсы гүнүндә гетир-
дим бән аклыма сөлемейи: «Адам докуз ватизлик

версин — докуз катына илинник» да гөтүрдүм Тым-питуяа да бир баашышчык. Бән она узадэрым садакайы, о са хызланэр беним үстүмә: «Беш, ама — атеш. Бир шамарда — ердәйсин».

Деерим аклымжа, йа бән йымышадыйм бу адамын четиннемиш үреени, зеро о кенди занаадыннан хептән йабан олмуш. Гетирдим бән ону евә, конуша, отуртум масайа, вердим ичсин, бираз шенненсин. Бән өлә, бән бөлә, е о сансын бираз диишилди, башлады бизимнән лафетмәә, гүлмәә. Сора, гөрерим, о генә чекетти шаш бакмаа, ели да генә урмаа дурэр. Бакэр о маса ашыры да ба она, ба буна диш гыжырдадэр: «Беш, ама — атеш. Бир шамарда — ердәйсин».

Е, чалдык, ойнадык биз, конукладык ону исләә, биткидә вердик она чожуумузун саалыы ичин йанына таа ики кила шарап, бир чанак пилаф, бир сүүш таук.

Биз севинериз, дөн-дөнериз онун долайында. О са дурду-дурду капунун йанында, бурулду, йуурулду, сора дөндү, хеп окадар урду бана ики шамар, да өлә гитти...

1983

ЖАНДАРМЕРИЯНЫН ӨНУНДӘ

— Нәаны генә гидерсин нагайкайлан, Жика? Хеп кралын душманнарыны мы аарээрсын?.. Несой инсаннарсыныз сиз, беним аклым ермеер. Бу сиз бошлуктан бөләйсиниз... Ангы инсан бир гежә окумуш Кошбуун, Влахуцанын, Руссонун йа да Еминескунун кийадыны, о сабаален — бишей сечәр, бишей аннайар адам... Сиз са дембел калмышы-

ныз да көстеклеерсиниз хербир ии, шафклы, илер-ли олушун дуумасыны, бүүмесини. Насыл сиз ерә гөчмеерсиниз утанмактан?! Сиздән йок нижә раат йашамаа, солумаа, ишлемәә, йаратмаа!..

— Биз онун ичиниз краллыкта, ани гөстөрмәә инсана: сән ишлә, диннен, конуш, лафет, йарат, ама, не да йапсан, унутма, ани вар к а п а н. . .

1983

КОРКУ

(Бессарабия.
Отузунжу йыллар.)

Чифтчи Сынык Митиш карысыннан алмышлар панайырдан ики дизи коврик, бир елек, үч ии, беш кила хардал олойу, да шинди Сынык боклук йывынында айырэр кийат галону силмәә.

— Хей, йа бак те о ипли гүүслүйә,— деер кары.— Сигуранца әжендинә бензеер. Йа биз гиделим бурадан. Бурада чок түрлү кийатлар вар. Шү-пеленмесиннәр бизә бишей. . .

1983

КРАЛ ИЧИН ЖҮМБҮШ

(Масал)

Бессарабияда бир касабайа илери чок вакыт дәәрдиләр ба күү, ба касабә. Да бир аралыкта, ачан она генә чекеттийдиләр демәә касабә, орада олду бу история.

Илкйазды. Бүүк соакта, бир аул бойунда дурарды бир бөлүк адам, хепси — сырадакы измекер инсаннар, ангылары лафедәрдиләр йарым сеслән. Оннар дурмамайынжа бакынардылар долайа, да хеп ишидиләрди гүлмәк патламасы. Бурада чок керә оннарын бири койарды пармааны дудакларына, дейерәк: «Тсс, йавашын» йа да «Йаваш кишинәйин». Оннар аннадардылар жўмбўш, хем таманте о жўмбўшлери, ангыларыны йокту нижә аннатмаа үүсек сеслән, зерә херердә варды корку, йакын олмасын бир жандар, бир танынмаз сеслейжи. Бөлүктә херкези истәәрди сөлемәә кенди ен кескин жўмбўшлерини, онун ичин аннатмакларын арасы емен олмазды, да бири, сеслейрәк обўрүнү, бекләрдү, незаман о битирежек, ки чекетсин кенди жўмбўшүнү.

Бир да хепси сустулар, алка сансын азыжык араланды. Севинип она, ани, биткидә, курулду сусмак, макулатура конторасынын пакетлейжиси Шүпесиз Данил да чекетти аннатмаа чоктан ишитмиш жўмбўшү крал ичин... Хербир фразанын чекетмесиндә о йапарды сериозлу, билежеккли сурат, фразанын биткисиндә са хыкларды, «бурарды зотка», хазырлайрак сеслейжилери гелән олушун гүлүнчлүүнә. Ама топланмышлар нечин-са сансын сеслемәздиләр Шүпесизи, да о бакынды долайына. Ачан бакты геери, о гөрдү кенди ардында префектын секретарыны. О генә бакты хепсинә, сора генә секретара, буламады, не демәә, да гитти бүүк сокакча конторайа доору. Сора о дурду, бакты геери да капты йан сокаа. Биркач минуттан сора о генә пейдаланды бүүк соакта, бир маалә таа өтеедә, да далды кенди сокаана.

Евә гелдийнән, Шүпесиз чекти пенчерелерә перделери да бүтүн гүн чыкмады ичердән. О даптур геләрди хербир сестән, кәр комшунун сесиндән да,

ангысы сӧленӳрди: «Беним пармаам ӱз лей йа-
пӳр»,... да кемирӳрди аулда тафталары. «Вар нижӳ
акылдан бозулмаа,— дӱшӱнӳрди Шӱпесиз.— Насыл
ӧлӳ бӳн кызакладым?.. Олмалы, шиндӳн сора жан-
дармерияйы айаа калдырӳрлар. Несой вакытлар
гелдилӳр!? Несой вакытлар!? Чӱрӱдежеклӳр бени
капанда.» О ӱч гӱн дӧндӱ аул ичиндӳ, билмейрӳк,
нашей йапмаа. Беким гитмӳӳ, сормаа оннарын би-
рисинӳ, ани орадайдылар, не олду сора? Ама вар
нижӳ башкасыны да боклаа сокмаа. Таа ислӳӳ...
йок олмаа касабадан. О тыкачлады кафасында па-
ралиӳсыны, ки танынмамаа, сокту ченесини йакасы
ичинӳ да, килитлейип капуйу, гитти магазинӳ ал-
маа чантасына бир парча вақыда ийинти. Онун ел-
лери ӧлӳ титирӳрдилӳр, ани о килитлейӳ билди
чантанын сааде бир килитчинини, да йан сокаклар-
жа хызлы сыйырылды касабадан.

Биркач гӱн о гезди долай ерлердӳ, гежелейрӳк
ба бир бош ев таванында, ба бир кӧпрӱ алтында.
О ба узакланарды касабадан, ба генӳ йаклашарды
она. Битки биткийӳ о узакта есап алды бир от
тепеси, гитти, ойду онун ичиндӳ бир ин да ерле-
шти орада йашамаа. «Ех, не ислӳӳ бурада! Раат-
лык!— деди о кенди кендинӳ.— Раатлык алышты-
рӳр хербир кефсизликтӳн. Нечин больницаларда
сессизлик тутӳрлар? Хеп о ӱзерӳ, ани раатлык —
имдат...» О чыкарды тепенин ичиндӳ таа бираз
от, бӱӱлттӱ инни, йатты онун ичиндӳ да уйуду. О
дӱшӱндӳ гӧрдӱ, ани ону аарӳэрлар. О качӳр сокак-
ларда, префектын секретары да херердӳ чыкӳр
онун ӧнӱнӳ, гӧстерер ордеры капамаа ону. Сора о
гӧрер кендини конторада, бакар хурда кийатла-
рыны. Ичери гирерлӳр чок инсаннар да хепси со-
рӳрлар кенди кайбелмиш квитанцияларыны хем
деерлӳр: «Йак харч кийадыны. О — чиркин кийат.
О бурада, сендӳ. Бӱтӱннӳ дӱннӳӳ аалӳэр ондан.»

Шүпесиз уйанды сабаайа каршы, дуйду, ани ўшүмүш, да тыкады ннин капусуну...

Беш айдан сора гелди бир чифтчи арабайлан да алды йамач бойунда от тепелеринин бирисини. «Сайлер, тез алажэклар буну да»,— дүшүндү Шүпесиз.— Ляазым аарайым башка бир ер кендимә.» О генә гитти бир демир йолу станциясына, топлады буфеттән бираз екмек кырынтысы да генә чыкты кыра. Гезди о ирми-отуз километра кадар да булду бир бракылмыш топрак бордей. Бордейдән диил узак бир чамурлу йалтыжыкта ердән сызарды су сели. Шүпесиз иилди да датты. Су исләәди, сааде биразчык тузлужайды. Бордей казылыды ер ичиндә, онун варды тафта капусу, топрак долмасы хем кәр атеш йакмаа котлону да. «Бурада вар нижә йашамаа,— дүшүндү Шүпесиз.— Хеп капана бензәмеер.» О топлады бираз куру ардал хем пелин сапы, бираз негара оту, дөшетти пата да генә чекетти аклындан гечирмәә ону, не олду онуннан хем не вар нижә чыксын бундан илери доору. Душманнар, олмалы, нередә-са гезерләр, каралээрлар ону, нередә-са хазырлээрлар она чеа... Иш диил пак. Сайлер, о бишей прост йапмады. Илери народ масал чыкарармыш, билежек, шинди гелди жумбүш эрасы. Бу — халк йаратмасы, шен гүләр инсан йашамасынын хем общество формациясынын кусур хем айып ерлерини. Хем о кенди да бишей чыкармады, сааде биркач керә аннатты ону, не аалемдән ишитти. Бу ишләр таа чок дууэрлар башка ерлердә. Аллаа билер, нередән гелерләр оннар... Ама нижә корунэрлар буннар, ки сөленмесин оннар ичин бишей доору!.. Кескин ишләр, бу жумбүшләр! Некадар докунмак, иннелемәк, гүлмәк, сарказм, сатира вар оннарда! Хеп бош ердән дуумээрлар оннар...

Инсан йаратты бүүк, ах, не бүүк о! Макулату-

ра конторасына хурдайлан кырышык геләрди окар
дар интересли ишләр! О отурарды да, кайнатмаа
йолландырмадаан, актарарды тозлу, кирли кийат-
лары. Не сааде чыкмазды оннарын ичиндән!.. Не-
сой ресимнәр! Несой литографиялар! Иинәйлән,
микроскоплан ишлемишләр. Сансын хич инсан ели
динемиш оннара... Бин секизүз доксан единжи
йылдан бир бүтүн кийат вар онда евдә — «Бүтүн
дүннәә иллюстрациясы», вар түрлү грамматика-
лар, ботаникалар, окумак кийатлары, — вар нижә
демаә, коҗамити бир букунист коллекциясы. Ики
серген топланды сааде классика литературасы...
Йарадармышлар кыйметли инсаннар кахыр-зеет
ичиндә, чеа коркусу алтында!.. Да генә не оләр!..
Сансын хич йокмушлар бу акыл чаармаклары, бу
курбан конулмаклары. Шашасын, шашасын, да ге-
нә шашасын... Бөлә дүшүнмеклердә хем тиулан-
макларда гечирәрди Шүпесиз гүннери, афталары
хем айлары.

Безбелли, ону ким-са есап алдыйды бурада, зе-
ре нередә-сә йақында о кими сефер сансын иши-
дәрди фисирти. Сора о башлады гөрмәә саклан-
маз, бордейә бакар, инсаннары.

Тездә, гөрерәк ону сакалланмыш хем чиркин
забун, безбелли, башладылар саймаа, ани о — бир
манастирдан гелмиш кешиш. Шүпесиз чок керә,
сабаален калктыйнан, бордейин өнүндә буларды
колива, мумнан колаччык, бир керә са о бир ди-
лим екмек үстүндә булду бир кийат парчажы,
ангысында йазылыды: «Дуа ет бизим ичин, ба-
тющка».

Шүпесизи башлады корку алмаа, ани онун бу-
рада булунмасы ичин вар нижә даалсын хабер,
да ону вар нижә излесиннәр. Не олажэк, ону ту-
тарсалар? Те гележекләр, баалайжэклар онун кол-
ларыны, да гөтүрежекләр ону, дүүйерәк, бир суук,

нем, тыканык ерә. Сора — суд. Нашей о дейжек орада, нейлән корунажэк? Адвокаты да йок. Хепси доорудажэк она гөзлерини, чекедежекляр: сән төләйсин, сән те бөләйсин. Күт дейни, езежекляр ону, нижә шамарлан — синәә, чинейжекляр, нижә сычаны...

Да о чекетти фикир гездирмәә, несой корунмаа. О чыкты, долайлады биркач керә бордейи да, кенди билмейрәк, недән, үрекленди. Она сансын гөрүндү несой-са бир шылак аралык, да о чекетти гирип-чыкмаа бордейин капусундан, нижә илин куш биркач хызлы канат чырпмасында чүййер алчажык гүмедән балабан фиданнара... Биткидә о дургунду бордейин өнүндә да кызгынны деди:

— Да, куртулмак вар! Бән вар нижә дейим... бән вар нижә дейим оннара: «Не, сиз таа мы сарпсыныз оннардан, кими чезалээрсыныз?»

О бүтүннә шафкланды бу дүшүнмектән. Хализдән да, ким оннар, айоз му?.. Да, бу бүүк ачылмак гелди она! О хем енсейжек, хем да ачажэк өләишляр!.. Макулатура конторасына хер гүн геләрди окадар сойуннар, ачаа чыкара, йапып едәр материаллар, ани оннара гөрә вар нижә курмаа биркач онарлык суд акты... Шүпесиз бракты дүшүнмейи, чекетти качынмаа, атламаа хем түркү чалмаа. Она шинди сансын таа исләәди, некадар илерки йашамасында, ачан бу кахыр таа гелмедийди.

— Еер чекедәрсә процесс,— лафетти о генә сеслән,— бән кендимә да сакынэрым сөлемәә, не олажэк!..

Биркач ай о йашады бөлә дүшүнмеклярлярн. Кәр йазды суда дейни узун бир гөстериш да. Бир моменттә она бу йакышыксыз гөрүндү. Ах, бу деликатлык хем зеедә сакынмак! Оннар онун дуумактан табеттийдиләр...

Шүпесиз дуруп-дуруп фырларды, чөкәрди, сора генә бораннарды. О ба уздарды суда дейни гөстериши, ба кысалдарды, дииштирерәк онда йуфка фактлары таа каавиләрлән, йапарак ону таа конкрет, таа лаконик. Битки биткийә йазылы олдулар түрлү текстлар. Бириси оннарын дөндү такма адлан фельетона, бириси да — жүмбүшә.

Вакыт гечәрди. Шүпесиз башлады утанмаа кенди ансызын коркусундан хем качмасындан. «Нейә бензеер бу?— дүшүнәрди о.— Конторада деерләр, олмалы, о — бир аач, ичинә жан койулмамыш, ачан бракты севгили ишини. Беким гитмәә да демәә, ани о кендиндән командировкадайды, да генә чекетмәә ишлемәә? Е, ама ону евдә карауллайарсалар?».

Бир тарафтан са, ону артык бүтүн долай гөрәрдү бурада. Бир гүндә ону сииретмәә геләрди окар инсан, некадар йок сииреттини хепсиндә илерки йылларда. Она нередән-са башладылар гетирмәә турист группаларыны, да онун бордейинә дээрдиләр «кешиш ини», «килийә»...

Ким билер, некадар таа узанажээды бу история, еер бир гүнү Шүпесизин кайбелмейәйдиләр суда дейни хазырланмыш гөстеришлери... Бу халда онун кефи олду таа да герили хем долашык. О артык есап алмазды геленнери. Онун долайында шаматалы лафедәрдиләр, патрет аппаратлары чакырдардылар, о са, нижә муту, кыпырдарды сусарак. Кими сефер она геләрди, ани онуннан ойнээрлар, нижә бир иилендирижи ойунжаклан, да онун дүшүнмеклери гечәрдиләр илерки гөзәл дүшгөрмеклеринә.

Бөлә бир гүнү она гелди бир тестә кийатлан библиотекар Пазаршафкы. Кыз гиттийнән, Шүпесиз тутунду окумаа. Не мутлу дуйарды о кендини бу фантастик хошлу иштә! Бир сааттан сора о ач-

ты газетайы, ангысында сарылыдылар кийатлар, да биткинжи сайфада окуду кенди илк фельетону-ну... Да гитти о ева, шиндән сора бишейдән корк-майрак.

1983

ПРЕФЕКТУРАНЫН КААВИ ЛАФЛЫСЫ

Йоржу олчтү тырнакларынын учларыннан чене-синдә сакал дикенжиклерини да деди: «Бүүн пер-шембә»...

Да о генә тутунду дүшүнмәә, гитмәә ми таа бир керә префектурайа оса гитмемәә ми... О ге-тирди аклына префектуранын онүндә чоктанкы сце-найы, түрлү сесли лафетмейн:

— Олә быктым гезмәә, олә быктым!..

— Сән гир генә, беким, гыркайа-мыркайа, чы-кардажан бишей.

— Бән етмиш ики йашындайым, да стипендиә бана йок...

— Биз бу йолларда не тоз йудэрыз, да хепси бошуна...

— Канырык адам бу Артапул, бей!..

— Пек канырык.

— Она гетир өрнек бүтүннә евелки Грециядан, о генә бишей аннамайжэк...

— Те Кыркыр да файдасыз отурэр префектура-да, дудаклары херкерә олойлу. Ама о бааре сес-леер адамы, танийар саллээр кафасыны...

— Бу са — нижә гелинжик сычаны...

— Бән деерим она, сиз заметлийсиниз, унутту-нуз, олмалы, ани дөрт йыл геери дедийдиниз?.. О са бана: «Дедийдим ми? Озаман нашей таа исте-

ерсин? Бән бир керä сөлеерим, диил он керä»... Ачан ишиттим буну, куведими керпиден кести. Суудум. Дейäйдилär, копчамы чөзийм, ону да йапамайжээдым... Бән дурэрым онун өнүндä, нижä дөрт йыл геери, да аазымы ачамээрим, о са беклеер, сайлер, жендем ол, гит, йок чалгыжымыз, сана марш чалсын. Öлä аар гелди бана...

— Белли ки, кимä да олса, аар гележек.

— Ама бән диредим кендими, нижä карымжа, да беклеерим, ки о сөлейжек бишей таа лääзымны. О са дурду да öлä бакэр бана, ани бән утандым кендимдän: насыл öлä бән бастым бурайы?! Деер, сән чок лафедерсин, антимония йапэрсин. Деерим, бән ми? Бән кендим сыралара бабуйу чаармээрим, аники, сайлер, те бу антимониялары йапмасын да утандырмасын бизи ашырылыларын өнүндä... Зере сән йаныл орада бишей, бән йанылым бурада бишей, нашей вар нижä дүшүнсүннär башка инсаннар бизим народ ичин?.. Демеди бишей.

— Бән истеерим таа бир керä гирмäя она.

— Таа бир керä ми? Сән не? О öлä бир үз йапажэк, ани сән чыпак дуйажан кендини да бир лаф дейäмейжән.

— О сааде «бир керä» сөлеер да бакэр о малакларыннан, нижä кутубан...

— Саадыч кадар кеф верер, ба!..

— Харцак бурнусунда асылы.

— Енсеси битеви дөнер.

— Бир бука ушак да билер, ани лääзым, сордуйнан, сөлемäя, нижä дүшер, бу са,.. дур, нижä деди о бана, ба?..

— Деер бир түрлү, ама чыкэр башка түрлү...

— Гөрер, ани диил öлä, да генä деер: «Бән бир керä сөлеерим».

— Адам койар чекийä кендини, сора лафедär.

— Онун пармакларында тери да нириндирер бени...

— Ангы дилдә о «тпфу», ба?

— Бизим дилдә.

— Е, озаман о бишей аннамады. Онун ичин о, безбелли, сааде төлә узун, нижә кара дана, бакты...

— Хем бишей таманнамээр, хем да: «Бән бир керә сөлеерим»...

— Петку деер: «Диил хепси сенин бойаларын ачылдылар онун өнүндә. Гит генә.» Гелерим бән — хеп о иш...

— О ачан бакэр, сансын аар басэр сени.

— Аслы өлә. Бән өбүр сефер гирдим да узактан алдым, ки о үфкеленмесин. Сора са хептән тыкандым, кайбелдим да нечин-са она дедим: «Прост един бени». О бакты гөзүнүн куйрууннан, не суван имиш, не сувана кокэр...

— Танымыш олана гүлүнч гелер бакмаа гееридә калмыша. Ама оннар буну дуймээрлар.

— Нечин бән буну дедим она?!

— Биздә, бак, хепси үздә. Бән да өтөөгүн, чыкаркана, дедим она: «Прост един аарлыым ичин». Шинди да гүлежәәм чыкэр кендимә, нечин бән дедим буну?

— Бир капчык, ама ондан сакынэрсин!..

— Обүрү кабалара дүйярди, бу са хеп трак, трак — топуклара...

— Басамак ашыры атладэр...

— Гелер бир моменттә ансызын, аллаа билер, нередән, феналык, да сора аара онун ардыны йылан!..

— Ардыны аарамаа калэр мы...

— Бир адамын баарынмасы — некадар синек тоз калдырар.

— Сора са, истӕӕр, алтын ол, кыйнаш бакмаа чекедерлӕр сана.

— Беним жанымы тыкамасыннар, да озаман гӧрежеклӕр беним сарп тарафымы, несой о...

* * *

Ушаклар чекеттилӕр баарышмаа, нижӕ пиличлӕр — йаамур ӧнӧндӕ... Йоржу чыкты дышары. Гӧктӕн таазелик сансын дамнаарды онун сачсыз тепесинӕ. О дайанды фидана. Онун атлайар дамарлары итирӕрдилӕр ону фидандан, да гелӕрди, ани ер тепреер.

Таа бир сутка гечти дӱшӱнмектӕ. Битки биткийӕ чекетти енсемӕӕ есапламак: «Нейӕ гитмӕӕ префектурайа, ачан Артапул генӕ дейжек, ки о артык сӧледи битки лафыны? (Сансын онун таа бир лафы миллион йапажӕк.) Йоржу буна хич аазыны ачамайжӕк да дӧнежек геери. Да чыкажӕк, ки о гитти икиӱз километра ашыры, ки бишей демемӕӕ, дӧнмӕӕ хич бишейсиз, сааде болай Артапулун кефи бозулмасын, болай о ӱфкеленмесин».

1984

БАН САНА ДЕДИМ Е...

Беним Шолтик адым чыкмыш. Онбир гӱн — талига ӱстӧндӕ!.. О йол бир алӕр гӱн дуусуна, бир — ӱӱленӕ,— терсин дӧнер. Истӕмеерим пек билдирмӕӕ кендими да, ама херердӕ лӕӕзым олӕр йардым. Иаклашӕрыз адама, танышӕрыз, да «Вар тӧлӕ зоорум»,— деер. Е, биз: «Кыра-мыра, тыра-пыра, трантыс, пындык ичи — фыс, иш доорулажӕк»,— деериз. Адам верер биркач манат. Бир да, биркач вакыт-

тан сора, бакмышын, о адам хаберлеер: «Иш дооруду, хепси ислäя». Сән да она деерсин: «Те гөр-дүн мў? Бән сана дедим е». Адам верер сана таа биркач манат. Те бөлä чо́жукларыз биз... Чок сырайы кураным бән. Картайы билерим бүтүннä. Ики лаф — закон, битти фертиклär... Беним Шолтик адым чыкмыш. Шолтик паалы чо́жук, еее!.. Акыл вермäя лäя́зым ва́кыдында. Ачан адам кайбедер, о сора кайыл олэр үз катына зеедä öдесин да доорутсун йанылдыны, ама бошуна чалышэр, геч гелмиш кендинä... Йолларда хеп гезериз. Пара херкерä йок. Беким те орада тамызлык ичин калмыш ики манат, окадар. Лäя́зым казанмаа. Сорэсын биринä, нäяны гидер, нечин гидер, билер ми йолу. Да, кәр билсä да, хеп окадар сөлеерсин она бишей. Сора деерсин: «Карыштын лафа — кой шарабы». Да бири-бири чаарэр сени кырчмайа, конуклэр, верер биркач манат. Сән гөрерсин, ани адам беенди сени, да деерсин: «Ха ичелим таа биррär буланык». Сора гелер трен. Сән деерсин: «Бән дедим е, ани гележек». Адам верер таа биркач гүмүш. Төлä херердä йаклашэрсин, бир лаф атэрсин, бир акыл верерсин адама, о да верер сана ики-үч гүмүш, сора таа он-онбеш... Биз варыз öлä контигент. Докузунжу норма. Биздä прескура́н да вар, сән санма, хем едишär-секизär да за́наат... Ким танийэр, оннар херкерä ислäя öдеерлär. Хем таа чо́йу бирдән верер, хич беклетмеер кендини.

Сениннән бизим ишимиз несой чыкэр? Сән геченердä бана сөледин, ани бозулмуш дикмäя машинан. Бән дедим, бул ательенин адресини, гөтүр машинкайы, да дүзежеклär. Сән бунун ичин вердин бана озаман ондөрт манат. Шинди сөлä, ательенин адресини булдун му? Булдун. Машинкайы дүздүлär ми? Дүздүлär. Бән сана дедим е,

ани дүзежекляр... Бу ирми манат, ани сән бана шинди еклеерсин беним акыл вермәм ичин, аз. Ама хади бендән гечсин... Нередә беним терим дөкүлмеди?!

1984

ШАЛВЕРИН ГЕМИСИ

Хепсиндән маасул корумак бежермеклериндән о биләрди сааде тузламайы. Хепсиндән аач ишлемәк колайлыкларындан о биләрди сааде дизлән кырмайы. Хепсини, нейи ләәзымды каавилемәә, о баа-лаарды кеневер ипиннән йа да теллән... Кыркын-жы йашына доору са онун өлә ачылды ахты чифт-чиләә, сырайа, топламайа хем корумайа, ки ону бундан өтәә йокту нижә танымаа...

Бир елиндә чувал парчасы, өбүрүндә — тел чет-ка, Жартазан йыкаарды тузлу суйлан фычийы. Йыкаарды о ону шиндән сора герәә гиби вакыт, тукурлайрак ерә йаттырылы мердивен үстүндә ба бир тарафа, ба өбүр. Чалышмактан чифтчинин йаш суратында белли олду хербир бакымсыз калмыш сакалжык. Рубалар Жартазанын сыртында алан-алан бийаздылар туздан.

Таа бир керә чалпалайып фычынын ичини, Жартазан гитти баа ичинә, копарды бир ен хыра салкымдан биркач тенә үзүм, атты оннары аазына да баарды карысына:

— Ләәзым баайы чекетмәә бозмаа те бу аннык-тан, зере бурада кими салкымнар гечмишләр ком-шунун тарафына. Те бак, биркач салкым чиннен-миш. Кабаклары да ләәзым гечирмәә бизим тара-фа,— нижә те о зулум койуннар, даалышәрлар хе-рери...

Дөндүйнән фычынын йанына, Жартазан кывраты папшой казалындан бир цыгара, тутуштурду ону кафлан да канаатсызча, тамахча бакты долайа, баттырарак бакышыны хербир ишә.

Бакарак фычынын йанында тертиплерә, Жартазан сорду карысына:

— Мари, Афина, сән кимдән алдын бу тел четкайы, мари?

— Кирана булудан,— жувап етти кары.— Нечин сорэрсын?

— Бән бу тел четкайы сансын вардыр гөрдүйм илери да. Биздә да, сансын, чоктан варды бөлә бир четка. Те белли, ани бу да чоктанкы — теллери да инмишләр... Олмасын о бизим? Бана ба гелер, ани биздә бөлә иш йокту, ба гелер, ани варды... Ама не аарээр о Кираналарда? Безбелли, алдылар да гетирмедиләр. Кач керә гелерләр, истеерләр түрлү ишлери, бән икиләмеерим лафымы, верерим, сора са нәәны чыкэр?.. Иа бән гечийм бизим евин, дамнарын ичиндән. Бакыйм, бизим иш тертиплеримиздән бишей йок олмады мы...

Жартазан гезәрди аул ичиндә, йапылар ичиндә да баарарды түрлү ерлердән йа да, гелип-гелип, данышарды карысына:

— Мари, бу чөлмәән ким кырмыш йаныны? Сән кимә вердин ону?.. Нечин ажаба бу аалем корумаз иши өлә, нижә коруйэр саабиси? Нейи да олса, аалем корумээр өлә... Афина, ачан Сасарка Пети чичек чыкардыйды, сән вердийдин ми оннара бизим гүннүк түтүздүрежеемизи? Нәәнда о шинди? Гечә-гечә елдән елә, олмалы, етишти күүйүн өбүр кенарына... Алэрлар, гетирмеерләр, алэрлар, гетирмеерләр... Шансора бир-кимсей йатыпта йуварлансын өнүмдә — кимсейә бишей вермейжәм... Хем, хади, адам истәәр бир керә, истәәр ики керә. Қимиси са чекедерләр сенин бир ишини алмаа да

бракмээрлар ону, таа хептән асылламайынжак. Да диил белли, сән кендинә дейни ми алдын о иши оса она дейни ми. . . Е, дейжез, вар кими иши кулланмышын шансора, чыкармышын онун парасыны. Ону ха алсыннар да кырсыннар, чевирмесиннәр. Ама вар, тутсак едерләр ени, сана ләәзымны иши. Те бу те кайет прост. . . Ах, бән олмасам унудужу, ким-неләр таа гетирежәм аклыма оннардан, не бендән алдылар!.. Сайлер, сән чалыш, казан, да сора, шуражыкта-буражыкта — о йок! Иилик йа-пәрсын да көөрлүк горерсин. . . Буннар хепсы — беним йымышаклыымдан. Деерсин, ха, йакын йашээр-ыз, сабаалән гүнү гөрәр-гөрмәз, комшуйу гөрер-син. . . Ама бак, хепси бөлә ми? Ал Пытыраа. Он-дан бишәй чыкартмаа — нижә таштан — су. Кенди-си са — нижә чингенә карысы. Занафийә са на-шей?! О хеп экономия йапәр! Каазлары бүтүн гүн сокакта гезерләр. Уурадәр оннары, емсиз бакын-сыннар. . . Кедиси да онун хеп бизим казык үстүн-дә дурэр. . . Таванда, колтукта, варды ангыш ана-тары, варды кепек коймаа жыбыр. Шинди хич би-рини оннарын гөрмеерим. Афина, е ани варды биздә таа бир чаты, о нередә е? Ким-ангысы алды да гетирмедн. . .

— Аман, бе, айол, битирежән ми сән бүүн бу мырылтыны? Башыма аар етти. Нәбажан о чатый-лан? Енсенә ми ууажан?— ишидилчи карынын се-си.— Бөлә үрәә, нижә сендә, сааде көпеклерә сы-бытмаа. О колтукта бир бөлүк мерет калажаа вар, ани хич бир ишә йакышмээрлар. Гөтүрсәнә оннары чукура, бе. . .

— Сән ләәзым хеп контра гидәсин,— хомурдан-ды Жартазан да биркач моменттән сора баарды:

— Афина! Афина! Нередәйсин сән? Йа гел бу-райы, Афина!

— Те гидерим, бе, брәх, курт йаптын,— жувап

етти кары.— Нашей олду орада, бе? Бән бүтүн гүн илик дурэрым — гааргалар куйруумда йува йаптылар,— о да таа бурада кафамы даадэр...

— Трам-тара-рида-раада-рида-рам, булдум, Афина! Те оннар онүмдә, ама лаф сөләмеерләр. Те нәанда бирижи, те өбүрүжүү да! Те — ески тава да, койун маказы да, тел четка да!.. Те саатчазым да, ани стрелкасы лүзгердә салланарды!..

— Ха етти чарпылдын, Шалверин гемиси — папшойлук ичиндә! Ани биралай иш йапажээдын, ах-макландын йарым гүн,— үфкеленди Афина.— Бүүн да битирмейжән йыкамаа о фычийы. Таукларыны да бу аушам саймадын. Гөрдүн мў, көөр олэрлар күфлү папшойдан?

— Йок кусуру, Афина! — севинәрди Жартазан.— Гүнаа да гирдим, вакиды да кайбеттим, ама бак, булдум таа дәдунун елдивеннерини, бин докузүз отуз алтынжы йылдан донуму, йарым куту вакса, ики дишли бир фаркулица... Хем йа бак! Булдум бир да ичмәә копча. Шансора вар евдә кенди илажымыз да!..

1984

МУРМУЛЛАР

Мурмуллар мы? Ехе, оннар нашей, айол! Нерейә ат сопайы, хеп мурмула разгелерсин. Гит өлә бир ерә, нередә хич кимсей калмамыш, орада да ики мурмул гөрежән. Оннар херери бурнуларыны сокэрлар. Бурадан гөзүктүн, оннар те орада пейдала-нэрлар. Оннар, ачан гидерләр бир тарафа, хепси гидерләр, капу капамайынжа. Ангы гостиницада оннар калэрлар, орада йок нижә йашамаа. О ушаклар, нижә хергелә, качэрлар хайатларда. Инсан

үстүндән гечерләр. Шансора гежә йарысы, хепси йатмышлар, буннар са хеп таа качэрлар, һааны жендема качарсалар. Мурмуллар мы?.. Оннар на-шей, айол!.. Е, вар ердә адамын вар иши, ама диил херери сокулмаа е...

Дейжез, гечән афта сатын алды бизим күүдә бир ев да гечти орайы йашамаа Фыстык Орги. Да те бу ени адам гирәр-гирмәз бурада евинә, мурмуллар сүрүйлән — хуу, бакмаа, ким о Фыстык да не-сой о. Оннар хеп — аалеми өлчмәә, аалема маана булмаа. Кенди гөзүндә са казыы хич бириси гөр-меер. Мурмул Гылка, дейжез, алмыш бешүз лейя керемет да коймуш оннары евин өртүсүнә баша-шаа. Котонок Мурмулун да евинин ардында вар бир керемет, хеп башашаа. Да сора не? Өлә гечер, кимсей оннара демеер бишей. Жылыз Мурмул кар-пузу ийер фаркулицайлан дейни, санэр, ани о — ким билер ким. О аазы са — сансын онда сачак кушу тутэр. Мурмул Хайта са несой? Йапысындан белли, ани мурмул. О дээркенә «п», онун аазы патлээр, сансын шампан шишесиндән тыкач фыр-лээр. Е йа Сүрчек Мурмул! Анылмыш пүсүр. Онун сураты херкерә сансын уфажык курумнан тыкы-шык. Топуклары онун кара, нижә гүз трупу, өкче-лери пилич чыкармышлар кирдән... Да хепси бу мурмуллар — нижә те о синиржи палиләр, хеп аяктан тутмаа бакэрлар. Бе, сокулэр херери, сан-сын бузаайыны унутмуш орада. Деерсин, гит, бак те ойанда кенди ишинә, ба адам. О бакэр, сансын сеслеер сени, да хеп окадар нерейә-сә сокулэр, не-редә-сә дикили дурэр, нейә-сә ачэр аазыны...

Да те бән деерим е, гелинжә таа күүйя ени адам, сайлер, бу Фыстык Орги, бүтүннә мурмул-лук — хай онун аулу ичинә, бакынмаа, ки олсун, не йалан гездирмәә адам ичин. (Бирини бир йалан чыкарэр, өбүрү — башка, үчүнжүсү башлээр тел-

лендирмää таа бишей...)). Е, да бакэрым бән — Фыстыын аулунун ичи мурмуллан долду. Кайнашэрлар мурмуллар. Орталык гүрлеер оннарын сеслериндән. Гирерләр мурмуллар, дөнерләр орада, некадар жаннары чекер, сора сокак долусу гүлерләр Фыстыы.

Бир гүн бөлә, ики, некадар вар нижә даіанмаа? Йолландым бән да Фыстаа гитмää. Диил, ани лää-зым дейни, ама өлә, мурмуллара ўфкелийим оннарын йаланжы диллери ичин дейни. Деерим, йа гидийм бән да, бакыйм, кенди гөзүмнән гөрйім хепсини. Гидерим бән. Фыстыын евинин бажасындан са фырлады биркач мурмул йаврусу, — нижә алык йапэрлар кендилерини. Етиштим бән аулун йанына. Бакэрым, ўч мурмул дартэр Фыстыын ени токадыны, денеерләр, каави ми. Гелди таа дөрт киши. Еди мурмул чекеттиләр салламаа токады. Гечтим бән ардтан капу өнүнә — херерси мурмул, гирип чыкэрлар ичердән. Сорэрым, несой гирмää орайы? Деерләр, нереси сиирежик, орайы сокул. Ама несой сокулажан мурмуллардан е? Гезерләр, хербир көшежик долу оннарлан. Е, итирә-какмалаша, гездим бән да евин херерлериндә. Бир да ишидерим, баарэрлар:

— Биз гелдик Фыстаа оналты киши. Деерләр, ани о гүндүз уйуйармыш. Биз бааса кондук, ани о гүндүз уйумээр.

— Уйумээр, — жувап етти ичердән биркач мурмул да гөстердиләр Фыстыы, узадарак ону пенчередән, нижә дирää. — Те гөрүн, ани шинди уйумээр. Безбелли, биз гиттийнән уйуйжэк...

Те бөлә те оннар, мурмуллар, кач—качынэрлар, бир маана булмаа адама. Ики афта гечмеди, нижә адам гелди күййә, оннар са, хазыр, чыкармышлар, ани о төләймиш, о бөләймиш, йокмуш не олсун ондан. Бән са херердә аркайа алэрым Фыстыы:

«Нечин ондан йок не олсун, ба, а? Нечин ондан йок не олсун? О да — бир жан. О да бир айозун адыны ташыйэр. Адамын лафы йола-изă гелер, аклы ериндă. Бӧлă кафа чок алэр. Беним вар аннамам, ким кач грам чекер хем кач пара йапэр...» Да бӧн сӧлеерим хем херердă сӧлейжӧм, ани Фыстаа бактым, адым башында, да йанныш ерини онун булмадым. О беним не йаным, не пешим, ама, бана калсын, адам — луксу хер тарафтан. Сааде кыйнаш кыркэр бир быйыны хем кафасында ташыйэр бир чиркин томактан шапка, хем таа нашей? Таа вар бир иш, ама о хептӧн йок гиби... Те бу бирики кусур сааде, бана калсын, онда вар... Да бӧн, кимӧ да олса, деерим: «Еер бу кусурлары есап алмадыйсалар мурмуллар, бендӧн хелал, йашасын адам раат»...

1984

САКЛЫЛЫКСЫЗ АДАМ

Дӱн диил, да ӧтӧӧгӱн гелди бана Йалтак Пурца Гелди о да деер:

— Тутэрым аклымда, сӧн сатын алдыйдын картон, те о бӱӱк картоннардан. Калмады мы хич сендӧ оннардан? Бӧн йапэрым шинди бир ени дайамажык, да бир дувара етишмеер картон.

Деерим, вар, ама бӧн газ балонуну йок нерейӧ койыйм. Хайада газчылар бракмээрлар коймаа. Бӧлӧймишим айыры бир ержӧӧз... Бӧн — да ӧлӧ, да бӧлӧ, «гӧрерсин, кендимӧ лӧӧзым»... Аазымда тӱӱ битти, аннада-аннада она, ани картон бана кендимӧ адык лӧӧзым. О са истӧмеер сеслемӧӧ, вер да

вер. Е, йалварды о, таа быктырынжа бени. Битки-
дә бән верилдим, ал деерим.

Гитти о, чакарды картону, да чекер бени кенди
ардына:

— Е сендә таа бир картон вар орада,— гөсте-
рер о көшейә.— Тотка Пени дедийди, йапыйм она
бир веранда. Йап, деер, илик, дүз бана бир ве-
ранда. Е, адама, белли, ки ләәзым бир веранда.
Вер о картону да. О булажэк да чевирежек сана
ону сора геерн.

Бән тутундум:

— Сән не, акылдан мы бозулдун, нашей? Шү-
күр етмеерсин, ани сана вердим, шинди аалемә
дейни да битки картонжууму истеерсин алмаа. Сән
не окадар үрек копарэрсин онун ичин?— сорэ-
рым.

— Бән хепсини сеслеерим,— деер,— херердә сев-
дирерим кендими. Бу адамдан са бән некадар
илик гөрдүм!..

— Сән гитмейжән ми шинди она сөлемәә, ани
бендә таа бир картон вар?— сорэрым.

— Насыл гитмейжәм?— деер.— Мутлак гидежәм
да сөлейжәм.

— Сән не, шака мы оса аслыдан мы?!— сыр
едерим бән.

— Несой шака? Белли, ки аслыдан.

— Е бән йалварарсам, сөләмейәсин?

— Сән йалвар бүтүн гүн, бән хеп окадар сөлей-
жәм. Бән саклылыксыз адамым.

— Бе, вазгеч, бе, олмаз өлә.

— Нашей «вазгеч», ба? О бени ен йакын ада-
мы еринә сайэр.

— Бей, кендин гөрерсин, ани бир картонжуум
сааде калды. Нәбажам бән, буну да верәрсәм?

— Йок нәбийм. Бән йаарына ләәзым истейм
адамдан папшой дүүмәә машиннайы. Насыл бән ба-

кажам адамын үзүнә, еер йалан сәләәрсәм она? Оса бракыйм, папшойларымын ичиндә сычаннар йува мы йапсыннар?.. Сән бана ха варсын, ха йоксун. О са сөзлү адам, хербир зоруму да беним о битирер. Сөлеерим сана, ани йок нижә сусыйм.

— Сенин не, аазында бакла мы вар?

— Сән анна, ани бән йок нижә адама йалан сөлейм, йок нижә дейм она, ани гөрмедим сендә таа бир картон.

Бән диз чөктүм онун өнүндә:

— Йалварэрым сени, сәләмә.

О са урду сыртына о картону, ани бән вердим она, да хем гидер, хем сөленер:

— Олмаз, олмаз саклылык йапмаа. Бән бу су-раты шиндийәдәк пак кулландым мы, илери доору да кирлетмейжам ону. Бән өтәанда вар нижә жу-ваба да чекилийм бу иш ичин. Фарисей олмаа дүш-меер... Хм, бак сән, нижә лафедер!.. Сайлер, йап-маа хайырсыз иши, да сора гезмәй, да сокакларда түкүрмәй!.. Нечин?..

1984

СЕБЕПЛИ- СЕБЕПСИЗ

...«Сайлер, сана вар, калан геерисинә са — пи-шик?» — дейжам бән она...

О диил бүүк иш, ама о вермәрсә ону бана, бән ону нәбажам!.. Бу пустиә бана хич бир керә ләә-зым олмады хем олмайжәк та. Беним йакам ген онсуз да. Бендә хербир иштән некадар вар е, етер да, калэр да, ама маана принцип койажам... (Тем-тек ууэр табаннарыны собанын кенарларына, пен-черенин сетинә, ердә хасырын кабарыкларына)... Ах, ах, бана шинди бишейжик диил ләәзым, бишей-

жик! Бени сааде чекер биркач йакыжы сөлейим она. Бән вар каш дүрдүүм она илери да, нкидä-бирдä хеп бишейлән урардым онун бурнусуна, ама чекиштиймиз онуннан ачыктан йоктур. Бән са чоктан бунун ичин йуткунэрым... Бән — нижä йаврушка. Те бөлä те үз-үзä, чата-чат гелмäа онуннан истеерим. Уф, чекиштä бән не каавийим! Сааде бир ахмак булунсун да савашсын бени енсемäа!.. Сыклетä атэр бени. Бән йакалайым биркимсейи, зере чатлайжам... О вермäрсä бана ону, не бана дүшер, бән ону пешкирлейим! Бени чоктан далээр биркач шейтан пиреси... (Темтек кашыйэр ардта-кы тарафыны хем öлä мимикалээр кендини, ани гелер, ки онун суратында öрүйерлär байыр каймалары.) ...Ама о вережектир, да насыл бән чекишä билежäm озаман онуннан? Ей, аллахым, үүретсән сән ону акыла, ки о вермесин бана бу пусти-айы, да бән чиннейим ону...

Бу—ени дүшүнмäк бендä. Авжынын öнүнä уур кенди гелер!.. Ко о вермесин, зере верäрсä бана бу нестейи, о бозажэк бүтүннä беним планымы чекишмäа онуннан... Беним са нижä дишим гыжыр-дээр она е!.. Öлä, нижä бән, хич бир кудуз көпек даламайжэк. Бән лäазым делерийм, бозулуйм. Бән лäазым бир дувар йыккыйм, бир сааз йакыйм. Корку хем тепремäк екежäm бән она... Шашэрым,... не-кадар беним аннамам варды, ама шиндийäдäк бу дүшүнмейä етишмедийдим!.. Да, да, таа ислäа, ко о вермесин ону бана. Бән да гитмейжäm анмаа она бу иш ичин, маасуз, о унутсун ону дейни. Со-ра са дейжäm она: «Ааа, сән вермедин?! И дудак-ларыны шинди!..» Да бән гелийм онун халындан! Бән йыкайым онун кемижеклерини!— Сырты ба-кырлаа уражэк... Сааде дуймаса о, не вар беним неетимдä, сааде дуймаса...

1984

САРМЫСАА ВАР

Дышарда дурарды июль айын чиркин сыжаа. Капсык Или, гидәркенә маазайа боза чыкармаа, есап алды, ани сокактан, бастым-басамадым, гечер Даул Афтени. Койнусундан онун гөрүнәрдиләр бир шербетлән долу галонун хем бир сифонун гыртлаклары. Афтени гидәрди йавашыжык, иннейрәк хем елиннән үркүдерәк галонун хем сифонун аазларындан уулдайар куваннары хем башка арылары. Капсыын бу каплары гөрмектән аазы су салверди. Ләәзым датмаа Афтенинин газлы шербетиндән,— дүшүндү о да, бу кеезлән, йанын-кычын йаклашты Афтенийә, деер:

— Уурасана, буйурасын беним ени бозамдан.

— Пыы, бе Или, не сөләмедин, ани мусаафир гетирежән,— деди, гөрдүйнән оннары капу өнүндә, Капсык Гафи.— Сүпүрдүм-сүпүрдүм херерсини, бу гүбүрләр са калмышлар, ки бени утандырмаа.

Капсык гечирди Афтенийи чалмар алтына. Гафи гетирди бир кофа боза хем койду софрайы.

— Гечтии йыл, нижә билерсин, куракты,— чекетти Капсык, гөз атарак Афтенинин койнусунда каплара.— Шарап битти таа саман паралийәдә, да беним бозам кызгынныкта исләә гележееди народа, ама бән да терекә аз чыкардым. Шекер йокту нейлән алмаа. Да те, сааде дөрт ведрә боза йапа билдим. Диил сатылык ичин, ама кендимизә дейни. Бизә, үч жана, исләә гелер о, ичериз, тыйнаа колвермеериз.— Капсык, бакарак шербедә, йуткунду.— Буйыл да, бакынжа былдыра, хербир ешиллик геч давранды. Бакалым, гүзәдәк не олажәк. Ха буйур таа бир чөлмек беним бозамдан.— Капсык шиндән сора хич гөз алмарды Афтенинин койнусундан.— Буйыл беким чукундур исләә олар, да

боза йапарыз кенди татлылымызлан. Бакэрым, аул генә отланмаа башламыш. Ләәзым таа бир казма ойнамаа она.

«Бу, аллә, дүшүнмеер конукламаа бени татлы шербетләң»,— дүшүндү Капсык, ама дайанмаклы, докузунжу керә, далдырды чөлмәә ведрейә да узатты Афтенійә. Афтени гуртладаркана бозайы, Капсык дейи верди:

— Бөлә сыжак койусунда олса дамнатмаа бир кана да газлы ички. Коняк, рагы бән беенмеерим, оннар — пак киреч суйу. Бозайа да быкэрым. Кинин нейи вар, о она быкэр. Гафийи Паскеллә гүнү кәр окудум, ани алмамыш евә бир шишежик шербет суйу. Сән буйур, буйур. Сакынма, ич боза, некадар истәәрсән.

Капсык, бакарак Афтенинин бүүйәр гайдасына, есаплады лафетмәә таа популар дилдә:

— Адам сусээр илкин сааде биркач йудума, со-ра са, бак — хич дуймадык, нижә лембердек бир ведрә боза гитти...

Илери доору Капсык, лафедерәк, йа текст алтындан, йа айын-ачык хеп анарды шербеди.

Гафи гетирди бозайлан долу икинжи ведрейи да сырытты:

— Биз вар нижә сизиннән сенселә да олалым. Беним нижә илким олду, хеп лафедериз Илийләң, олсалар е Афтениләр бизә саадыч! Сиз са хич бизим ешимизә басмээрсыныз. Гелсениз кими сефер, бишей истейәсиниз комшулук. Биздә да вар, не вар.

Вакыт аушамнады. Ешиллин алтында чекетти ерлешмәә караннык. Афтени геерди, ынчыклады, иннеди карарсыз ичилмиш бозадан, калкты да гитти.

— Пыы, онун аазы морарды, бе! — баарды Гафи.

— Сармысаа вар саадыч олажаамызын!— деди Или.— Харжадык бозайы, шинди Пантинин куматриасыны йок нейлән йапалым...

1984

ИИЛИКЧИ

Ииликчи Ради отурарды долмада, капунун йанында, да йамарды чарыкларыны. Онун йанындан дайма гечәрди ичери-дышары онун карысы. Ииликчинин суратында шафкланарды несой-са бүүк хавезин хем чалышмамын калмыш бир пайжаазы.

— Колай гелә,— деди Ииликчийә ансызын, сесиз йаклашмыш адам.— Таныйэрсыныз мы бени? Танымээрсыныз? Йа бакын исләә. Йа бакын таа исләә. Гетирин аклыныза... Гетирерсиниз ми? Йа, йа, йа... Галацта, портта, беш йыл геери... Сиз бекләәрдиниз гемийн, да биз отурардык сизинән... Сиз аннаттыйдыныз сизин тарафыныз ичин, сизин евиниз ичин, йашаманыз ичин... Гелмеер ми аклыныза?

Ииликчи кысты омузларыны.

— Беш йыл ичиндә ихтиярламышыныз, симаныз диишилмиш,— илерледи Галацтан танышык билдирән кендини.— Сиз өлә исләә лафедәрдиниз!.. Ачтыйдыныз бана бүтүннә үреенизи, аннаттыйдыныз, нейиниз вар ев ичиндә. Дәәрдиниз, исләә евим вар, башчам вар. Дәәрдиниз, гелийм сизә зоорумда, да йапажээмышыныз бана хербир илиин, не бән йал-варажам. Дәәрдиниз, гел, Данчу, верийм сана екин, папшой... Дәәрдиниз, койунунуз вармыш, пейнир вережеемишиниз. Ададыйдыныз, ани еер бән геләрсәм, вережеениз бана бир йаамурлук, бир минтан... Беш йыл бән хеп кыйышамаздым гелмәә. Некадар адам таа исләә, окадар таа пек сакынэр-

сын она аарлык йапмаа... Да те, битки биткийя, бян гелдим. Хич үзүм динмеер сөлемяа да, ама, еер үреениз бракарса, вериниз бана...

Ииликчинин карысы, ангысы шиндийадак сусарак гечарди оннарын йанындан, дурду да чекетти окумаа кожасыны:

— Хей, Ради, таа вар мы сенда бу достлардан, бе? Гезерлар, сабунсуз гирерлар адамын ичиня... Хани сенда ев, ба? Хани сенда башча? Вер сыртындан голмеени да, бе! Вар бир йан ортмечли доун, вер ону да! Сууклар йаклашарлар, башлайжэз бир аяк үстүндя донмая, сан са варлыыннан уунерсин. Шиндийадак аз мы сойдулар сени, бе акылсыз? Нелар сан таа гетирежан беним башыма, бе? Былдыр бири гелмишти, геченнерда таа бири, шинди — бу... Херерда аннадэр, не вар онда! Несой адамсын сан, беним аклым ермеер. Аалемда вар о, не сан хич дүшүндя да гөрмедин, ама йаймээрлар аазларыны, сусэрлар. Бу са: «Хей, гелин, алын туршу кадасыны да, ба!..» Ачан сени секунд-помпиерликтан уураттылар, бян инанардым, ани Демир Митран алажэк сана бир калпак. Алды мы? Дүшүндү мю о сени?.. Бян одүмю ийерим, ани ичерда дувара биркач метра пала аламээрим, хепсини парчадан-пурчадан топлээрим, о са, бак, нашей йапэр! Бря, комедия, несой иш бу, ба? Олса колайы, кенди евини хич гөрмесин! Бааре чексая бир сырник, йакасын хепсини, да билелим, ани бишей йок... — О бакты Ииликчийя, сансын чүвен капатты онун кафасына.— Няаны холлукланэрсин?.. Ха гит, дойур достуну, вер она бишей да гечир ону. Гевшек фикирли! Шашкын адам!..

Галацлы бакынды долайына да байылыпта, хавезлан гүлдү. Карыйа мы? Кендиня ми? Ииликчийя ми? Оса башка кимя ми?..

1984

ШАКАДАН КҮСҮ

Пыкыти хем Мыкыти илк досттулар, хербир со-
рушта бир түрлү дүшүнмөктөйдиләр. Сааде физио-
номиялары оннарын бенземәздиләр бири биринә.
Пыкытинин суратынын контуру томбарлаксыды,
Мыкытинин са — көшелижәйди. Пыкыти гүләрке-
нә, онун аазы йайыларды кулакларынадак. Мыкы-
ти бираз кылыксызчайды, да көстекленди — лига-
лары фырлардылар аазындан.

Пыкыти йашарды мааленин бир башында, Мы-
кыти — өбүрүндә.

Икиси да достлар пек шакажыйдылар, хализ
кенди арасында, ачан оннар йалныз калардылар.

Селәм верәрдиләр оннар бири биринә чок керә,
бағраак мааленин бир ужундан өбүрүнә, недән
хағталар чекедәрдиләр түрлү сестә, кустуружу
салмак.

Ачан достларын бириси геләрди өбүрүнә, о че-
кедәрди чиркин дүүмәә капуйа (өлә гечәрди он-
нарда). Сора са не оларды!.. Оннарын ойнамасын-
дан ичерлердә бишей калмазды ериндә, херерси
оларды тоз-думан. Ики евли адам чылык су ичин-
дә калардылар чарпылмактан.

Не да йапса оннарын бири, өбүрү майыл олар-
ды она да савашарды кенди да йапмаа өлә бишей,
не севиндирежек досту. Пыкыти пек беенәрди ону,
ани Мыкыти бүүк сокакта «маршлан» гечәрди, Мы-
кыти севәрди ону, ани Пыкыти панайырда гүлүнч-
лү титиредәрди елини хем башка ишләр йапарды.

Ачан оннар топлашардылар бирери, сайлер, «ша-
бан олардылар», оннар кими сефер ичәрдиләр диил
бирәр филжан шарап. Бурада Пыкыти еснаәрди,
дүүйерәк аазыны шамарлан, хем чыкарарды бир
узун ария сеси, Мыкыти да йапарды: «Хам!», гөс-

терерäk, ани о не-са далээр ниши. Бундан сора оннар гөтүрәрдиләр комшуйа биркач банка консерва, ки өбүрү версин оннара бир чанажык туршу «маамурлуу бозмаа» дейни.

Пыкытийлән Мыкытидә шака хич бир керә битмәзди. Бу артистликтә оннарын бири калмазды гери өбүрүндән. (Ики исләә чилингир сиирек долаштырәрлар чекичлерин дүүмәк ритмыны.) Херкези оннарын баарарды өбүрүнә, не аазына геләрди, да оннар херкерә калдырардылар бири биринин шакаларыны.

— Лаана кочаны! Генгер чичәә!— дээрди Пыкыти.

— Хади, ха!— шашарды Мыкыти кескин шакайа, урарды кенди гүүсүнә, сансын бүтүн картофи йутмуш, да дээрди: — Кузу гөбәә! Лабада боржу!..

Да икиси да чекедәрдиләр ердә йуварланмаа хем гүлмәә.

Шакалары оннарын гиттикчә олардылар хеп таа кескин. Бу шакаларыны таа чойу бишейжәә гелмәздиләр. Ама оннар онун ичин да сөленәрдиләр, ки бишейжәә гелмесиннәр...

Пыкытинин хем Мыкытинин достлуу, олмалы, олажәэды таа да каави, еер Пыкыти бир керә йанылмайайды...

Аслы, ани инсан билмеер, нередә сүрчежек... Белли, ки хербир йанылмакта олмээр өлүм, ама йанылмаклар гетирерләр инсана чок кахыр хем ажы. Буну билерäk, безбелли, аналар, бобалар, педагоглар окадар чалышкан үүредерләр ушаклары: ол те өлә, те ону йапма, пармааны капу аралына койма, кулплу казана кафаны сокма.

Пыкытийә да, олмалы, вар дедиклери: «Көшедән кыврыл йаваш», «Нерейә атәрсын, билерсин, нерейә дүшежек, билмеерсин». Ама боба гөлмеени

гиимектән олгун таа олмээрлар... Да те гелди
Пыкытийә чиркин йанылмак гүнү. Күтмек девир-
ди арабайы... Артык генә хепси гидәрди гөзәл.
Достларын өнүндә генә дурардылар долу филжан-
нар. Да бакын сиз, не олду!.. Бираз куш дилиндә
лафетмектән сора Мыкытинин бурнусу өлә бир сес
чыкарды, сансын су ичинә бейгир дүштү, да Мы-
кыти деди Пыкытийә:

— Косор!

— Уйузлу!— жувап етти Пыкыти да хазырланды
сеслемәә Мыкытинин ени комплимент тирадасыны.
Ама гелән кыпышлары донатмадылар шен лафлар.
Мыкыти, бу битки лафы ишиттийнән, олду ешил,
нижә ески йаамур суйу. Онун гөзлери узандылар
йукары доору, йалабыдылар, сора солдулар да чөк-
түләр. О күсүлү чыкты дышары да кести лафыны.
Пыкыти чок гезди онун ардына, сорарак, не ол-
ду, нечин о күстү. Ама Мыкыти хеп чевирәрди ка-
фасыны өбүр тарафа да бишей жувап етмәзди.

Сора Пыкыти үүренди достунун күсмесинин себе-
пини. Чыкты, ани Мыкытинин кафасында вар бир
йаражык, ангысыны хич бир түрлү алыштырамээр-
лар, да кайнанысы демиш она бир керә: «Уйузлу
олажан». Мыкыти бу йаражыклан докуз йыл ол-
муш дурәр йазылы амбулаторияда. Да бундан хем
кайнанысынын лафындан о пек зетленәрмиш. Бу-
рада са таа дост та гүлмәә алды ону...

Мыкыти булунарды ен раатсыз халда. Онун ка-
хыры өлә йакыжыйды, күсүсү өлә бүүктү, ани о
бир керә деди Пыкытийә:

— Корун енсенмиштән!

Бу бенземәзди исләә юмора. Бу сааде кокарды
шакайа, нижә чайыр батаа кокәр балаа...

Пыкыти умутланарды она, ани, бежим, Мыкыти
гележек она бир керә бир ишлән, бир сорушлан,
да бу инцидент унудулажэк. Ама бу олмазды...

Несой морал чыкэр бу аннатмадан? Лääзым
үүренмää, не түрлү хасталыы вар инсанын, сора
шакалашмаа онуннан.

1984

АРДЫНА

— Сиз да бишей сөлейжеениз ми?

— Белли, ки сөлейжәм. Бени нижә евердиләр
бу организацияйа, бән озамандан херкерә пек бе-
енәрдим бизим Н-йы. Алдыйдык практикайы да
йапардык иши диил аалемдән прост... Иашасын
Н да хич бир керә калтактан фырламасын!

— Таа ким истеер лафетмää?

— Н — адам беш керә бир.

— Ах, олсам бир куш, коныйм онун пенчереси-
нә, да бакыйм, не йапэр о шинди!..

— Пек беенәрдик ону.

— Селәм гөтүрүн хепсимиздән она.

— Бир ааздан метедериз ону!..

— Е, саа олун, ани бөлә сарп характеристика
вердиниз бизим паалы Н-йа. О биздә да беенилер.
Адам парчасы!

— Доору!

— Доору!

— Ха етти, дургунун. Мететтик ону биз, метет-
тиниз сиз, шинди аслыдан сөлайин, нижә орада
о алык...

1984

ИА СОРМАЙЫ!

— Софрандан сенин бән алажам, ама бән гел-
дим сөлемää, ани бән сана өбүр сефер күстүм. Бән
сарфоштум, паралиямы да унуттум сендә. Ама се-

нин бир лафыны бән унутмадым. Сән, бени гечир-
әркенә евә, серт бир лаф дедин бана: «Нашей?»
Те о чырпыларын йанында дедин. Пек аар гелди
бана о лаф. Сән буну бана дедин, нижә бир оди-
озлу адама...

— Етер, етер. Беким да дедим. Ама гечмишин
коливасыны калдырдык.

— Бөлә данышмаа бана: «Наа-шееей?»!.. Да сән
таа дост сайардын кендини, дәәрдин, ани сөзләәр-
мишин бени, истәәрдин гечмәә, бана йакын йаша-
маа!.. Бән сени булардым башка түрлү... Ама,
доорудан сөлейим, бән бизим таа илк каршылаш-
мамызда есап алдым бишей... Ех, не узак хепси
ондан, не биз тажыйып едериз, не биз дүш гөр-
ериз!..

— Бән севдим да хади еттим сизи, буйурасыныз
ени берекеттән беним ени евим ичин. Күстүрмәә
са сизи беним хич йокту неетимдә. Сиз буйурса-
ныз е. Қалкмайын аач. Бән өлә севинерим сизә!..

Қыймыклы са ичинә сыймазды. Далгаланмактан
о топлады аякларыннан ердә палайы.

— Вер беним паралиямы. Диил өлә. Сыбыт ону
хайада. Те бөлә те сыбыт... «Нашеей?»!.. Паасыз-
лады, чиннедин, кайбеттин сән бени бу сормак-
лан... Сайлер, сән чоктан саклыдан азетмәзмишин
бени, да те шинди бир лафтан бу белли олду...
«Нашееей?»!.. Сайлер, некадар сааде демедин «баш
беласы»! Бу кайет азарлайжы. Бөлә тоннан ким
лафедер? Сааде азетмәз... Бән бөлә «достлары»
гөрдүм башка ердә... Бүтүрлү сормак чок иш ичин
аннадәр, чок...

Злати олду бенизсиз, нижә ай — сабаа гө-
күндә.

— Прост един, беким йанылдым, — йалварды о. —
Биз ашаалы инсаннарыз, аннамээрыз, нашей о

«тон». Хадн, кабаатлыйым сизин онүнүздä; йонулмадыкым, хайваным, прост един...

Кыймыклы койду аазына бир сарма, бир каймаклы лалангы да саллады кафасыны:

— Бир шамар урайдын, окадар ажытмайжэды... Хм! «Наа-шей?»!.. Иа сормайы!..

1984

ЙОК БИШЕЙ...

Лафлаша-лафлаша, йанажэklar оннар хепси. Бән са — сааде ики лаф: «Йок бишей»...

Бән истейим, о чөкежек те бу палаларын үстүнä... Чөкежек. Ама бән дилим өлä адам. Бән кыйышамээрим сөлемäй нижä варлыны...

Йок бишей. Ашаа калмак таа наафилä олмаш.

Бән кәр какмаланыйм, гидежам сааде ин тарафа. Гел, гечир бени, айол. Бән иликлән кайбелмейжам. Ама бән буну да дейäмеерим. Бән ачан сөлеерим бир серт лаф, бана прост гелер...

Йок бишей. Бән демир олажам да дайанажам. Диил лäйзым чок баарынмаа.

Гидийм бән, бакыйм, не анализ алажам авдукаттан...

Ону чааражэklar. Чааражэklar! Бил, ки чааражэklar. Ама бән истäмеерим шамата.

Ачан о танымээр, олсун, нижä о истеер. Ко өлä олсун. Бән сааде дейжам она төлä еникуну-еникуну: «Йок бишей, йок бишей», — дейжам.

Бән гетирежам, ко алсын хепсини, не истеер; ама каланы калажэк, нижä варды...

1984

ЖЕЗА ЕТИШМЕСИ

Паки йаклашты да койду елини диил Сары Га-
жалын омузуна, ама скемненин аркасына.

— Нечин Иван Иванович бүүн гечти беним йа-
нымдан да айкыры бакты бана, бе?— сорду Паки
кожасына.— Сән, олмалы, бишей дедин она беним
ичин? Хеп диил бошуна о бана өлӧ бакты. О йок-
тур бана өлӧ күсүлү, диил канаат бакты. Нашей
сән она сӧледин?

«Генӧ — кавга!— дүшүндү Сары Гажал, да онун
кулаа гурлады.— Генӧ бажа олажӧз. Кач керӧ
бӧн хазырландым бракмаа еви, йашамак услуй-
кана! Шинди са гит та айырыл... О шинди биркач
гүн истейипта гезежӧк кахырлы, ки она сорсун-
нар: «Не олду, мари Паки?» Илкин о гидежӧк,
ачажӧк дарсыклыыны Зани булуйӧ, Докайя, Бер-
тайя, сора да гидежӧк Иван Ивановичӧ дитмӧӧ
бени... Чекедежӧк аннатмаа кенди йашамасыны.
Аннадажӧк беним ичин, не аклы буйуражӧк. Хем
вар не сӧлесин да. Ангы евин йашамасыны да че-
кет актармаа, хербириндӧ диил аз гүбүр чыкажӧк.
Не сааде лафетмеер адам, евиндӧ йашаркана, йата-
рак хем калкарак! Ба онун ичин бир лаф сӧлеер-
син, ба бунун ичин. Ба ону дидерсин, ба буну суд-
лӧерсин. Иван Иванович ичин да бӧн вардыр түр-
лү лафеттим. Дил кемиксиз. Алынӧр адам да ла-
федер түрлү ахмаклыктар. Лафедер өлӧ, кендини
дургудамӧер дейни. Сӧлеерсин адам ичин ону, сӧ-
леерсин буну, сора дурӧерсин да сорӧерсин кендинӧ,
нечин бӧн буну йаптым? О саатта пишман олӧерсин,
ийерсин кендини, сора, икинжи, үчүнжү гүнү са ге-
нӧ лафедерсин бишей, не дүшмеер. Иван Ивано-
вич ислӧӧ адам, кӧр, вар нижӧ демӧӧ, ани пек ис-
лӧӧ, йалпак, достлу. Ама түрлү вакытларда, ла-

федерāk аалеми, хеп, геләрди сыра, безбелли, да она да докунардым, онун да орасыны-бурасыны йанныш ресимнәәрдим, бурук чизәрдим. Шинди еер Паки ачарса хепсини, не бән вар лафеттим ичердә онун ичин, нашей дейжек адам? «Хайван,— дейжек,— домуз о»... Да, хич диил исләә иш бу. Адамнан херкерә исләә йашамышкана, бирдән, на сана, Сары Гажал онун ичин төлә лафедәрмиш, те бөлә... Ләәзым насыл-нижә усуллатмаа карыйы... Нечин Иван Иванович айкыры баксын она?.. Бән Паки ичин йоктур лафеттим онуннан»...

Бу дүшүнмекләр гечтиләр Сары Гажалын кафасындан биркач кыпышта, нижә саймак-есапламак машинасындан, да о генә ишитти Пакинин сесини:

— Нечин сән кӧтӧлеерсин бени, бе, а? Ангы кумаларын сени шиширерләр орада бана каршы? Сенин окадар мы аклын ермеер, ани бән вар нижә аннадыйм, несой адамсын сән? Сән бени отлатмайжан, айол. Ӗлейә калдыйнан, бән да булажам, нашей сӧлемәә Иван Ивановичә сенин ичин. Хем биләсин, ани бундан сора бән сусмайжам хич. Иван Иванович исләә адам, да ону херердә сӧзлеерләр. Сенин ичин са кимсейжик елек йыртмээр... Тӧлә те, на сенин пайыны. Лафына — лаф. Санэр, о билер лафетмәә, да аалем билмеер, сауш, бә дүдүк. Не, бән йашәэрым пытырак маалесиндә да бишей аннамәэрым мы?..

Паки ансызын хынгырдады да олду завалы. Сары Гажалы корку алды, гитмесин о да Кара де-низә атылсын... Ама карынын йысланмыш йанаа бирдән куруду; да чекетти гүреш Иван Иванович ичин:

- Иван Иванович — хелал адам.
- Бән да ӧлә сайәрым.
- О билер бени.

— Бени да билер... Гелсәнә кендинә, мари.
— Сән гел кендинә...
— Сән фенайсын, бозэрсын беним достлууму.
— Сенин ўраән долу феналыклан, нижә Нил — крокодилләң.

— Биз хеп окадар дост калажэз онуннан.
— Тпрус, кеди! Маса ўстүнә пинмиш...
— Бошуна дирешмә...
— Хич газ йакма бошуна...

Паки, коркутмаа Сары Гаҗалы дейни, баарды:

— Иван Иванович!

— Иван Иванович! — баарды Сары Гаҗал.

Пакинин еллери башладылар йокламаа асқыда рубалары, гөзлери чекеттиләр аарамаа, нәәны доору качмаа.

«Ләәзым некадар таа тез өнүнә чыкмаа онун, дургутмаа ону», — дүшүндү Сары Гаҗал да чекетти чиркин хызлы лафетмәә. Тездә онун долаштылар дудаклары, да йарым минут кадар хич аннашылмазды, не о лафедер. Ачан онун лафы доорулду, о сусту, денейжи бакарак, гидежек ми кары Иван Ивановичә оса гитмейжек ми.

Паки са бирдән диңшилди. Баарышлаа гечмәә дейни о чекти ичини, йаклашты да койду елини диңил скемненин аркасына, ама Сары Гаҗалын омузуна.

— Не, күстүн мў? — сорду о. — Сән санэрсын, бана аар гелмеер ми? Колилерин Фелицатайы нечин кабаатсыз булдулар? Гөзәл дейни?.. Төлә те... Хадигит, амазла бени, де, ани туз дўййерим сенин кафанда... Дүшерсиниз ен ии карылара, да билмеерсиниз йашамаа... Сиз хепсиниз бир түрлүйсүнүз... Бән сааде хасталаныйм, сән качарак гидежән алтын диңш койдурмаа. — Паки гыдыклалды Сары Гаҗанын йаныны. — Сән беним гиби олсан, биз пармаклан гөстерилежез, бе хее... Хадигит

күсмә, күсмә. Бән евдә бөләйим, ама инсан арасында, дилим таш олсун, бир прост лаф чыкмээр аазымдан сенин ичин, зерә сән — беним коҗам-сын...

Коҗа са отурарды бүкүлү, дайанарак дирсеклериннән дизлеринә. Онун сачлары йасыллыдылар, тыкачлыдылар, сансын онун кафасында чизмәйлән гезмишләр.

Паки сыкты онун йанааны да гитти хазырламаа аушам екмееи, ансызын сакынны дейерәк:

— Бән сени бакэрым, бә... Бән са ики суваннан беш дилим екмек ийерим, да сааселемим...

— Бррр! — сарсалады кафасыны, калкты да сөленди Сары Гаҗал. — Брәх, не йакыңыз биз кайбелмейә! Дедим, аттәә, бу сефер битти беним ишим. Фу! Фу! Шейтанын кулаана — куршум! Гөзлеримдән пердә алынды... Буннар — чеза етишмелери бизим шашырмаларымыз ичин...

О гитти айнанын өнүнә, тарады сачларыны да, сииредерәк кенди суратынын бираз бозулмуш йазысыны, севимни дүшүндү она, ани бүүн о таа бираз үүренди, ниҗә йашамаа.

1984

О БЛЕЗИК...

— Вер блезинми, бе. Ииҗесинә йалварэрым, вер, зерә бән гидеҗәм те орайы...

— Бөлә кефли ми гидеҗән?

— Ниҗә истейҗәм, өлә гидеҗәм.

— Нәәнда сән кайбеттин о блезини е, ба, Моторка булү?

— Булаҗам бән, нәәнда. Йа сизин долмада, йа да Мандаҗыларын долмасында. Вер блезини, зерә

прост олажэк сана. Не бакэрсын? Инанмээрсын мы? Сендә хич жан йок, бе... Тагыштырдыйнан те бу рубайы ташымаа, блезии да билеема койдуйдум. Гелдийди күүйя даду Нату бир сандыккан. Сатарды иннә, ширит, дүзгүн кызлара, варды кырмызы питичка. Ондан алдым бән бу блезии, да Варвара—Николай—Сава гүнү беним годамды. Сора Гани башкасына гитти, да бән йалныз калдым...

— Булө, сән Ганийя баараркана, айааны ерә урардын мы?

— Бән айаамы урэрым сааде ойнаркана, ачан даул дүүйер: дум-чик, дум-чик, дум-чик-чик-чик...

— Беким көпек алды о блезии, ва?

— Хей, нчык! Бизим маму ватизлик муму тутмуш сана, сән са йайэрсин черебини. Көпек алмады о блезии, ама сән алдын.

— Беким дүштү батак ичинә бирердә?

— Сән да мы гүлерсин бени, бе?.. Санардын, ани бизя гүвәә ми олажан? Олажан, беклә, куркендини. Бошуна балбалланэрсин беним Катимин йанында. Гөрежән кулаанын ардыны. Сырайа койажам бән ушаамы сенсиз да. Ааалемин токадына бааламайжам ону, коркма. Мүштери вар она чок. Мамуннан беким бири биримизя гидип-гележез, ама сени бән гормейим евин йанында.

— Бүлү, ба, ачан сән билмеерсин, нередә кайбеттин о блезии, озаман сән ону булмайжан да.

— Бән ми булмайжам? Санэрсин, сиздә ми бракажам ону? Сән билсән, несой блезик о, бөлә лафетмейжән...

— Не биздән тутундун е, ба, Моторка булү? Гитсәнә, Мандажылардан тутунасын, оннара да баарасын.

— Гидежәм, зер, бааражам да. Еер сиз вермәрсениз, оннара гидежәм. Нижә сән санэрсин е, бра-

кажам, блезик кайбелсин ми? Бән ону унуттум йа сизин долмада, йа те онда, йа те о өбүрүндә. Еер о долма бу сокакта диилсә, өбүрүндә чыкажэк. Бән хеп окадар бирердән-бирердән чыкардажам беним блезинми, да генә койажам ону кенди колума...

1984

ДОСТ ОМУЗУ

— Сән генә бурадайсын? Нижә бабунун тер-ликлери — ешиктә.

— Бән пунктуал адамым.

— Ама йа не донанмыш о! Каун ичли гөлмек-лән. Паралия бурнуйа илишер. Олмушун — хализ шейтан кукласы...

— Сөзлү ментор, сән генә чекеттин жан имәә.

— Те, диштирди билә солууну. Бән, сансын, прост лафетмеерим. Бән деерим, хелал, ани мамун сени бажакларында салламыш...

— Сән бак, не олэр сенин кенди кафанын до-лайында.

— Хо-хо! Йа фиоритуралары! Те бу те — ефен-дийжә! Сән хербир танышмана гитмәә дейни бен-дән истеерсин донак, шинди са йа нижә лафетмәә башладын!.. Не галстуум калды, не пенснем, не зонтиим, не паалы кийатларым. Диил ми кайет галантон сән харжээрсын беним ишлерими? «Кол-лега», «коллега», ама, аллә, бән чиркиннедежәм кендими сана.

— Беним динмәз зеетлейжиим, сендә таа вар мы бызламаа?

— Ачан илин фикирли олан хырланэр, бу — тит-си, бербат. Бир чыкыш чыкажамдыр бән сана, ама ко таа бираз дайаныйм. Генә диленмәә ми гелдин?

Геченнердä дääрдн: «Вер бана биркач маани». Иабан инсан емен лафсыз дүзәрмиш биннән мистик үзлери, сән са: «Вер биркач маани»...

— Дур, бән да ачылажам. Башладым хоруйа гитмәә, ойнамаа үүренмәә.

— Үүренмәә дамда ләәзым, диил хоруда. Кеменчән, гармоникан йок, бааре суван зарында чалмаа билсән... Бүүн генә ени танышмак мы олажэк? О өбүр кадына нәәнда калды е?

— Ойнама бенимнән, ба, кардаш! Беним жаным йанэр севгидән, о са хомурданэр, нижә кайнана... Бу инсан өлә кырнак, темиз, хош!.. Бир кукуйу онун сааде не йапэр! Аазказы онун — нижә турунжу копчажык. Онун о ушак бакышы!.. Онун о зорлуксуз гүлүмсемеси!.. Хепси онда — бир бирә, нижә ләәзым. Онун рух шафкы — өлә бир кувет, өлә бир кувет, ангысы чекер сени бүтүннә, үрәәннән хем табаннарыннан билә. О едеер түтүн ичмемезлик обществосуну. Сән гөрсән, несой инсан о! Сааде онун айыры шыллы назлылыгы үзеринә лекциялара гелерләр онарлан генч хем бүүк йашта инсаннар. Бән ачык гөрерим, ани диил лекциялар чекерләр оннары о евин ичинә, ама те бу үст гөзәл йалпаклык культу, хошлук апофеозу.

— Шинди не ордонанс олажэк бана? Нашей таа истейжән бендән?

— Вер бир шамдал, гөтүрийм түтүн ичмемезлик обществосунун лекция трибунасына.

— Буну онун хатыры ичин ми йапмаа истерсин? Беким сән ону сора канкан ойнамаа чекежән?

— Гүлмә буна, деерим сана. О — шафк, о — айоз...

— Е вар мы нижә капамаа айоз инсана йолу гөк падишаалыына?

— Зынгырдама да сеслә, ба. Белли, ани о йан-

нээр беним тарафьма. Ачан үүренер, ани бән ола-
жам лекцияда, о олэр таа да шафклы. Гечтии лек-
ция гидәркенә, о отурду залда, беним йанымда.
Сора, аралыкта, айыры гержик гүлдү да төлә йап-
ты бана колуннан: йумуружааны чекти кендинә до-
ору, дирсеени да гетирди беним бурнумун ууруна.
Бу — гагаузкаларда севмәк нышаны. Оннар ачан
северләр, маана курулэрлар урмаа.

— Да сааде бу му сенин кызынын севмәк ны-
шаны?

— Диил сааде бу. Нижә бән башладым гитмәә
түтүн ичмемезлик лекцияларына, о олду таа да
айозлу-йалпак, башка тарафтан са, урмаа курул-
мактән каарә, о башлады чимдиклемәә бени хем...
ташымаа корсет... О сансын хич кендиси да есап
алмээр, нижә севги учурдэр ону бана доору...
Емин едерим, елимдән кийат верерим, ани корсет
ичиндә айоз — бу пек сарп.

— Инанэрым, инанэрым. Ал шамдалы, да ко кыс-
мет гетирсин сана. Виву ла аморо!*

1984

✓

ГАНА

Шинди сеслә, неләр бән гөрдүм бурада ени, да
аннайжан, нечин бән хеп таа йашээрым бу квар-
тирада...

Драгинку Испас, сайлер, отурэр ичердә да бакэр
собада кенди гөлгесинә. Онун йанаанын фырлажы
турунжу-сарылгыт, нижә жөптә йуварланмыш ол-
гун алманын йаны. Дышарда кыз Гана окуйэр
несой-са бир кийатчыы да гүлүмсеер: «Хм... хм...»

Виву ла аморо (эсперанто) — Иашасын севги!

Онун кырк үч йашында, алчарак, кургаф суратлы анасы Хоти ироник сорэр:

— Не сырыдэрсин, парасыз екмек ми верер-лэр?

Сайлер, анна бөлэ: «Сән санэрсин, окумаклан мы бесленежән?»

— Нашей о?

— Бир ушак кийады.

— Ушак кийады мы сана ләәзым, мари айол?..
Гөрмеерсин ми, некадар иш йапылмадык дурэр?..
Нәәнда тәтүн?

— Гитти бир Иваннан.

Драгинку Испас калкэр:

— Бән гелдим. Бурадайым бән. Кары... Хоти...
Манжалары йысыттын — гур-гур йаптылар. Кой о шарап та хихилесин.

Хоти бакэр кожасына да тутунэр сөленмәә:

— Йа нашей олмуш! О ченә — сааде жибрә. Чепкалар саркэрлар аазындан. Гөзлеринин алтында — армут гиби шишләр... Ах, евленмәә ми, евленмәә ми?.. Ердән гөкәдәк йактын бени!.. Йа, о саргылар сөкүлмүшләр, чарыкларынын тасмалары ердә сүрүнерләр, нижә йылан куйруу. Калпаа кафасына коймуш геери доору, фланинин бир енини хич гиимемиш!.. Кептарын херерсиндән йапаалар чыкэрлар... Ах, ах, ах, бууаймыш маму бени, бән ики гүннүжәккенә, аллаа топлайаймыш бени, бән те о сытмадан хасталандыйнан, да етишмейим бән буннары гөрмәә!.. Дуйсана кендини, бе айол. Инсанын сачлары йанаркана, онун кафасына ләәзым сыжак гелсин, бе...

Драгинку Испас кызына:

— Гана, ани вар Амур-дерә хем Сыыр-дерә, орадан Көөр Петрилерә гелмиш кывыржык кузу дерижин... йакалык...

Хоти кызына:

— Иа брак ону, Гана. О чок аннадажэк сана Есир Иванын генчлини. Бән олсам сенин ериндә е, хич лафетмейжәм да онуннан. Дедим сана, дөк лаврайа текнедән сабунну суйу, йапмамышын. Сән да бир башсыз бүүйежәндир те бунун гиби... Тутунсана бир иштән, бә, дөнерсин орталыкта, нижә йымыртлайжы кааз. Бән далак олдум качынмактан, о да хайлак сойланэр, кос-кожа адам...

Драгинку Испас чекедер тенжерейлән казана дүүмәә.

— Дүү кенди кафана, диил казана,— гөстерер Хоти кенди аннысыны.— Те сөлеерим, ани те бу ушаа да башсыз үүредежән, да те озаман бән сенин йолуну вережәм хализдән. Гит, нижә Жонга. Гезди, гезди, сора гелди евә, кииләйлән долмуш.

Драгинку Испас кызына:

— Гана, сән былдыр хэйхэй гездин беним ангы калпаамнам?

— Бийазлан.

Хоти:

— Аман, айол, аман! Гана, окадар ахмаксын, окадар! Емдии сүдүнүзү да аннадэрсыныз. Ах, бән сенин ериндә олсам е!..

Драгинку Испас дурэр капунун өнүндә комшуйлан. Онун ел ойнатмаларындан белли, ани о гөстерер шараплан фычыйы. О йаннээр ойаны, йаннээр буйаны да бабуланэр ерә. Комшу калдырэр ону да савашэр өрүтмәә долмайа доору. Хоти чыкэр кухнедән:

— Генә үкленмиш! Бей, бей, ачан качырылэр маазайа, биртаа хич билмеер, нәбэр!.. Дүн сабаален казмыш ердә бир куйужук, да ондан шарап

ичер... Акытмыш, ер — сааде шарап, да биз гезериз, басарак керемет парчалары үстүнә, ташчаазлара... О шарабын таа чойуну йакасына акыдэр, ама хеп ләркладэр... Да диил бир керә, ама хер йыл те бөлә зәнедер шарабы, сора аалемдән ичмәә аарээр. Бир гүнү гезер: «Йок му Андрейиниз?», башка гүнү: «Йок му Стипаныныз?» Панчапанч чекишериз... Ах, ким истеер евленмәә, сорсалар оннар бана, да бән сөлейим оннара, не о евленмәк!..

Драгинку Испасын евиндә йашамак гүн гүндән прост олэр. Бурада исләә иш чыкмайжэк,— чекетим дүшүнмәә бән.— Те Танчулар да те бөлә йашардылар, да сакатлады күреклән карысыны... Ичердә бүүйер сырасызлык. Маазанын капулары кырык. Кыша генә дондуражэklar картофилери...

Сабаа. Бән таа дөшектәйим. Сокактан ишидилер лафетмәк шамаматасы. Бән зор гелерим кендимә. Дүн Драгинку Испас ичиртти бана ики кила шарап, да шинди калдырамээрим кафамы... Сокакта шамата кесилмеер. Дүшүнерим: йа Драгинку Испас өлдүрдү Хотийи, йа да йыкылды евин ард дувары. Йислээрим суйлан зүлүфлерими да фырлээрим сокаа. Хава гөзәл, гүнешли. Бир бүүк бөлүк инсан да шен суратларлан бакэрлар Драгинку Испасын евинә. Гечерим бән да өтәә да не гөрерим?! Гана дурэр ичердә, синирлери үстүндә, пенчеренин сетиндә, да, гүлүмсейрәк синиредижилерә доору, асэр пенчерелерә түрлү-түрлү чичекләр,

мейвалар хем йапыштырэр шишелерä гөзäл откриткалар. Алты пенчерä донатмыш!.. Нейä олсун бу?— дүшүнөрим бän. Ама тездä сиредижилерин арасында бän есап алэрым бир көрпä ерифчин. Белли, ани бу пенчерелери донатмак — она дейни... Хепси сокактан геченнär дурэрлар, шашэрлар: Сайлер, Гана кайбелмеди бу титси йашамак ичиндä! Генчлик, нижä ени чимен, чыкэр ески курулук арасындан!.. Чыкэрлар сокаа Драгинку Испаслан Хоти да.

— Папшойлар сарарэрлар. Несой бир дүүн йапалым?— деер оннара бир калын чучу.

— Беким сырада отурмайжам, ама гидежäm бааре сарма сармаа,— деер бир булү.

— Их! Чытырдээр кулакларым да ойнамаа дейни!— сарстырэр кендини генч инсанжык...

Да те чекедер хазырланмак дүүнä. Гана палдыр-палдыр дүүйер палалары.

Некадар олду йашээрым бу евдä квартирант, ама билмäздим, не сыра бежериймишлär беним чорбайыларым. Күү дүүнү да йоктур таа гөрдүүм. Те бу те — конуш!.. Дүүн биттийнän, аулун ичиндä йуварланарды бир ирми ток кеди...

Дүшунардим, ани гүвää (Кости) — чекедежек дүүшмää кайнатайлан. О са чыкты услу бир адам, каврады Драгинку Испасын ўреени, да ичердä курулду бир гөзäл, уйгун йашамак. Аушамнен отурэрлар да кабак жөмерди ийерлär хем түркү чалэрлар. Бакэрым оннара да дүшүнөрим, не кавгалы конакты, да несой олду! Бурада инсаннар дөнек, да ески кавгалар ичин деерлär: «Түтмедään бажä олмээр».

Драгинку Испас шинди усулуктан гөбек салды. О генә окадар сөзлеер кенди карысыны Хотийи, ани бракмээр, гөзү немлесин. Шинди херерси кырнак, евин ууру да сүпүрүлү сокаан орта еринәдәк. Гана чыкарды радиорепродуктору дышары, ки өтсүн доз-долайа. О хеп ойнээр, чалэр, гезер, саллайрак бүтүннә колларыны.

Адамнар чекеттиләр еклемәә евә бир ени баш. (Дүзүнерләр кысметлиләр!)

Хотинин үзү-гөзү гүлер. О бүүн ишә алды ерик — фиданын бүтүннә бир далыннан...

1984

ЕН РААТСЫЗ ҮРЕК

— Бүүк айда гиттим, күчүк айда гелдим. Кабулсунуз му? Бән гелдим ики минуда. Командировкадан дөнерим да, гечәркенә күүйүн йанындан, деерим, йа уурайым бән, бакыйм, набэр беним анам-бобам. Нижә саалык?

— Сордуйн кадар илач олсун. Те отурэрыз. Сулу ишимиз йок, собайы дайээрыз, ки йыкылмасын. Хеп пиризлийиз калкмаа да калкмээрыз... Бу собайа бән не ени таш койдум, айол, о шансора йыкылмайжэк... Шинди пек тез йысынэр, сыжаа да исләә даадэр... Отурэрыз хайлак. Йаз гечти, гүз гечти... Аулу каздык — нижә кыз башчасы, сора боздук, — иш топлады аяаны. Шинди каар йок, сансын кураа бакэр. Йааса исләә, дерин бир кааржааз, да тав олсун...

— Бән да буну деерим. Йааса — бендән алдамач.

— Сән нашей йапэрсын о командировкаларда? Ай гечмеер — хеп командировка. Зеетлеерләр сени

о йолларда. Сән, олмалы, аачсын да? Койыйм, вар
исләә супажык? Вар йуурт. Йысыдыйм чай?

— Бишей истәмеерим, бән токум. Ләәзым илер-
лейим кенди йолуму. Сөләйин, не зорунуз вар.

— Бизим зорумуз — хеп сизи дүшүнериз. . .

Ана гезер ойаны — буйаны, лафедерәк, да боба
хич бир түрлү отурамээр оолуна йакын, ки не-са
сорсун она. Кылына-кылына, о битки биткийә оту-
рәр күчүжүк бир скемнежәә да үфкеленер ихтиәр-
кайа:

— Мари, брак бән да лафедийм ики лаф ушак-
лан, мари. Нашей олэр шинди Африкада, ба?

Ихтиәрқа ону какмалээр:

— Йа дур, бе. Гене басмышын кенди дишлери-
нин үстүнә. Аман, айол!.. Да хич чай да мы истә-
меерсин ичмәә? Сән пек севәрдин лайлайкучкай-
лан. . . Аушамнен хеп отурэрыз, сени лафедериз. . .

— Сус бираз, бән да лафедийм, мари. . .

— Сансын үрәәм сөледі, ани сән гележән. Ни-
жә орада? Елжеезлерин динерлар, олмалы?

— Елләр, маму, олдулар, — тел кесерләр. . .

— Йа дур, йа дур. Хелә о тырнаа! О — ани кыс-
тырдыйдын машинанын капусунда мы? Хеп өлә ко-
пук му дурэр?..

— Бе дургун азыжык, биз да лафеделим, мари;
геезер, хеп о иннә — тепесиндә. . .

— Не бозэр о тырнак сени!.. Аклым башымда
калмадыйды, ачан гөрдүм озаман о канны пар-
маа.

— Шинди тырнаам ики кат бүүйер. Херердә —
бир кат, сааде ортасында — ики кат. Кач керә
кесерим тырнакларымы, бу копаа етиштийнән, хер-
керә тырнаан бир парчасы дүшер, сора кесерим
обүр парчасыны да. . .

Ана йоклээр тырнаа:

— Хелә иши! Узүк — алтын, тырнак са кара!..

Бу тырнак генä тутунажэк, бе.

— Ажабасы?

— Сән онун алтыны паклээрсын мы? Иа нижә кара о!..

— Совхозда картофи чыкараркана, топраклан долду.

— Не гөзәл еллерин вар, да бу тырнак не чиркин дурэр! Сансын кара тыртыл гезер пармаанда... Гитсәнә, дофтура гостерәсин ону...

— Брә, генә бу тырнактан тутундун! Гечмеер саат, сән бир касавет чыкармайасын кендинә. Сансын ким не бүүк иш бу тырнак! Секиз йыл олду хеп сөлеерим, ани онун майасы копук, о үзерә о йок нижә йапышсын еринә!

— Хеп окадар о атажэк о карасыны да йапышажэк, бе. Бән урдуйдум баш пармаама најаклан. Тырнак карардыйды, ама бүүйә-бүүйә, карасы чыкты ужа. Сора күчүк пармаама баттыйды бир йонга...

— Аман, мали, кусажаам калкэр артык бу тырнаклардан. Вар мы нижа пармаа йапышсын көктән айырылмыш тырнак? Бу олмамыш хем олмайжэк та.

Оол калкэр, гидер сокаа, өлер анасыннан бобасыны, пинер машинаа да йолланэр гитмәә.

— Селәм гөтүр гелин Манийә,— деер ана.— Сөлә, гелсин ушакларлан, ууажам енсежиклерини. Сенин о тырнаан са, те гөрежән, ани йапышажэк еринә.

1984

САЙЛЕР, ТЕ НЕ ВАР...

— Заманнээрсын.

— Кебетайрсын.

— Көлек диил ми бошта?

— Көркма, демейжек бишей...

— Иа хавайы! Гүн йакэр, сора лүзгär ичинä гечер... Булутлар кауклашэрлар...

— Иаажаа да бензеер, бензäмеер да... Уфлеер буйандан, Авдарма үстүндän...

— Бизä йаамур таа чок сефер гелер Жагур тарафындан, сора кайэр Бабурчунун, Казайаан үстүндän Тараклыйа доору. Билмеерим, орадан сора Кыпчаа гидер ми,— ойансы биздän биртаа гөрүнмеер... Даа... Саадын вар мы? Иа бак, кач саат... Сайлеер, те не вар... Бän гелдим, сайлеер, сана сөлемäй, ани телефон урмушлар да демишлär, ани сän лäйзыммыш нäйны-са гидäсин топлантыйа. Даа...

— Даа...

— Олä, аслы...

— Диил йалан, ани...

— Илери кыр ишинä гидäрдим,.. сыртымда бота — лирк-лирк, бакмышын — аркадан су акэр... Саалык варды, копарардын бир патлажан, ийärдин ону бал еринä... Даа... Идин бир ауч кирез, бир-кач дут, алма,— о каны дииштирер бүтүн йыла... Кышын гидäрдик чайыра кемик каймаа...

— Сыбыт аазындан о пустиä цыгарайы, ба. Ани түтүн ичежän, таа ислäй дрымба чал...

— Даа, гөзäl чаларды Мохой. Унуттум симасыны. Суратынын сааде бир көшежиини тутэрым аклымда. Даа... Иа бак, кач саат. Бени беклеерлär, олмалы, башка ерä йолламаа. Те шинди, динненсиннär бираз аяакларым, да гидежäm. Газетада мы, кийатта мы булмушлар, ани йайан гезмäй файдалыймыш. Даа... Сайлеер, те не вар... Ишиттин ми, не ол-

муш ашаада? Папак йорганнары йакмыш...
өлә...

— Даа...

— Кач саат? Бән, сайлер, гелдим, хаберледим, не сымарладылар... Сән бак, йап өлә, нижә йакышәр сана... Бән демеерим не өлә, не бөлә. Даа, сайлеер, те не вар... Те йаамур да чекетти пытырмаа. Шинди гөктә чекедежек махнит ойнамаа... Йаасын. Ко йаасын. Сенин калабалыын вар. Планжазын, бакэрым, мейданныжа. Бүүк хектардан гаа чок папшой чыкэр. Даа... Йа бак, кач саат. Гидийм бән. Сән прост ет, ани бән зеетледим сени түрлү лафетмекләрлән...

— Е хади, биз да пек лафетмедик дериндән. Онун вар таа да дерин ерлери...

1984

ИНАНЭРЫМ, АЙОЛ

Инанэрым, айол, инанэрым. Бән кендим хыра бүүдүм. Чок вакыт хаста йаттым, да бобам илачлаарды бени балык йаайыннан...

Вар түрлү типлар... Вар көтү оланнар. Чок айоллук хем гержиклик вар йуфка хем корунтусуз бу дүннеедә. Вар зариф, сакынар жан. «Бана не,— деер.— Бана бишей... Бән вар нижә бир иплижаклән өртүннийм»...

Вар олажаклар, узактан белли, вар — гелдийнән да инанамээрсын, гежә гөзүнү кымпээрсын...

Белайа вар нижә касаветсиз да бакмаа, ама вар нижә үрәян да копсун, йакындан бактыйнан она...

Күчүккенә, бени пек чиркин коркуттуйдулар бир

керä. Назмыштылар, ани бән чаарылэрым суда. Да
печат урмуштулар чернәла капааннан...

Үзләң иш гөрерсин да дуйэрсин, не дуумуш ге-
нишликтә, не — заплыкта, нейи несой инсан йап-
мыш...

Айдыннык дүннәә түрлүлү.

Не-са хеп таа өлә, нижә вармыш, не-са дишил-
миш...

Вар — о, ама диил ериндә. Вар — ораларда, ама
диил о...

Херкези савашэр, не савашэр, да танымаа ону
ләәзым...

Бән инанэрым, айол. Хербир геминин вар чизи-
лери — хербир инсанын вар зорлары...

Узадэрым төлә енсеми да сансын хепсини гөре-
рим...

1984

АНТОН

Сабааленнердә хава таа серин дурэр. Ләәзымды
бән гиинийм ики пармак таа калын... Хеп бакэ-
рым те о керемет өртүйә. Ачан о чекедер пек йала-
бымаа, сайлер дышарда ичердән таа сыжак...

Бак, кач кат бән гимнийм, да хепси ески...
Бән алышыкым ески рубайлан гезмәә. Те бу кеп-
тары те бән олду ташыйэрым ирми ики йыл. Ама
бак, нижә йымышак о. Бән херкерә, йаалы идик-
тән сора силерим она еллерими, ки геврәмесин да
кырылмасын. Рааметли бабу хеп таказаларды бе-
ни онун ичин, ани бән руба енилемәә савашмээрым.
Бән да она дәәрдим: «Бән кендим диилим бойар,
да истеерим, ки ушакларым да бүүсүннәр диил
пызли. Истәәрсән, ушакларын олсуннар, нижә ләә-

зым, озаман бил, ки акыллы, аҗыйган инсаннар олэрлар оннар, ким бүүйер зорда, етишмемезликтә. Биздә, ашаакы школада, варды бир фыкара чо-жуҗаа, лаабыйды Василиу. Бир гөлмежиклән ге-зәрди, ама өлә акыллыды!..»

Биз алты ушак бүүттүк. Санэрсын, бу колай мы? Хепсинә кафа дүү да бак, кимсей хашланмасын, кимсей йанмасын... Алты таанә ушак бүүттүк, да бабуу хеп енсейәмәздим. О хеп йалабытмаа са-вашарды оннары. Сора (маанасыз ежел олмээр) калдым бән Антоннан. Бән ону сыкмаздым үүрен-син, хеп коркардым, акылжы бозулмасын. Да не да варды нижә бән она дейим? Ушаан варды доо-рулуу десин: «Сән таа мы сарпсын е?». Бүүдү о, олду бир гержик деликанны. Да хич бир дидин-мәк, хич бир амбар копармак айыры кыз ичин. Евленди бир мүнүз ушаа...

Бана да шансора не ләәзым? Хаста адам ләә-зым бираз дурсун бостанжы да алышсын. Ама диш йок сыклык етмәә, сес йок баармаа. Шансора да-йандык сексенә. Бу йыладак хеп ташыйардым кен-дими илин, шинди олдум таа прост. Бүүк мара-зам вар. Жерлерим макара иплииннән баалы... Ама шүкүрүм, ани Антон чыкты сабурлу, ишчи чоҗук. Ангысыны хепсиндән аз корудум, ангысы-ны хепсиндән аз ел үстүндә туттум, о чыкты хеп-синдән хатырлы. Онда йок, ани о аҗыласын, бир айкыры лаф сөлесин. Гелин да өлә. Йашээрлар исләә... Бана да не? Йаннарында дурэрым мы? Аазымы топлээрым мы?—Хербир емиштән бирәр йаткажык дүшер бана да... Макар бән ихтиарым, ама некадаржык куведим вар, бән да афта арасы йардым едерим оннара ев ишлериндә. Пазарларда динненерим таа зедежә. Идим екмек, йатэрым, уйуйэрым исләә бир уйку. Калктыйнан, сорэрым, бән хырладым мы? Биркач керә аркушу чектин,

деерләр... Те бөлә те ишләр. Саа олсун Антон...
Йа не йалабыды өртү! Сайлер, исләә сыжак чык-
ты... Гидийм бән, бираз гүнә койыйм табанна-
рымы...

1984

ЙУКАРКЫ МААЛЕЛИ

...Сән кафаны бүкмә, ама сеслә. Бән ер үзүндә
йалныз калмышым бирбучук йашымда. Анасыз-
бобасыз адам олдум... Бән херкерә деерим, кол-
вер адамы, үүренсин да билсин... Бән сана кесе-
жәм ангы фиданы оларса да сөлейжәм, нәәны до-
ору дурәр бизим топрак... Пек севинерим, ачан
сеслеерләр. Адам ләәзым аннасын да билсин...
Некадар бән чалыштым куведи улорийә коймаа,
ехе-хе! Бән вар нижә йазылым бүүк кийатларда.
Каврадык иши... Савашэрыз, олсун нумер үзе-
рә...

1984

ШУШАВА

— Нередән гелерсин?

— Бактым, Томай мерасы узак мы.

— Таа не гөрдүн?

— Бир бешалмалыйка евленмиш Бабурчуйа, да
баарынарды орада... Бән диил окадар ишимнән
гезерим, некадар гелдим гөрмәә ени йолу. Бак
асфальты!

— Гөрдүм, ушаклар хепси аазларында смола
чиннеерләр.

— Ислää иш бу шүшäвa!
— Бөlä йол аяамыза гелди!
— Шинди вар нижä нерейä истääрсән гитмää.
— Кечийä алаф таа колай гетирмää.
— Панайыра да таа йакышыклы гитмää.
— Йа инсан, йа машина бу шүшäвада!
— Бу, вар нижä демää, ани йок. Йа не оләр ойанда, таа йукарда!..

Чифтчиләр сеслеерләр гүрүлтүйү.

— Не гезмäk!
— Шинди, нижä бу шүшäва олду, хер гүн бир кимсей гелер бизä.

Шүшäвадан күййä сапәр ики киши.

— Нääндан буннар да?
— Ишлән гелерләр.
— Ким о йан такели, ажаба?
— Чок түрлү инсан вар.
— Чок түрлү.
— Бүүн вар бир онсекиз киши гирдиләр күййä, оннардан, ани бән танымээрым.

— Биздä да шансора олажәкләр түрлү ишләр.
— Диил бошуна күййүн йанындан шүшäва гечер е.

— Бир талига йолу варкана, о да ислääди, бу са йа нашей!..

— Да, йашамак шинди хызлы диишилежәк.
— Шансора сай, ани күү диил о, ани илериийди.
Шинди ишләр башка форма гидежәк.

— Илери доору күү вар нижä касабайа дөнсүн.

— Нижä о касабаларда паклык!.. Бир хайатчы вар. Уну да, суваны да, аяак кабы да, гиисиси да орада, ама вар сыра.

— Е йа ичердä нашей! Олә паклык, ани, гелер, сансын маса бежи да менюйа гирер — ондан да сансын чорба кесежәкләр.

— Е, озаман, бир күүдән гелдийнән бизә бир-кимсей, ичери гирмәә дейни ләәзым олажэк чыкарсын чарыкларыны, сөксүн саргыларыны!..

— И-ха!

— Елбетки!

Күүйә сапэр таа беш киши, сора — ики машинажык. Чифтчиләр дүртекли бакэрлар бу өрүмеләә.

— Гөзүмүзүн өнүндә күү диишилежек.

— О бүүн да диишилер.

— Ама бу диишилмеклерин үзеринә копэрлар чок ески баалантылар, да бу кимисини конфузлээр.

— Ах, билерим бән бөлелерини. Бу — те о битевиләр, ангылары сынашамээрлар касабә йашамасына.

1984

БАШЛАМАЛАРДА

— Гелдин ми, ба, Янку? Не чок узанды сенин о үүренмән? Сенин клубун таа ремонтта, ама вар лаф, буйыл ачылсын. Аннат, нижә орада үүрендин, бүтүннә касабайы гөрдүн мў?

— Орада неләр вар е, вар нижә шашмактан какыласын да өлә да каласын.

— Бонзанын евинә гиттин ми?

— О диил ев е, о — масал!.. Гездим чок. Бир да саат гөрдүм: хем лафедер, хем төлә кырэр гөзүнү. Гиттим ботаника башчасына, гездим бульварларда, парктарда. Херерси тертипли, казылмыш, кыркылмыш... Ха сән да аннат, не олду күүдә беним практикамдан сора.

— Не олду, культура башлады калкынмаа. Кимиси башлады капу өннериндә клумба коймаа.

Краннардан сулары шинди емен хепсини оннар харжээрлар. Чичек выставкасына хазырланэрлар. Те бөлә биздә ишләр.

— Башка бйшей ми?

— Бйшей. Шинди хепси чичек далы хашламаа качынэрлар, соакта фиданжык дикерләр, замбак, мержанка койэрлар... Таа не сөлейим сана? А, дур, герчек, емен унудажээдым. Таа бир енилик вар. Чекеттиләр коллекция йапмаа. Бакэрым, гезерләр, топлээрлар сырник пачкасы, календар, нал, башка ишләр... өтөөгүн гидерим бән түкенә сабун алмаа. Бакэрым, бир шопар Саар Ванинин дамынын капусундан алкайы чыкарэр. Сорэрым: «Нечин, ба?». Бән, деер, алка коллекциясы топлээрым. Бендә, деер, түрлү алкалар вар, ама те бөлә йок. Деерим, ах, сени хырсызыны сени ә! Бән, деер, йашамамда хич бишей чалмадым. Бән шинди да, деер, Саар Ванинин евиндән бйшей алмадым, бән кәр оннарын масасына койдум Иванайа дейни бир шефтели хем Настайа дейни бир бомбони. Бән она деерим, түтүн бригадасынын бейгирлеринин йуларларындан копчалары диил ми хеп сән копардын? Оннары, деер, бизим Ыргижик копарды. Деерим, күүдә хербир борнанын бирәр диши кайбелди, бу да хеп сенин ишин, олмалы? Бу диил бән, деер, бу — бизим Саважык. Деерим, ашаакы мааледә йамалы саргылар кайбелерләр... О — бизим Занижик, деер. «Қоса ташлары йок олэрлар...» «О — бизим Ладижик...» Ехе! — шашэрым, — йа жагарди — бир ичердә! Сора деерим, йа дур, йа дур, сән кимин олажан? Те шинди, те шинди бән кендим сөлейжәм. Сән Керкели Кирунун? Олә ми? Онда ушак — нижә ев таушамнары. Хай, деерим, гидериз бобана. Қо билсин о, нашей сиз йапэрсыныз. Туттум бән ону йакасындан, гидериз онун евинә доору. Бән хеп йаанэрым, корку-

дэрым шопары евдекилериннән: сизә төлә олажэк, сизә те бөлә олажэк бу зарарлар ичин... Ачан са етиштик чатраа, бакэрым, бу ерифин бобасы, Керкели Киру, гечер, еллериндә — ики сетка, долу земперейлән!.. Төлә те ишләр йолландылар биздә. Куладиму генә кары кайышларына тока алажалээр. Сора, ондан ики ев ашыры — Паливар. О да хеп нашей-са йапэр. Онун евинин уурунда нечин-са хер гүн уулту ишидилер, траклээр машина капусу... Нижә сән бакэрсын буннара хепсинә хем бу алкалара, земперелерә? Сән, олмалы, бу ишлери дүзежән таа исләә, диил бөлә, нижә оннар шинди...

— Ölä компаслээрым, ани дүзежәм. Ама бән сайэрым, ани шиндилик, клуб ачылынжа, бу да диил прост. Бу хеп таа исләә, некадар маазада кандиллемәә, фычы чембери — бойнусунда... Талант, талант херкезиндә вар, йаратмак хавези. Аннээрсын мы? Качындан бән вар ишиттиим: «Ех, сорсалар бана, не бән истеерим хем не бежерерим!..».

1984

ГАСТРОЛИДӘ

— Сиз енгел едерсиниз бана.

— Олур олсун, олур олсун. Буйурун, гечин, те йол верерим.

— Сиз бана херкерә енгел едерсиниз.

— Вар нижә олсун. Бизим гастроли бурада олду үч гүн гидер, да бән тротуарда олур урулмуш олым сизә. Бежим сиз алатлаардыныз, да бән өнүнүздә гидәрдим, енгел едәрдим сизә. Олэр öлә да...

— Сиз енгел едерсиниз бана бүтүн йашамамда.

— Насыл е? Бән хер гүн бакэрым кенди ишимә, ишлеерим, нижә каторгалы, йашээрым кенди теримнән, да, бана гелер, ани бән кимсейжәә енгел етмеерим. Бән сизиннән билә ишләмеерим хем хич билмеерим да сизи. Нашей фена йаптым бән сизә? Кимсиниз сиз?

— Бән да манеж изметчисийим. Ишлеерим бән бурада, секизүз километра сиздән узак, ама сиз хеп окадар ийерсиниз беним өмүрүмү.

— Нашей лафедерсиниз сиз?

— Сиз не, санэрсыныз, ки бән сиздән ашаайым мы? Не, бендә талант мы йок? Бән ачан окуйэрым сизин ичин хем гөрерим сизин репризаларынызы, солууму чекәмеерим, бетвалээрым сизи. Бән варды нижә ишлейим о циркта, ангысында ишлеерсиниз сиз, чыкарым о репризалары, ангыларыны чыкарэсыныз сиз, евленийм о кыза, ангысына евлендиниз сиз. Сиз капээрсыныз хепсини беним йолларымы.

— Нашей бән йапыйм е? Бракыйм гастролыйи, труппайы мы?

Йабанжынын гүнешленер үзү.

— Сөлейжәм сизә таа бир иш, ама хатырыныза гүбүр гирмесин...

— Ах, диңл ләазым башка бишей сөлемәә. Аннээрым, сизә ләазым, ки бән дертленийм, кайбелийм... Брәх, таман саалым бираз дүзүлдүйдү, халым доорулдуйду! Башладыйдым таа бүүк хавезлән траш олмаа... Шинди са те генә йаным тутту хем аяаамда ески бертиим ачылды... Севинин, сизин истедининиз олэр...

Р. гидер, топаллайрак. Йабанжы канаат гүлер хем, иленерәк, тыкачлээр Р-йын афишасыны. Ишидилер узакланар Р-йын офламасы. Йабанжы сыслээр онун ардына:

— Бян сиза диилим душман. Сиз кендиниз ка-
баатлуйсыныз, ани хасталанэрсыныз. Сиз хайазда
чыкэрсыныз дышары калпаксыз. Бунун ичин сизи
лэазым капана атмаа да чүрүтмэа орада!..

1984

ЙОК, САН СӨЛЭ!..

— Йок, сан сөля! Сусмаклан гечирмэа колай,
ама сан сөля,— бракылмазды Серт Олан. О өля
бакты Аар Башлуйа, сансын мердивеннэ пине-
жек онун тепесинэ.— Гарантия аарайжы — чиркин
инсан типы! О хеп коркэр йанныш адым йапма-
маа... Гротесклы портрет!.. О гечэркенэ токаттан,
онун илкин пейдаланэр кафасы, бир недан сора —
енсеси, омузу, гүүсүнүн йарысы, да сааде бундан
сора — аяаа... Сүрүнген динозавралары кайбет-
мишлэр оннарын йымырталарынын капчыкларынын
кайет бүүк калынны. (Булунармышлар ики катлы
капчыклы йымырталар да!) Гарантия аарайжы са
корунэр панцыр ичиндэ... Несой бизим дүннэа?
О гелер есаба, бу гелмеер, орасы — уз, бурасы —
бурук. Лэазым мы хепси бенненмиш, гөстерилмиш
олсун? Оса хаоса мы хепсини бракмаа?

— Бу түрлү койулу соруша бян хич йок не сө-
лейим да,— деди Аар Башлы.

— Йок, сан сөля!— кескин өттү даава тарафчы-
сынын сеси.— Сан генэ кенди кабуунун ичинэ че-
килерсин... Канны бирлик, доорулук лэазым ол-
сун е? Бөля ми оннар курулэрлар? Аннээр да су-
сэр... Нейэ гелер бу? Билмеерсин, нижэ сөлемэа
ми? Кокетленерсин?! Йап аазыны дөрт көшели, да
сөлейжэн... Аар башлылар!.. Сталактитлэр!.. Сиз

йаныларсыныз мы, дүшәрсиниз ми йақышыксыз хала, бөлә корунаркана?!. Сиз алатламәэрсыныз, сиз бурушмәэрсыныз, тыканмәэрсыныз далгаланмактан. Сиз услуйсунуз!.. Кемирилмиш хыйар капчыкларына бактыйнан, гөрүнер, ангы иййжинин дишлери диил таман. Сиз да коркәрсыныз, ани ачылажәк сизин дуйгу хем дүшүнмәк ужузлуунуз, танымак дефектларыныз... Сиз, нижә демәә, динненә-динненә ишлеерсиниз, онун ичин херкерә таазәйсиниз, илк куветтәйсиниз. Иш чекетмесиндә хепси каави. Ама сән кой, нормал сеслән лафетсин качыжы фиништә, ачан онун солуу битер... Биз, сайлер, моментал давранэрыз хербир анормал олушта, качынэрыз, сиз да бакәрсыныз, гечежәк ми бу табелә, да сора сиз да кыпырдәэрсыныз. Да генә сизи таа чок сөзлеерләр да!.. Бетвалы есаплайжылар! Азетмеерим, йок гөзүм гөрийм бу ширетлери! Ух, пак еллиләр! Кабаатсызлар-йанылмазлар!..

— Е дурмамайынжа гөз сапламаа, дартмаа адамы — бу не, гөзәл ми оса файдалы мы?— сорду Аар Башлы.— Инсаннар не, хич бирижии бизсиз бишей аннамәэр, бишей билмеер, бишейә үүренмеер ми? Некадар истәәрсән вар исләә, акыллы инсаннар. Шинди нәпмаа, оннары да мы дурмамайынжа дартмаа, дешмәә, аптал етмәә?

— Да, да, да. Дуран су кокәр, кыпырдамаз кол куруйәр,— сыкты Серт Олан аужуннан солуу.— Хепсини ләәзым ачмаа, хепси ләәзым гөстерилсин, аннадылсын. Диил боша вар закон лафы, аргумент, субстификация, консемистилизленция... Буннар нашей, диил ми аазында чиннемәк, гөстөрмәк, аннатмак? Доорулуу са алдыйнан,.. доорулуу ләәзым кесмәә айыры доорудан... Чытырдәэр мы, гыжырдаэр мы, иннеер ми, бән — доорудан.

Аар Башлы буруштурду кендини. Лафетмăк ики тарафтан да олду таа дартык.

— Сăн хеп кайайы йукары калдырэрсин, булгура.

— Бу — будалалык — херкезинă хер саат емир вермăа, аннамайарак, хепсини адламаа, судламаа, доорукламаа.

— Сиздă алат йок? Да сиз таа сарпсыныз да?!. Олă ми?..

— Беним кафам даалэр шиндăн сора бу даавадан.

— Қим билер жувабы, о коркмээр соруштан. Йа садака, йа мум парасы. Сăн сōлă, некадар уймамазлык, бирликсизлик вар, буннар — бишей ми динл?..

— Етер, етер шансора.

— Йок, сăн сōлă, сăн сōлă! «Даавада ачылэр аслылык»...

— Бу динл билгили даава.

— Нашей о е?

— Бишей. Фокус-мокус, пипаратус...

1984

КОНФИГУРАЦИЯ

Анылмыш керамист Александр Иванович Мыкырты гидърди конаана. Бир да о гетирди аклына, ани онда евдă аушам битти чайа дейни татлылык. О гирди ийежек тукенинă, дайады шкембесини стойкайа, бакты коробкада йастыжак-бомбонилерă, гечирди гергефли пешкирлăн сарылы вазайы саа колтуундан сол колтууна, ки чыкармаа парайы. Саа тарафтакы жōплериндă пара йокту. О

гечирди вазайы геери, саа колтууна, да чекетти йокламаа сол тарафында жӧплери.

— Йок бурада да,— деди о, бакарак сатыжыйкайа.

Сатыжыйка фена-гӧзӧл, «ходул» бир инсанды, ангысына кимиси дӧӧрдилӧр «йаклашылмаз», кимиси са дӧӧрди «йапӧр кендини»...

— Унутмушум конакта,— генӧ данышты Мыкырты сатыжыйкайа.

Обӧрӧ бакарды инсаннарын башлары ашыры тӧкенин узак сергеннеринӧ. Алыжыларын чойу сансын бираз коркарды серт ӧзлӧ гӧзӧлкадан. Оннарын бириси, бир лаф дейинжӧ она, биркач керӧ ойнадарды омузларыны, ууарак кенди гӧӧдесини рубалар ичиндӧ. Башка бири, сӧлейинжӧ бир лаф, биркач керӧ, кабаатлы гиби, сырыдарды, бакарак ба мала, ба она. Бир тарафта пиво ичӧр ерифлӧр хем генч адамнар шакалашардылар, хер икинжи бакышы хем ӧчӧнжӧ лафы атарак гӧзӧл «ходулкайа» доору.

— Унутмушум конакта парамы,— генӧ деди Мыкырты, да онун да гӧзлери калдылар сатыжыйкада.

Биркач минуттан сора сырада дураннар башладылар увайа чыкармаа Мыкыртыйы. О йаланды, да ону корку алды, ани о бу аушамы гечирежӧк севгили йастык-бомболили чайсыз. О генӧ бакты гӧзӧл «ходулкайа» да, чӧзӧп гергефли пешкири, тутту вазайы бир басмажыклан (ки лекелӧмемӧӧ ону пармакларыннан) да узатты сатыжыйкайа.

— Сизӧ нашей?— сорду она гӧзӧлка.

— Бӧн гелдим зонал бакыма,— деди Мыкырты,— да унутмушум конакта парайы... Найын бу вазайы, сизин олсун, да, йакышарса, верин бана ӧз грам йастыжак-бомбони. Некадар йапӧрлар оннар?..

— Оналты капейка,— деди сатыжыйка да шен, скептик бакарак каба, алды ону. Фена-гөзәл, «ходул», о чевирди-чевирди вазайы, гүлүнчлү бакты Мыкыртыяа да сорду:

— Да нашей бу? Ким-нәәндан чалдын ону. Олә е?

— Бу — ваза. Бән кендим йапэрым оннары,— деди Мыкырты.

— Сүт чөлмәә йапмээрсин мы?— сорду сатыжыйка да, кабуледип инкерли кафа салламасы, узатты вазайы геери:

— На. Диил ләәзым о бана. Сән йап ону, не народ сорэр.

— Салоннарда капан-капанын олэрлар, алэрлар оннары,— деди Мыкырты.— Бу ваза орада йапэр икиүз ондөрт рублә, ирми секиз капейка. Бән сааде үз грам бомбони истеерим...

— Вер оналты капейка,— деди сатыжыйка.

Түкендә башлады олмаа инсан сыкышмалы.

— Бән истеерим сааде үз грам бомбони,— аннадарды Мыкырты.

— Хей, гелмиш,— чыкты илери бир ериф,— сән не кафасыны даадэрсин инсанын? Сән гөрмеерсин ми, ани о беенмеер сенин ишини? Ләәзым исләә күпләр йапмаа, диил кавгалашмаа.

— Бән сааде үз грам бомбони истедим, ки ичмәә бир филжан чай,— сөленди Мыкырты, чыкынарак дышар капусуна доору.— Бу ваза йапэр икиүз ондөрт рублә... Онун ады «Магнолия»... Ону профсоюз дворцына алдылар... Сиз бакын, несой конфигурация онда...

ЕЛ ИШИ ЗОР...

— Ләйкуцка! Иа гетир бизә бир чөлмек шарап хем бишей аазымыза атмаа... Иа мусаафири!.. Ан-дәңжә гөрмеерим сени. Башкаларына, ишидерим, уураармышын сыхча, бизә са сааде үч керә олду гелерсин... Сән не өлә муханатсын? Вар кахырын бишей ми?.. О гөлмәән — нижә пайажан-жык, йатәрсин бийазлар ичиндә, суратын са өлә бооз, сансын сени сүпүрмүшләр гүбүрләрлән карышык... Ауртларыны йутмушун, солуун гырц-лээр... Иа буйур бир филжанжык, бизим паалы үүренмиш, да хепси гележек ерли-еринә... Бөл-мә, бөлмә, буйур хепсини. Да сөлә, ким докунду сана. Сөлә, да онун иши бенимнән олажэк... Ким сени күстүрдү? Гогоман мы? Оса Шонторок му?

— Беним бүүк шашкынным вар башымда. Сиз билерсиниз, не сарп база бана вердиләр, ки бән башарлайым бурада беним фундаментал билим ишими.

— Сән бошалт, бошалт о филжаны, зере сенин елиндә о енидән кайнайжэк. Биз гөрериз, нижә сән ишлеерсин. Пенчерендә бүтүн гежә шафк йанэр. Сән некадар пынарлардан чыкарәрсин о дүшүнмелери, ехе-хе!.. Ха актар о филжаны да аннат, нашей олду сендә. Бишей уймээр, бишей чыкмээр ишиндә ми?

— Чыкмаа о, беким, шиндийәдәк чыкажээды да, битежееди да, ама бән пек чок алынэрым башка тарафлара. Хер гүн гелерләр йардыма чаармаа бени. Да те гүндүз гидерим межийә, гежә да йапэ-рым кенди ишлерими. Шиндән сора имиим куру-ду: трык — өтәәнна, трык — берәәнна. Диндим, дөрт гөрерим.

— Сән буйур о шарапчыы да сапла фаркулицайы те о парчайа, ба.

— Е, бракын, сора дейжеениз: «Гелди, иди варлымызын афыны-күфүнү да гитти».

— Вазгеч кахырланмаа да буйур, деерим сана.

— Бән бүүн генә междидим. Бир лафа араландым иштән. Ләазым гидийм.

— Сән ич о шарабы, ба. Бу чөлмек елимдә патлайжәк шансора...

— Бендә, сайлер, бу вар... Хер гүн бени чаарэрлар йардыма. Бири чаарэр евини өртмәә, бири — тафта копармаа, бири — енсер доорутмаа, бири — баа кесмәә. Шинди бири олду үч гүн йалварэр, гүдийм онун койуннарыны ики гүнжәәз. Билмее-рим, нашей йапмаа.

Үүренмиш ыхлады, сансын басты сиври таш үстүнә.

— Өлә, аслы, доору йапэрсын, — деди ев саабиси. — Биз аннээрыз, ани сән бүүк билги ишини йапэрсын, ама инан, ани ел иши хепсиндән зор. Сыртымыз топалак-топалак олэр тозлан тердән... Сенин о ишин өтеейыл бекледи, былдыр бекледи, буйыл да беклейжәк. Ама буракысындан да зор хем тежил бйшей йок... Те биз сениннән исләә йашээрыз. Ама беним да вар сана азыжык күсүм. Сән беним маазама казмаа гелмедин... Диил исләә, диил исләә... Ама хади, бән сени чааражам фасүлелери топламаа хем чамур кармаа...

1984

ИНЖА СҮЖЕТ

— Сизсиниз ми — Владлен Карпович?

— Кендижәәм бәним. Сән нередәнсин е?

— Бән — Ени Қасабаданым. Бана деерләр Чупак Симчу.

— Ах, олайдын сән Даанык Күүдән Миалжык Тоди, те бу олажээды исләә! Ама хади геч, аннат, не екмектәйсин, не ишлән гелдин.

— Бән — новеллистим, аарээрым материал бешинжи кийадыма. Аннадын сизин йашаманыз ичин.

Чорбажы бакэр гелмишә он бакышлан.

— Ах, геләйди Миалжык Тоди!..

— Олду ики йыл, нижә бән мааналы бакэрым кенди йаратмама. Ләәзым инжә сүжетлерә гечмәә. Бүйүк, сарп, музыкал сүжети зор булмаа, нижә Атлантика бузунда — зердели чекердеени... Бана ләәзым өлә бир нотажык, ангысы чекежек ардына сарп хавайы. Бән шинди савашэрым.

Кыр — шыла бакышы далдырым,
гөз уңуннан үзү калдырым...

Чекер йаратмаа өлә бүкүләр, эластик ишләр, ангыларында бир дүшүнмәк кенарлашсын башкаларынан...

— Е не аннадыйм бән е? Вар чок ишләр, ама оннар хепси — гүбүр.

— Те, те, верин бурайы о «гүбүрлери»...

— Гүбүрлери вар нижә вермәә. Гүбүрү хепси верер. Гүбүр хер ай сыбыдэрым чукура бирәр котика. Нашей йапажан онуннан?

— Бана ләәзым инжә дүшүнмекләр, өтек үзләр... Үзләр дүзерләр идеяйы, нижә архипелаг топраклары — Индонезияйы...

— Бурасы — дүзлүк ер. Сән гит байырлара. Байырлы тарафларда таа чок кескин йашамак ситуациялары олэрлар... Бән не, бән да чок гөрдүм, чок гечирдим. Ама хепсини сыраламаа — узун тутажэк... Олмушлук, олмушлук!..

— Үз аклыныза гелдийнән, сес да кулаанызда
өтер? Өлә е?..

— Некадар ишләр олдулар!.. Кач керә текер-
лекләр илиштиләр токатларын диреклеринә, ехе-
хее!.. Варды бир Вулканешт түркүсү... Дур, бу
бән башка тарафа саптым... Чок истеерим сөле-
мәә дейни... Нәбәр ажаба Мналжык Тоди? Сарп
шопар о, ееей!.. Те о да геләйди!..

1084

ИНАН

Цапурдей Викентьевич Қолайгелә силди сура-
тындан тери да илерледі:

— Биз жуваплы ердә, культура уурунда ишлее-
риз. Ишләр са биздә гидерләр сырадан дышары
прост. Айып сөлемәә, бүүдә-фалда бакэрым таны-
маа, нашей йапмаа, да доорутмаа ишлери. Тездә
олажэк денемәк, биздә са херерси — тарса-нарса.
Измекер одалары — сааде пайажан хем семичка
капчыы, кабинетләр хем архив долу курбаалан
хем патканнан. Долапларын ичи — нижә шейтан
катысы, не йок сааде орада!.. Дүшүнмектән артык
гежелери уйумээрым, гөзлерим олдулар кантырма
алкалары кадар, хич бир раат билмеерим. Дин-
дим, нижә чакал — байыра каршы. Сизин са ка-
саветиниздә да бишей йок. Сиз хеп өлә таа бил-
меерсиниз, не о фонетика хем морфология. Сиз
ләәзым биләсиниз, не о драма, хореография, вер-
нисаж, сола, вокал, формация. Сиз са долаштырэр-
сыныз история фактларыны, географияйы. Сизә Ки-

тай да — Европада. Йыллан женклешерим сизин-
нан, үүренәсиниз бишей. Сизин йок билмениз даа-
дажәк бизим культура очагымызы. Башкалары хы-
рэрлар башындан оннары, ким бежермеер хем
үүренмеер ишлемәә. Бән са, зордайым дейни, де-
дим, денейжәм... Шинди калибим чүрүйер, ани
инандым кенди фантазияма да сандым, ки секиз
класслылардан хем евдә үүренмишлердән йапа-
жам профессор...

Изметчиләр башладылар кыпырлашмаа.

— Нечин сиз баарэрсыныз бизә?— деди измет-
чийка, хепсинин арасында йалныз бир окуйар
кийат.

Бу сес дургутту оратору.

«Беним бу мырылтыларым боша, бишей оннар-
дан чыкмайжәк,— дүшүндү Колайгелә, он керә
гүлдү, ирми керә аалады да генә сайыклады.—
Бурада ләәзым булмаа, нерейә илишер беним мин-
таным. Бән ләәзым сааде таа ии дүзийм ишин
сырасыны. Йок нижә олсун, ани ишин колайы бу-
лунмасын. Нередә бүййер фышкан, орада талига
да бүййәр»...

1984

ДИИШИМНӘР

— Те оннар, беним үүреттимнерим, беним ди-
шимнерим, ангыларына бән онеди йыл хеп он вер-
дим, хеп ашаа калдым,— деди ески шеф кенди до-
стуна.— Не чекер генә олмаа оннарлан!.. Некадар
оннар бендә кырдылар, некадар боздулар!.. Буну
йок нижә не саймаа, не аннатмаа. Нечин бән да-
йанардым бу зарарларын олмасыны? Биркач ин-
санын танымак казанмасы ичин. Специалистлерин

бүүмеси гидәрди ояа. Билмезләр дөнәрдиләр танийара чок вакыт харжамасыннан хем материал паалылыы бозмасыннан. Херкези — сарсмаз олан да, чапкын да — чиидиләр, ишленмемиштиләр. Ама бән есаплардым: үүренер — сайлер, бозэр. Да бән хепсиндән чок коруйардым оннарын халларыны. Кырсын, бозсун, сааде үүренсин. Оннарын арасындан биркимсейин ени зарарындан сора бән сорардым: «Е, нашей йапыйм бән шинди сениннән?» Сора са пишман олардым сөледиим лафым ичин да лафедәрдим кенди кендимә: «Ах, диилди ләәзым бу, диилди ләәзым бөлә!» да дудак бүзәрдим... Сән да, олмалы, диил таа колай бүүттүн кенди ишчилерини?..

Ама нейи сөзледик, нейи дайандык, она ләәзым севинелим. Унудалым гечмиш дарсымакларымыз ичин, гечмиш зетлеримиз ичин, зере бундан чыкты бишей исләә...

Бана гелер, ани бүүн варды нижә олмаа чок илердә, еер олмайайдылар бозмаклар, ойаланмаклар, дургунмаклар. Ама нашей йапажан е? Онун ичин бак — несой шинди оннар!.. Икинжи йыл артык ишлеерләр кенди башына... генч, энергик...

1984

УЗАА ВАРАЖЭК

Барнал Имануилович Есир гезинәрди чардак алтында. О сокту жөплеринә еллерини да генә дуйду, ани оннар — иш авадааннары. Гетирди аклына экспозиция билетчисинин лафларыны:

— Аушам мусаафирликтәйдик Калугиндә да лафеттик сизин ичин, «Перспективалы йарадыжы,— деди Грушеватый.— Узаа варажэк».

Геченнердä да бир йабанжы буфетчи она деди:
— Бән сандым, ани сиз — нижә принцсыныз,
өлә йалабээрсыныз, ани, гирдийнән, тутуштуражээр
ныз ичерсини!..

«Насыл олду, ани хепси, не о йаратты, йыкыл-
ды керпиччик керпиччик ардына?! — дүшүндү
Есир... — Ләәзым хепсини чекетмәә
енидән. Бу му о «узаа вармак»?!

1984

ДҮШҮНЧ

«Завалы», — деди Маргарита Владимировна...

Бу лафын йокту официал паасы хем гөрүмү Н-н
ежелиндә. Бу — бир инсанны сести нередә-сә, дөрт
дувар ичиндә, биркач инсанын арасында.

Ама о лафедиләрди, йашарды, варды кенди кен-
динә...

1984

ТАНЫШ

«Те бу те — идиллиайлы пейзажчык! Хаванын
биографиясы да бүүн — башка...»

— Бөлә хавада уйумаа — кирпи гирсин колтуу-
нун алтына, дуймайжан.

— Беним ботинкимә да бир керә гирдийди бир
сычан.

«Бу инсанжык булутларлан лафедер.»

— Иа бүүк гөзелли! Байырлар, чайырлар, дев-
лет адлары географияа кокэрлар...

— Бән са северим пелин хем катран кокусу.

«Дифирамбаларым беним, боша дифирамбаларым!..»

— Аушам окудум бир кийат — перуйлан ойнамыш, гүнеш телиннән дирижерламыш!..

— Бән са кайбеттим метрикамы, шинди ени да вермеерләр, да бән евдә терликлән синек өлдүрерим...

— Ләәзым битирмәә бу танышы.

— Коли да өлә дәәрди, сизин күү, деер, истәмеер бирлешмәә бизим күүлән... Ачан өлә, ха гит; гөрерим, ким—нейсин. Бән са хем некадар таа өптүм да сени!..

1984

АКЫЛ ВЕРМӘК

Пазарын үүлен заманыды. Долай дүзарайа каплайды бозлуклан. Сабаалендеки думан койулаштыды, да шинди емен ишидилмәз фышларды йаамуржук, сансын синекләр гезәрдиләр газета үстүндә. Фонди лабораторияда йалнызды. О, гергинни даатмаа дейни, биркач керә чекинди долабын кенарында да генә отурду хайатта, капунун йанында масанын башына, ки битирмәә кенди кийадыны редакцияйа. О таман чекетти йазмаа гелән фразайы, нижә сессиз гирди нотар Акбаш.

— Колай гелә,— деди о.— Сиз аушам генә йоктунуз евдә...

Фонди калкты да сауртту елиндә битирилмедик кийады:

— Сән окудун, олмалы, газетанын өтөөгүнкү номериндә бана пасквили? Нашей бу? Нечин бөлә?— Фонди генә дуйду гүүсүндә хем кафасында луплаар, сарсык урмаклары.— Бу — кретинник, терси-

нелик, зарарлык!.. Хем автор да — аноним!.. Насыл утанмамышлар йазмаа буну? Нередә биздә — илерлемәк хем нередә геерилемәк?.. Те йазэрым редакцияйа, документлери койэрым...

— Нечин сиз буну йапэрсыныз?— сорду Акбаш.— Йыртын бу кийады хем саклайын о документлери. Бирерә бишей диил ләәзым йазмаа. Нечин сиз ашааланэрсыныз?

— Насыл өлә?— сорду Фонди.— Бән сокаа утанэрым чыкмаа... Хем шашэрым, ани хич кимсейжи арка да олмады бана. Сааде бир геолог айып-ламыш оннары. Башка кимсейжи,.. сән да хеп өлә бишей йазмадын...

— Сиз бакмайын бана өлә, беним жөбүмдә йок алма курусу,— деди Акбаш.— Бән йазмадым хем дүшүнмедим да йазмаа. Бән билерим ким хем нечин йапты да буну. Ама сиз диил ләәзым, не интересат оласыныз бунуннан, не кийат йазасыныз.

Фонди хеп таа чиледән чыкарды, арайа койарды билинәр гөстермеклери. Акбаш, сансын хич ишитмейрәк онун лафларыны, инат, баскылы илерләрди:

— Сизи боша куру ердә нем алэр. Гөстерерәк кенди доорулуунузу, сиз касаветленерсиниз, олэрсыныз лалангы да унудэрсыныз, ани бу диил сефтә олар иш, ани бөлә ишләр олажэklar херкерә. Вар өлә бетвалы куйу, нерейи йыкэрлар биннән хайырлары. Ама «ежел доору». Сиз ләәзым ишлейәсиниз хем дайанасыныз ен аар денемеклери, бу сапламаклары сайасыныз ажитмаз, есаба алмайасыныз оннары. Бу танымаклар, аннамаклар, бу дайанмак хем каавилик сизә ләәзым, нижә йыла — оники ай. Буннар истенилер сиздән...

КАРШЫЛАШМАК

Литератор дурэр культура евинин хайадында, дайалы радиатора, да доорудэр несой-са тексты. Онун йанына гелер кендилииндән гиришкен скульптор, ангысы незаман-са йаптыйды бир күркчүнүн портредини.

Озамандан гечти он йылдан зеедә.

Скульптор гүлүмсеер, нижә гүлүмсеерләр йабанжы олмуш, недә-сә кабаатлы инсаннар.

— Нижә ишләр?— сорэр о.

— Беним ишлерим,..— салэр елини литератор.— Нижә сән? Йарадэрмыйсын таа?

— Ах,.. чекеттирдийдим бир портрет пластилиндән, ама дурэр... Себепләр...

О утанны гүлүмсеер кенди диншилдиннә.

Литератор, биләр, не чиркин зор о, кендиннән гүреш, енсемәк чалышы, дүшүнмели фисирдеер:

— Себепләр,.. да, себепләр...

Оннар интересләрлән сенселели, баалантылы инсаннар. Нашей демәә она?.. О бракмыш искусствойу, ама хавез кайбелмемиш... Некадар йыл да гечсә, чекер гөрмәә бири бирини, лафетмәә онун ичин, не паалы калмыш үрәә.

Гыжырдеэр дышар капусу, хайатта дурэр шамата.

— Калын саалыжаклан,— деер, гүлүмсейрәк, кендилиинден гиришкен скульптор да, йоллансын-йолланмасын, йавашыжык дөнер да гидер капуйа доору.

1984

УУРАЙАН

— Йашамакта бән кысадан лафедерим, биркач керә сааде вар йайылдыйм түрлү себепләр ичин,..— дәәрди йабанжы...

Аралык-аралык о лафедәрди долашык. Кими сефер о чекедәрди сөлемәә сансын аннанылмайа чыкмайжәк иши, йакынды батмаа бааланмаз лафларын массасы ичиндә, ама ени лафлар башлардылар нәәны-са доорутмаа хепсини сөленмишлери, да битки биткийә чыкардылар каскаты, каплайжы дүшүнмекләр. Қасым таа кестирәмезди, нечин бу адам гелди, нечин букадар соруш койду хем таа да дөкер койу дүшүнмәк материалыны:

— Илк адам йашамышмыш докузүз отуз йыл. Бу — миф. Ама бүтүннүктә инсаннык йашээр чок эпохалар да хеп бишей ачәр, йарадәр. Асирдән асирә танымак оләр хеп таа бүүклү, хеп таа паалы. Те нечин кими сефер гелер, ани инсан йаратмасы бир өмүрдән паалы. Чок танымаш устанын ел кыпыртысынын ардына каләрлар алтын нышаннар. Йаратмаklar — терекә. Бу бүүк доорулуклу иш, ани инсан йаратмалыы, хайырлыы калдырәр үүсек жан сөзүнә, идеаллаа, дуудурәр гөзеллик хем хайыр культуну. Да бән сизә таа сорэрым, диил ми сарп о, ани адам аллахлээр инсан оолларынын бүүк, хайырлы еттиклерини? Иилик, йаратмак — динмейжәкләр ми бир заман, верилмейжәкләр ми феналаа хем кыраннаа?..

Буннар кенарсыз бүүк сорушлардылар, бу ериф да — бир бүүлү, радикал жанды.

— Да сиз гелмишиниз бунжәк ердән бана о үзерә, ани бән — Қасымым, да бүүк жувапчийым хем колайжыйым дейни ми?! — шашмаклан сорду уурайана айырыларкана Үүлен-Дуугу Азиянын культурасынын үүренеми. — Хализ бүүлү жан!..

ЕЖЕЛДА ПАЙЖЫЛЫ

Ихтияр сакаажынын Мылчынын унукасы Арпина нередә-сә несой-са занаада үүренер. Аслы нередә хем нейә? Ихтияр Мылчы тутамээр буну аклында, зере онун кафасында днил аз ишләр карышмышлар, да шинди орада — дүзарайа думан хем батак.

Арпина гелдийнән, Мылчынын ичерси сансын шафкланэр. Арпина йыкээр ерлери, силкер палалары, йапэр имәә хем аннадэр кенди үүредижилери ичин: Коропеев — өлә, Шумейка — бөлә, Вансович — сыкы, Жезлов — фена... Ихтияр сакаажы, сесләәркенә Арпинайы, сансын бираз сечер бу инсаннары, сансын гөрер оннары, ама сора о генә унудэр оннарын лаапларыны, үзлери да оннарын силинерләр хем кайбелерләр.

Арпина артык икинжи йыл аннадэр, нечин о кабуледер чок «үч» хем таа да чок — «ики». Белли, ки несой-са үүредижиләр — ходул, несойлар-са — аннамаз, ангысы-са оннарын — кинни... Ушак чок керә бу «икилерин» үзеринә аалээр, онун пембә йанажыклары шишерләр. Ихтиярнын жаны ажыйэр она...

Да те бир керә Арпина гелерэ бүтүннә йалабыйрак севинмектән:

— Бән кабулеттим «дөрт»! Уүредижи Тюпаев койду бана бу нотайы. Сән сааде дүшүн, дәду, бән кабулеттим «дөрт»! Тюпаев өлә бир беллисиз адам, ани сансын о хич йок. Лафедер о йаваш, сеси нижә су алтындан ишидилер. Лекцияларда о кими сефер ансыздан уйуклээр. Студентләр ону гүлерләр, саклээрлар онун калошларыны... Ама Тюпаев гиби үүредижи хич йок!.. Шинди бән утанэрым онун дисциплинасында йуфка үүренмәә...

Бир айдан сора Арпина генä гелер:
— Бән кабулеттим «беш»! Ах, Тюпаев! Ах, Тюпаев! Те — адам!..

Арпинайы йок нижә танымаа. О гезер, качер, севинерäk. Тюпаевын ады да öтер ичерлердä, гирер ихтиär сакаажынын иминä хем үреенä. Тездä о да башлээр текрарламаа бу ады, байыларак онун сечи, бүүлейär öтмесиндän. Бир керä са о деер унукасына:

— Олса сән бишей гөтүрәсин она. Бөлä сарп адам!..

— Е, йакышмээр, ба дäду,— деер Арпина, сора кендиси да улашәр бу идеялан.— Нашей баашламаа она е? Бир кийат? Бир банка хошаф? Бир зонтик? Бир чифт ичер терлии?

— Бән биркач гүн олду дүшүнөрим буна,— деер Мылчы.— Бән касабада, деликат адамнарын еселериндä вар гөрдүйм төлä бантажык баалы. Сатыләрлар мы оннар?

— «Келебек» галстук му? Театру магазининдä, Пушкинин сокаанда, оннар сатыләрлар. Ама оннары артистләр ташыйәрлар, ва.

— Ал, ал, сана деерим,— дирөнер ихтиär сакаажы.— Бән пек беенерим бөлä «келебек» галстуу. Хеп хавездим онуннан бир керä патредä чыкмаа. Бу — гөзäl иш. Ал Тюпаева ону.

1984

ЗААМЕТ ДОЛУЛУУ

Гөзлери В-йин кырмызыйдылар, сураты диникти, бурушуклуйду. О бүтүннä силиникти, нижә жөп блокноту. Лафедәркенä са о бакарды бир ишä да, сансын, нашей-са таа есап аларды долайда...

— Хепси паа кестирмесиндä кайэрлар ишин үс-түйжä,— дäрдди о маса ашыры отурар ерифä, ангысы тутарды елиндä таазä типарланмыш кийатчы.— Сән йашардын ашырыда, ондан узак. Кими сефер гелäрдин, гөрäрдин ону не-са йапаркана. Ама сән сайысыз моментлердä йоктун онун йанында. Не билерсин сән онун ичин?— В. сүргүледи шамарыннан кенди суратыны.— Хербир инсанын еттиклериндән сааде биркач трофа аалемин гөзүндä белли калэр, оннар да диил бүтүн гөрүмдä. Гөлгелär йасы хербир капламы вар шейдä... «Бурада есап алажээныз лафы...», «бурада аклыныза гетирежесиниз сөлейиши...», «бурада майылланажээныз буна...». Кимсей са билмеер еттин заамет долулууну...

1984

УЧСУЗ- БУЖАКСЫЗ

— ...Калкты о,— илерлärди генч сеслейжи,— чиннеди аазыны да сауртту елини. Гелärди, ани онун пальтосу кайажэк сыртындан тозуннан билä. Бурнусунун долайы онун гүвез олду. О иннеди, нижä четин аачтан чыкарылар енсер, да нашей-са тутунду сөлемäй:

«Ачан бастылар Дубнайы...»

«Дондурдуйнан бурнусуну, анды оникинжи йылы...»

«Саат са куледä гөстерärди авторитет хем кувет...»

Сора шафк хем гөлгä ресим етилар онун сура-тында йымышак таманныы, о сарп моментлерин бирини, ангысыны типарлээрлар ташлы кыпырдан-мазлыкта.

Да о генә:

«Сән истеерсин чалмаа жанымда беним, билмәз-кенә чалмаа бир саде дүдүктә...»

«Бана гелер, ани бән үч бин йыллыкым...»

«Секизүз алтмыш дөрдүнжү йапраан единжи сырасында...»

Өрүттү, өрүттү о несой-са ипи, ама башы чыкмады. Биз, журналистлик студентлери, өлә бишей да аннайамадык.

— Сиз о үзерә да бишей аннайамадыңыз ики саат ичиндә, о «үч бин йыллык» дейни,— деди лектор.

1984

УРОК

Олду гежә. Чөктү койу каранник. Гонгу энергик гезинәрди дышарда. Онун оолу Трифун ичердә чалдырарды пластинка. Пластинка сеси сустуйнан, Гонгу чаарды оолуну:

— Трифун!

Оолу пейдаланды капуда.

— Гел бурайы.

Трифун гитти караннаа... да бирдән чиркин барды. Сачак алтында тутушту шафк, дышары чыкты ана. Ердә йатарды тырмаланмыш бурнуйлан парпул йавру да анырарды.

— Бән она дәәрдим... Бән она дәәрдим,— савашарды нашей-са сөлемәә Гонгу.

— Нашей сән дәәрдин, бе? Нашей сән дәәрдин?— коркуйлан сорду кары.

— Онеди йыл олду, хеп үүредәмеериз ону сырайа,— хомурданарды Гонгу.— Сән дедийдин гөтүрсүн чукура евин өнүндән о сува парчаларыны.

Гелдим — тарга хеп дурэр долу орталыкта, көпек да долашмыш она... Сора бән чаардым буну, да те, актарылды тарга ашыры...

— Сән буну истейип та мы йаптын, бе? Сән не?!— шашты кары.

— Истейип та, зер... Гечтин афтада тырмык урду кафама, дүн дииренә сапландым. Бүүн бракмыш казмайы ешик үстүндә, да те...

Гонгу гөстерди канны кулааны.

1984

ХАВЕЗ

— Е, не исләә отурдум. Гидийм бән, булү.

— Хади отур бираз таа, нәаны алатлээрсын? Шекер суйа батмады. Дарсыйэрым. Ики ихтияр сааде ичердәйиз, лафедериз, нижә саар дилсизләр. Гечтин айда хашлак иннә урдулар колума, да бираз бенизим дөндүйдү, шинди генә фалээр херер-жиними. Дүн сааде отуз беш хем ики да линияйды. Аллә, бендә да чыкажәк, нижә о дәдуда. Истәәрмиш өлмәә. Сора корку алмыш ону, да истемиш сакланмаа өлүмдән, гинмиш башына бир такә да йатмыш ушак саллангажына. Архангил гелмиш да дәәрмиш: «Ха таа бираз тат, емзин пап, да гиде-жез тпруа». Оф, саалык мы етишежек, неләр гечирдик!.. Алардык арендайа топрак, тоому чеви-рәрдик бойара, каланыны йары едәрдик. Йаамур зырыл-зырыл йаайээр, биз са — талига алтында. Афтайлан гелмәздик евә. Капуйу да ачмаа унудардык... Да те йатэрым, дүдүк калдым ушаклара ойнамаа... Шинди хепси вар, шарап — нижә турна гөзү, ама ачан... Калксам аяаа бираз, да, Кристина гиби... хеп истәәрди, завалы, нәаны-са гит-

мәә... Беним оолум да Жаришә гиттийди, аннадарды, дәәрдди, вар орада бир башча, ма мали, кадыналар гезинерләр чичекләр арасында, кайэрлар, нижә биаз лебедалар — су үстүндә... Дүннәә бүүк, хер түрлү ишләр вар...

— Сән, булү, сааде доорул да йаша... Не — Жариш? Иа Мацеста — нашей! Пятигорск!

— О өлә, ама биз бишей гөрмедик. Бизә хепси гөзәл гөрүнер...

1984

ВАРИАНТЛАР

Гежә автор йапты аннатманын таа бир вариантыны. Сабаалән о буну да беенмеди да йыртты. Пек бензәрди диил типик, бенизсиз натурайа. О генә диштирәрди ба сүжеты, ба геройлары, ба аннатманын адыны... Генә ресим чыкарды дар, дүшүнч — сува. О чок вар йазды натурадан, ама орада фактлар башкайдылар, таа беллийдиләр, таа сечимдиләр. Бу факт истәрди бир айыры өтмәк, хава.

Автор чок зетленмектән сора, сааде артистли дуйгуйлан докунарак факта, йазды бир кыса текстчааз. Диннендирдийнән бираз фикирини, о окуду йаратмайы..., өтәр хем чалар онун ичин, не о истәәрди. Аннатма хем ачарды факты, хем едәәрди акылы гениш узаклара, олуш чоклууна, сенселә фактларын сайысызлыына...

1984

ЛАФЫН ПААСЫ

Филологун Майыл Фүлүбүн капусу өнүндө бир-кач киши бакардылар ени пынары. Бириси дээрди, ки бу пынар бир бучук тон су алажэк, өбүрү дээрди — ики, үчүнжүсү са дирешарди:

— Бән бааса вар нижә коныйм сизиннән, нейә истәарсениз, ани о бир тондан зеедә алмайжэк,— дар хем сува. Тыпкы бөлә бир пынар вар Хопзуп Лукада — үч батлаклан доләр.

— Уста инандырды, ани ики бучук тон алажээмыш,— деди Майыл Фүлүп.

— Лалажи ми? О сана вар нижә десин, ани бу күп алажэк кырк тон да, сән сааде сеслә ону.

— Уста о исләә, ама йалан пек чок сөлеер,— деди дөрдүнжүсү.— О бажайы да бүүн битирежек дүзмәә, олмалы?.. О хызлы ишлеер.

— Деди битирежеемиш,— жувап етти Майыл.— Ама, бакалым, гележек та мы о бүүн, дүн деди, куматрийәә гидежеемишләр.

— О етиштирер херердә.— Бизим куми!

— Онсуз сыра — нижә тузсуз борч...

— Даадәр кафайы,...—, йаадылар репликалар.

Лалажи йарым сааттан сора гелди, гиинди чамурлу рубаларыны да пинди евин өртүсүнә.

— Бүүн, Фүлүп, бажайы калдырәрыз, да түтежек, нижә Мырмырын лүлеси,— деди о өртүнүн ибиндә.— Зафира сабаа вар нижә турта пиширсин.

О генччә инди, сиирелтти казанда чамуру, алды колтууна биркач туула да генә тырмашты йукары.

— Вер, бән йардым едийм сана бишей,— йалварды Майыл.

— Диил ләәзым,— деди өбүрү.— Сән кач өгәә,

чамур дүшмесин фрезана... Сизин бурасы — сык маалә. Бураларда фидан йокту.

Хепси олдулар ер тепремесиндән сора.

— Сән ишлә, ба Лалажи! Не порезен сөлеерсин орада?— баарды сокактан бир гечән.

— Сән хызлыжа, хызлыжа гез, таа чарыкларын йыртылмадаан,— жувап етти Лалажи.

О теллән илиштирди казаны холлаа, айырды йакышыклы туулайы.

— Сизин бу сокак геч уйанэр. Хайлазлар! Бу вакыт мы ишә гидилер? Мари, Лимонка, сән нечин селәм вермеерсин, мари? Качаражык, качаражык. Бак, басэрсин топачлар үстүнә!..

Аулун бойуна топланды биркач ушак.

— Хей, йаврулар, йа йок олун бурадан! Саманнары чүрүттүләр, чинейә-чинейә... Сән кимин чожуусун, ба? Диилмийсин Ыхмазын, ани шиндила доннан гезер? Дәдун аннадэр мы масал, нижә Пирку гезинәрмиш котикада, текерлеклери — кабактан, дингиллери — алвицадан? Бүүдүйнән, гележеениз ми бана колачлан?

Ушаклар дурардылар, аазлары ачык, бакарак өртүйә, сора чекеттиләр атламаа, сауртмаа колларыны да гиттиләр, «чекинерәк» масаллы котикада... Сокак хеп бошалмазды, инсаннар хеп гечәрдиләр илери-геери. Öртү үстүндә да өтәрди Лалажинин сеси:

— Нерейи, нерейи? Йаваш гит, учэрсин, нижә тава. Демеерсин: «Бу — беним нумам, өпийм онун елини». Йарым йыл гечти, таа гелин гетирмедин. Шинди бурадан гечти бир кукона, ехе! Кукуй — төлә!.. Ләәзым бакмаа, не йапмаа, да гетирмәә ону евә. Бак, зере качыражан ону, да генә гележән бана: «Нуна, бул кыз»... Вакыдын бириндә бән ирми йашындайдым. Лүзгәр есер, дермен дөнер. Долдурдум бән бир чувала үч кабран пак

екин, үүттүм ону... Сән алатлээрсин мы? Хади гит озаман. Бөлә зор сиз йашайжээныз... Те таа бир Гиргина гечер, кашларыны растыклан бойамыш. Нечин демеерсин «колай гелә», мари? Йа йанаклары!— чукур-чукур!.. Енсәм тутулду, она бака-бака!.. Бу, евлендиннән, вар не пеликлерини сауртсун. Не окадар алма алмышын, мари? Сән ишә ми гидерсин оса школайа мы?.. Те — таа бир гезинтижи. Хич евдә дурмээр, сааде маалә гезер. Нәәны генә, ески ортак?

— Не, беним невойам мы йок? Ишимә гидерим. Сән хеп парайы чораба топлээрсин... Бак, сычанар ийежек.

— Ийежек, зере чорап — татлы...

Гечерләр кары-кожа.

— Йа буннара, йа! Оол ишлеер ики киши еринә, оннар да, Гонгуйлан Фыца, гези-гезерләр. Сизә не, йорту му бүүн, нашей? Жумааертесинә ал карыйы, ушаклары, да гидин Смайыла, Кара денизә. Шинди гит да койуннары отлат. Докуз койуннан бүтүн гүн сойланажан...

Бир парча вакыт орталык сус олду. Лалажи, мышлайрак, ишләәрди хем, сансын кенди кендинә, сөленәрди:

— Те шинди те бурайы бир тафта какажэз, со-ра — бир тенеки..., енсерләр са жөбүмдә бүкүлмүшләр... Бүүк үрек ләәзым олсун адамда, кн отурмаа бу өртү үстүндә...

Филолог дурарды евин ардында да хавезли бакарды кенди устасына.

Лалажи топлады аякларыны, буруштурду сура-тыны да ансырды.

— Токат ачык дейни, чевирдер. Хасталанажам бән, аллә. Ама өлмесән бааре, зере ләәзым бир-кач демет сааз алым өртүйә, бираз йакажак, бир хасыр, беш масур...

Арайа кыврылды калын адам Мандажы.

— Нәбэрсын, Лалажи? Нижә, вар мы таа он-
нардан?

— Азалэрыз, азалэрыз, акран. Биркач киши кал-
дык. Ишиттин ми, шинди ени закон чыкажээмыш,
дишсизлерә кырманын каймаклы ерини вермәә?
Бән не кыздым бу ев тепесиндә е! Уф! Гөрмедин
ми, ларекта шарап йок му? Чорбажы сааде он
кила шарап алмыш. Карпуз койэр ийим, зере таа
ужуз. Ани йапажәклар, бән да бираз бесленийм
бурада, оннар капунун өнүнү сүпүрделәр бана...
Аалашажам геленинә-геченинә, парасыз ишледер-
ләр. Бир карт хороз коймушлар бана... Вар дөрт
хороз таа. Бирн вар бүүк, калын сесли: «Угу-
гуу!»...

Бажа олду хазыр. Лалажи индирди тертиплери-
ни, койду еринә мердивени, йыканды, да отурду-
лар екмек имәә. Лалажи отурду алатсыз, сыра-
дайжа.

— Софра генә динлди ләәзым, ама ачан койму-
шунуз, ийелим.

Пынары йапаркана, гүндә ики керә койардылар
софра, ама бүүн о атылды сабаа екмеендән, ша-
рап ичмеди хич, конуштан гелмиш дейни. Шинди
о татлы-татлы ичти ики филжан шарап, иди чана-
андан салатайы, алды биркач фаркулица лаана.
Үчүнжү филжан шарабы ичтиктән сора о узанды
карулмуш биберә:

-- Бунун формасындан белли, ани йакыжы. Йа-
кыжысыз отурмээрыз софрайа хич.

Идиктән сора о калкты, чыкты сачаан алтын-
дан.

— Шинди вар нижә марш чалмаа. Пынар чат-
ламады мы? Чатламамайжәк да. Сабаа йыкатты-
рын дуварларыны, да долдурун ону.

Зафира гелди кесәйлән:

— Ўч гүн олду сорэрыз, хеп сӧләмеерсин, некадар ӧдек алажан.

Лалажи казыттырды тырнааннан елиндӧ кесиин кабужааны:

— Елли, елли, парасы белли. Пармакларым олмушлар, нижӧ фычы бургусу... Бӧн севмеерим адамын дерисини соймаа. Качына ев да йаптым, соба да, сорун, алдым мы бӧн бириндӧн зеедӧ парра. Бӧн вар ирми пынар сааде йаптым... Пелтек Маркуйа йаптым ев, Вануш Анкайа — бир кухнӧ. Сиздӧ, билерсиниз, не бӧн йаптым... Икиӱз он рублӧ диил чок.

Майыллар есаплайардылар, ани иш йапажӧк ӱз елли рубленин долайында.

Зафира узун бакты кожасына, ачты кесейи, сайды парайы да верди.

— Саа олун,— деди Лалажи, урду сыртына чувалы кирли рубаларлан да гӱлдӱ айол, незаманса гӧзӧл суратлан.— Тӱӱ, партал! Тӱӱ, партал!

Гечирдийнӧн ону Майыл карысыннан, сииреттилар кенди ени дӱзгӱннӱнӱ.

— Хепси ислӧӧ, ама алтмыш рублӧ зеедӧ алды,— кахырланды Зафира.

— Алтмыш рублӧ — бош иш. Сӧн билерсин ми, не о — лаф паасы? О нижӧ лафедер е, ко алсын, некадар истӧӧрсӧ. О — седеф, диамант, алтын! — деди филолог.

1984

БӱӱЛЕЙЖИ ЧЕВИРИМ

Оннар ӱзлӧн керӧ олду хеп сеслеерлар бири биринӧ бензӧӧр насаатлары. Генӧ гидер хеп о ески мифология темаларынын аннатмасы.

Ама те ески дилли абажы йаваш сеслән деер:
«Хализ иссөзлү олсун бу жана файдалы окумак
бүүнкү таазә Чыбык гүнүндә, ангысы шафклы
алтын касабанын чорбажысынын истемесиннән»,
да оннар, дүртүлү бу ени түрлү чевирили лаф
сөлемесиннән, бүүн да гидерләр евә бүүленмиш
хем маалимни...

1984

ДОЛАШТЫРЫЖЫ

Чок вакыт чалышмыш фена неетли, ки бозмаа
хайырлы иши, биазы гөстөрмәә кара, үзү — тер-
синә, узлуу — бурук. Башарладыйнан долаштыр-
майы, о инанны демиш кендинә: «ИШ ОЛДУ. Буй-
ду — есап. Шинди кимсей тутунмайжэк аслылыг
аарамаа. БАН ИСЛАА БИЛЕРИМ ДОЛАШТЫР-
МАНЫН ҚУВЕДИНИ».

1984

БЕЛА

Сокакча гидәрди Айнороз.

— Не вар, не йок?— сорду она каршы гелән
Хедерлес.

— Бән бүүк белайым,— деди Айнороз.— Гө-
рерсин ми беним суратымда дерин бир бурушук?
О — те бу беладан. Даныштым биркачына, да би-
ри адады йардым етмәә. Шинди те гидерим она.

— Сайлер, сендә — бела?— деди Хедерлес.— Зо-
диәны бактырмадын мы? Олса, бакалым энцикло-
педия лафлыына, нижә орада аннадыләр термин
«бела»... Сән дүүштүн мў бишей? Азарладын би-

рини? Суда кокмээр мы бу иш? Кокмээр? Е, озаман сеслэ бурайы. Ха дүшүнелим жүмлэ белаларын генетикасына... Бән диилим юрист, ама вар бираз аннамам ондан, не о — бела. Бу о, не гөрүнер, ани гечмейжек, ама гечер. Сана шинди иш боклук гөрүнер. Вар өлэ кахыр — етлән копарэр үрәя... Бән гирейжам сенин рамкана да аннадажам кендим ичин. Бән комшуларлан исләя йашээрым. Биркач йыл сааде олду бираз аннашамамазлык планын анныи ичин. Ама комшу койду аулу орайы, нерейи истеди, да чекиш битти... Беним илк скандалым олду, ачан бән каптыйдым Хонка Маруланын патредини. Бу шаматайы өрттү бизим лелү... Сора бир керә, трен йолланаркана, беним патлажаннан сеткам илиштийди бир билетсизин копчасына. Адам емен дүшежееди текерлекләр алтына. Тутундулар орада бендән! Ама кондукторка куртарды бени... Олду сора таа биркач белам беним, ама хепси гечтиләр... Төлә те. Топрак дөнер, тоз калкэр, хер түрлү олэр. Öрү она, ким сана йардым едә билежек.

Айнороз илкин сайды буну шака ериня, сора деди:

— Е, озаман гидийм бән, саалык кайбетмесинәр бени беклемяя.

1984

ДЕ ЧУЧУИА «САА ОЛ»

... — Бу да — беним чожуум. Бир мусаафир гөрдү — лаязым сарксын онун йанында. Нашейя-сә хавез беним бу ушаам, ама билмеерим, нейя. Бир вар, да баш кошамээрым онуннан. Е нәбэрлар ажа-

ба орада, нередә оннар — беш-алты таанә?!. Несой ушак, ама сааде бызлээр, хеп ону истеер, не йок... Вар бир «еее» узатмасы — чиркин. Ачан бир керә деер «еее», ичими чыкарэр, гелер кырлары капыйм. Дүн чекти бени лафкайа, тутунду: ал бана те о ойунжаа, да ал. Куртуламадым, алдым. Пара бошу. Отуз алты капейка вердим!.. Шинди ойна, не дурэрсын? Харцаан туттуйду. Нижә йапышкан...

— Брак, баарма ушаа, ба. Не билер о? Күчүк таа. Отуз алты капейка, о — не? Хем сән кенди ушаанын хатыры ичин харжамышын, бааре белли, нейә... Бән са бу сабаа бак нашей йаптым. Сән сеслә, нашей бән йаптым!.. Бән, нижә билерсин, экономия йапардым парайа, ки алыым бир кофеварка. О са, бак, не олду. Идим бән, сайлер, бу сабаа бир бутерброд, да гезерим сокакларда, отпускамда динненерим. Гечтим бән панайыр ичиндән, индим демир йолуна, гездим рельсалар үстүндә. Сора гечтим бән циркын йанындан, тел сетка ашыры сиреттим баскетбол мейданжыыны, гирдим филармониянын хайадына... Гездим, гездим бән, да өлә саат онбирә доору гирерим бир демир лавкасына «Техника моделлери». Бана бишей диил ләәзым, ама дурэрым стойка йанында да сиредерим хем шашэрым: не сааде йапмээр бизим фабрикалар, бизим заводлар! Не сааде йок бурада! Лавка бүүк, вар бурадан те о фиданнарадак, да сергеннәр хепси чак таванадак үклү маллан; лавка баштан баша фышырдээр, жынгырдээр, өтер, баарэр. Генч сатыжыларын еллери са, нижә пынар текерлеени чевирерләр — коробка баалээрлар... Бән бөлә сиредәркенә, бир недән сора гөрерим, бир шей бакэр бана. Йабанжы. Бир отуз-кырк йашында, олмалы, вар. Дөндүм бән ойаны, дөндүм буйаны — о хеп бакэр бана. Фасыл башлады бана гелмәә. Бән са утанжакым да, аз бишей — ерә ги-

рерим. Нăбыйм? Дурэрым бăн стойка йанында да ер буламээрым кендимă. Чыкажам, гидежăм, ама кыпырдайамээрым еримдăн. О хеп бакэр. Судлээр бени. безбелли: дурэрым, кожă адам да алмээрым бишей. Бăн дуйдум кендими аар сурат суду алтын-да, жаным сарылды бүүк йакышыксызлыклан хем утанмаклан..., да... бăн сатыжыйа гостерерим: «Баала те о коробкайы»... Да те вердилър бана док-сан еди рублелик бир модель — «Су-помпа станция-сы». Шинди нашей йапыйм бăн онуннан? Геери да утанэрым готүрмăй. На, вер ону ушаа.

Боба узадэр коробкайы кирли суратлы йавруйа:
— Ал, да бакалым, таа «еее» дейжăн ми... Де чучуйа баашыш ичин «саа ол»...

1984

ДРАМА

— Аннайамайжан сăн бени,— деди Гани, йаннай-рак скемнедăн.— Кимин башында, о билер... Бу — драма!..

Ганийи сеслейăн завхоз ийърди, да сансын гөрүнърди, нижă беслим кайэр онун йанакларына, омузларына, колтукларына. Онун онундă, фарфинин кенарында, сужук «дерменжииндăн» калмышты сааде йарым канатчык.

— Ики ай гечти,— «Балтазар Сарматович!».. !.. !.. Бана са дăрдилър Гани.

— Ал бишей, йаксын,— гостерди завхоз калмыш ийинтилерă.

— Не паалы, о йакэр,— деди Гани.

Завхоз достлу бакты она, солуйрак бütүннă ток гүүдесиннăн:

— Брак, дүшүнмă буна. Бендă да бөлă бир иш олду, ама бăн унуттум ону икинжи гүнү.

Гани силди масайа дамнамыш гөз йашларыны, узатты өнүнә да параллел йамады еллеринин бурук баш пармакларыны бири биринә:

— Логика хем факт — йаманмээрлар.

— Алма кафайа,— деди завхоз.— Ха гиделим евә да усуллан. Бән исләй ичин сөлеерим сана... Ех, метинник бозәр инсаны, нижә кескин ички!..

— Несой «метинник»? — сорду Гани, гечерәк масаларын араларындан.— Хепси өлә диил каави!.. Гүжүлә ики ай гечти, да кәр кастеләнша, ачан бән она диил чоктан дедим: «О! Не шашылажэксыныз сиз!», деер: «Нижә заабит, өлә ишчиләр да»... Сааде ики ай гечти!.. Сән йок нижә дуйасын, несой драма бу...

Мердивендә өттү гүлмәк.

1984

ДОКУЗТЕКЕРЛЕКЛИНИН ДӨНМЕЛЕРИ

...— Сән дүн ададын аннатмаа бана Докузтекерлекли ичин,— деди, трамвайдан индийнән, Рубинов.

— Аннадажам кысадан,— деди Даванти.— Докузтекерлекли бени севәрди онун ичин, ани benim патретлерим сатыләрлар газета киоскларында... Танышмамыз бизим онуннан олду секиз ай геери, ачан бән семинардан геләрдим. Бән бирдән аннадым, ани о север инсаннары оннарын дышанныы ичин йа да титуллары ичин. «Те — тербеели олан!» йа да «Те — үүренмиш олан!» — гөстерәрди о хербир гөрүмнү инсана. Кенди гезерәк тыкачлы, диил таазә рубайлан, о йаманарды йалабыкклаа, курулукклаа, йа да, нижә о дәәрди, «бүүк бойлулаа»,

«беллиләә». Бир керә о кәр деди: «Заабит ләәзым заабидә бензесин, олсун гөрүмнү, диил бизимжә пуштлар гиби». О бөлә «диил бизимжелери» аарарды, буларды, танышарды оннарлан. Бана да о йамандыйды, нижә сөледим, бән «билинәр адамым» дейни. Селәмнәрди о бени херкерә лафларлан: «О бүүк хем аариф адам!..» Ачан о геләрди бана евә, бән, офлайрак, бракардым кенди ишлерими да сатлан гезәрдим онун ардына йакын даажәазда, дерә бойунда, сокакларда. Да о хеп көтүләәрди ашаалы инсаннары хем метедәрди «белли» оланнары. Адамын беллилии кайбелди — о гечирәрди ону «пуштларын» сайысына да чекедәрди көтүлемәә. Сора, дооруларса бунун иши, о генә тутунарды мететмәә ону. Бана гиттикчә хеп таа зор геләрди сеслемәә онун бу дишииләр судламаларыны, да тездә бән быктым оннара буазымадак. О са хеп өлә, дөнүп, метедер, дөнүп, көтүлеер...

Гечтии афта гелди о генә, отурдук биз скемне-жиклә, да о генә чекетти мететмәә «бүүк бойлулары», бана да деер: «Бак, газета кноскларында битмесиннәр сенин патретлерин. Верилмә! Үүсек тут байраа! Инмә пьедесталдан!» Сора о чекетти үүретмәә бени, нередә нижә бән тутыйм кендими, чекетти маана булмаа бана: «Нечин сән аз бакэрсин кенди үстүнү? Нечин ташымээрсын он жопчезиндә биаз басма? Нечин сән телевизияа алдын бекчийи хем уборщицайы?». . . Да гитти, да гитти: «Сән бүүк хем ариф адамсын. Сән дүшмеер бир койасын кендини башкаларыннан». . .

Дүшүнерим бән, нашей йапмаа, да чыкмаа бу адамын колтуундан. Чекеттим бән көтүлемәә кендими, деерим: «Бән мужик вардым, мужик да калдым. Күчүккенә да бендән йокту не олсун, бурнумдан кан геләрди хем бән топрак ийәрдим. Сора бән дүштүм киреч куйусуна, идим сабун, сай-

арак ону кашкавал. Бир керä, доннарымы гиййär-кенä, берттим айаамы, ики керä йактым кирпичле-рими, үч керä кайбеттим паспордуму... Шинди са бендän хич да йок не олсун, унудэрым, ики керä ики кач олэр, айырамээрým терминнери «посол» хем «консул», билмеерим, не йапэрым»... Да ту-тундум бän дишлеримä йалабык кийат коймаа, доннарыма тантели дикмäй хем кедийи йукары ат-маа. «Мететмä бени,— деерим.— Бän диилим үүрен-миш, ама бүтүннä ахмакым.» «Хеп да, ани ахмак-сын»,— деди Докузтекерлекли да гитти. Аклымжа деерим: «Усулланды бу».

О са бирдän гечмиш мететмектän кötүлемейä. Уч-дöрт гүнädäk, лафедä онуннан, лафедä бунун-нан, о долдурмуш институту хаберлän, ани беним кафам даанык...

Те несойа дöндү иш... Нашей дүшүнэрлär шин-ди беним ичин Геннадий Протасович, Мария Ива-новна, Проканчук, Берехелис?.. Акыл ердирäмее-рим, не олажэк, нижä гидежеклär ишлär...

— Бозмушун сапа-саа институту,— шака етти Рубинов.

— Гүлмäk гүлмäклän,— деди Даванти,— ама шинди лäйзым дүшүнмäй, нашей йапмаа, да До-кузтекерлеклийи дургутмаа. О йолланды кötүле-мäй, шиндän сора дургунмайжэк, таа ишитмейин-жä бир башка түрлү лаф... Дүн бän генä каршы-лаштым онуннан. «Нижä,— зихирли сорэр,— ка-чырдын е ишлери алта? Киоскта сатылажэклар мы хеп таа сенин патретлерин?» Бän оптимистли үзлän дедим: «Ехе-хе! Шинди беним патретлерими мар-калара да койажэклар!»...

1984

* * *

— Генә гүүс тафтам башлады ажымаа бу про-
филакторияда ишлемектән. Чок аннамамазлык, чок
терсинелик...

— Да, хоо дедийнән, ахмаklar дургунсалар,
илин олажэк йашамаа...

1984

* * *

Чок чекип хем динип кенди сертлимиздән, биз
бир керә деериз: «Ко олсун йуфка ола-
нын истемесинә гөрә».

1984

ШАКА, МУРАТ, МААМИЛӘ СУРАТ

* * *

— Сиз нечин йапмээрсыныз иши?

— Те Макари гелсин, да йапажэз...

* * *

Қлисенин ешини йапмаа дейни диленжиләр да
пара верәрмишләр.

* * *

«Бир аяаклы адам да йайык гезмәә истеер»,—
демиш сакат, единерәк макак.

* * *

— Нижә йашээр бизим генч йарадыжы? Хеп таа гечмеди ми долашыклыктан саделәә?

— Хеп таа ораларда о, аарээр сокаан земпересини.

* * *

— Бизим Сергей — бир парча ушак, ама шиндән сора хепсиндә ноталарда чалэр.

— Бизим Кетри са битирди консерваторияйы, да хер сабаа хеп ики нотадан чекедер чалмаа.

1984

ТЕМИЗЛИК

Генә илкйаз!.. Йарадылыш шафклы, чичек ачэр.

— Кыш! Кыш!— үркүдер чифтчи аулдан бошта тауклары, да атэр оннара диил таш, ама топрак молозу, ки булаштырмамаа чифти.

1984

* * *

— Сенин аулжуун долу, бай Санди. Хич бир бош ержәәз йок онда артык. Нерейн хеп екерсин, хеп екерсин?..

— Койэрым, ко топрак ичиндә булунсун. Вар йуфка чотуклар, оннарын араларына екерим, аннык бойларына екерим. Топрак бизи беслеер. Те Ламбу ики курса битирди бир чувал картофийлән... Бир-кач йыл бишей олмады. Ама былдыр дөрт казан патлажан топладым, ики читен бибер. Суван да

олду... Карпуз да даттык... Ону екмә, буну дик-
мә, нередән олажәк е?..

ШҮКҮРЛҮК

— Насыл сән дайандын? Бән бөлә йапып етмек-
ләр ичин оннарын сачларыны да йолажәйдым...

— Йок бишей... Гүлдүләр да, ама куртарды-
лар да...

1984

* * *

— Сән не өлә бенизсизсин? Доннарын да йыр-
тык...

— Сорэрсын да таа. Сән бени нижә коркуттун,
бән ондан сора беш гежә евдә гежеләмедим...

— Е бән брактыйдым баармаа сана. Качма-
йайдын е...

1984

* * *

— Заман хайыр олсун, дәду Аврам!

— Хайыр олсун, сувату, хайыр олсун.

— Бән дишим сувату, бән Хажы Колинин ге-
линийим.

— Нәаны гидерсин о чатылан е?

— О диил чаты, о — суважы.

— Е сән кимсин е?

— Хажы Колинин гелинийим, деерим.

— Е те орада ким о инсаннар дурэрлар е?

— Кимсейжик орада дурмээр, дәду, о — аул.

— Бей, бей, букадар диишилмекләр!.. Букадар
диишилмекләр!..

1984

* * *

— Сенин деменä гөрä, бән бошуна дүшүнәрми-
шим буна?

— Бошуна, айол, бошуна, кхе, кхе.

— Сайлер, бән бунжак вакыт савашажэймышым
бош иши долуйа гиби гетиртмää!..

— Ölä, айол, ölä. Бош иш бир гүн бошунай-
кана, беш йыл да хеп бошуна, кхе, кхе.

1984

* * *

— Не мераклы адам сенин бу кáлфан!— демиш-
ләр устайа.— Онда хич бир дур-отур йок, хеп кен-
диндән савашәр чыкармаа бишей, хеп качынэр.
Сенин бааре жанын ажымээр она.

— Качмаа севени нечин бән да кооламайым?!—
шакалы демиш уста.

1984

УСТА ХАСТАЛАНДЫ

Тафта устасы отурэр амбулаториянын хайадын-
да. Онун еллери тырмыклы, пармаклары дүүлмүш,
йасылмыш, көшеленмиш. Сураты онун бенизсиз.

Устанын ардында дурэр бир бөлүк инсан. Доктор
чыктыйнан, бөлүк уулдээр:

— Кабулет устайы таа тез.

— О бу сабаадан беери бурада вакыт кайбе-
дер...

Доктор шашмаклан бакэр сырайа:

— Сиз нечин гелдиниз бурайы, бакылмаа, илач-
ланмаа дейни ми оса нечин?

Бөлүк генә шымарэр:

— Биз гелдик устайлан...

— Сән таа тез колвер ону, о бизә ләәзым...

— О беним ени евимә ләәзым капү йапсын...

— Беним бажалыыма — кафес...

— Бана — бир када...

— Бизим башчажаа — бир аулжук...

Доктор тутунэр кенди кафасындан:

— Сусун, айоллар да даалышыңыз. Бән ону ики афтайа койажам палатайа, ки йапсын больницайа бир дамжааз, сора алын ону, да битирсин сизин да ишлеринизи...

1984

ЕСКИ МОДЕЛДӘ ИШ

Бир инсанын вар ески моделдә бир иш тертиби. Инсан йылларлан кулланэр ону, хер гүн битирер онуннан кенди зорларыны, хеп да йашээр неетлән сыбытмаа ону...

1984

СЕКЦИЯЖЫЛАР

Гүнешли сентябри гүнүйдү. Тозлу ерик башчасынын ардында, баа ичиндә, гезәрди елли алты йашында Қанап, колтуунда — бир тестә марар. Онун чыплак, нижә чүвен диби, кафасы йалабыйарды ба орада, ба бурада.

Бир да амбарын ардында, мержанкаларын арасында, нижә ушаклык йолжаазында, пейдаланды айол суратлы, күү банясынын шефы Дади. О те о

гагаузларданды, ангылары, дуууп, херкерейя кал-
эрлар хашлак үреклән хем йалпак.

Дади илк кемеңчәйди клубун кино-драматик сек-
циясында. Чыкэр, ани оннарын генчлик достлуу таа
унудулмамыш...

— Заман хайыр олсун хем колай гелә, маэстро!—
деди, гүлүмсейрәк, Дади.— Сән таа каавийсин, иш-
леерсин!..

— Каавийим, нижә балдыран,— жувап етти Ка-
нап.— Гөлгейя гирерим — ансырэрым, гүнешә чы-
кэрым — ансырэрым. Гежә да үүсүрерим, нижә
жанавар...

Оннар гиттиләр капунун өнүнә. Дади тутунду
Канаптан кыскыч гиби:

— Сән не йок олдун, сансын ер иди сени? Не
капанмышын бу аул ичинә? Кулакларын пайажан-
нан сарылмышлар. Иа учурт о ичер терликлерини
көшейя, гин бiaz гөлмеени, да хай — клуба. Иа
бакын она: дурэр чотуклар арасында, нижә тараш
үзүм!.. Хайди, хайди клуба.

— Орада скемнеләр хепси долу,— деди Канап.—
Генчлик енилеер сыралары... Нейя дартмаа бизи,
ески парталлары?..

О офлады, сансын гүүсүнә текерлек пинмиш.

— Гетир аклына бизим о гүнжезлеримизи,— де-
ди Дади.— Сән — нижә цыгара пачкасында чырт-
мгйлан чобандын. Тутэрсин мы аклында бизим о
комедиялы сценалары, о байылдар кадралары?

Канапын сураты шафкланды, шенненди. Да, он-
нар йапардылар буннары, чыкарардылар, гөстерәр-
диләр екмек гиби билинәр ишлери. Иакышса бир-
ики гүнжеезә енидән дөнмәя буна!..

— Бөлә чок истәәрдик йаппаа!— шашмаклы хем
таныдыжы дидинәрди Дади.— Да нашей олду?
Нейя гелер бу суулмак?

Канап чевиртти кафасыны долайя:

— Нижя сана сөлейим... Хербир көк илкин ишлеер йапраклар, ока, чичяа, сора — мейвайа. Бян — хеп ойум, ама,.. ки каавилемая бизим театруйу, лаязым йаратмаа профессионалжа...

Дади аннайамады Кананын дүшүнмесинин өзүнү, ама о дуйду, ани өбүрү гелди бу дүшүнмейя өлө елбеттө, нижя отурэрлар ерө, нередө, билинер, ани дурэр скемнө.

1984

МЕТИННИ АД

Узун үч катлы ев. Капулар бурада ачылэрлар диил бир вакытта. Бүтүн гүн узуннуунда ба о капунун, ба бунун онүндө пейдаланэр ателье саабиси, елиндө — кийат тукурлаа йа да кафес. Бу йарайды инсаннар — Каравасилинин севинмеликери.

Хепси бу евдө — отуз ики ателье. Кимисинө оннарын Каравасили гирди, ама тутмээр аклында, аныларына. Бу одаларын бириндө она незаман-са дедийдилэр: «Не, генө ми парасыз коллекция-лээрсын?»...

Да те Каравасили генө гезер ательелердө. Чойу таныйэрлар ону да пайлашэрлар онуннан кенди дүшүнмелериннән, шакалалашэрлар:

— Бу сабаа хербир онбеш секунда ашыры кафама идеялар гелерлэр.

— Бак, портреттө кырылды енсенин хем зүлүфүн бир-парчасы. Ансыздан олду бир ени композиция — луксунун мамусу.

— Бу гежө дүшүмдө гөрдүм, сансын бян чинее-рим аазымда бойайы да деерим: «Бу диил ислөй бойа»...

Каравашили гидер хайатча да каршылашэр та-
нынмаз ресимжийлән. Онун йан дурар кафасы —
солид, акыл ташыйар. Каравашили таа да пек се-
винер, ани генә уурады бу йарадыжы колониясы-
на. О урэр таа бир капуйа, таа биринә — килитли.
О доорулэр дышары; ама вестибүлдә каршылашэр
инсаннан, кими ен пек истәәрди гөрмәй. Карава-
шили дөнер, гидер биразчык карынын ардында, со-
ра, сакынны уурлашып онуннан, сеседер она:

— Пек йалварэрым, бир минутчаа колверин, ба-
кыйм сизин ательенизи.

Кары гидер алатсыз адымнан да, бакмайрак Ка-
равасилийә, деер:

— Бурада емен бишей йок. Бән шинди маазада
ишлеерим.

О ачэр капуйу ательейә, нередә «емен бишей
йок».

— Сааде бир минутчаа,— йалварэр Карава-
шили.

— Сиз гирин,— деер кары, хеп бакмайрак
она.

— Бән сааде гөз атыйм оннара, не вар бу-
рада...

Кары бир недән сора башлээр лафетмәй Кара-
василийлән, да о севинер, сансын князь титулуна
бирлештирилер.

— Бән бир минутчаа сааде,— хеп фисирдеер Ка-
равасили да йарым солуклан дөнер бир ердә, сан-
сын дейерәк: «Те гөрүн, ани бән диилим сүндүк».
О сакынмактан буламээр, ангы таа сапа ерә кой-
маа кенди еллерини, да ба өнүндә тутэр оннары,
ба гечирер ардына, ба өрер пармакларыны ченеси-
нин алтында, ба йаттырэр кафасыны йумурууна.
Гечирерәк еллерини ердән ерә, о хеп йапэр бирәр
да адым бир тарафа да кескин бакышлан сиире-
дер, не вар дуварларда хем ердә.

— Колоссал! Феноменал!— фисирдеер о.— Ах, бән өлә истәәрдим гөрмәә сизи!

— Е сиз гелдийдиниз ательейә өбүр евдә,— деер кары.— Бән вердийдим сизә бир декоратив фар-фирн.

— Да, да, доору, бiaz сырлы, бир кыз ресим-ни онда, елиндә — гугуш,— гетирер аклына Кара-васили.— Сиз халатландыныз, ишләәрдиниз, да бән сааде профилинизмдән гөрдүм сизи.

О йаваш-йаваш араланэр дуварлардан да сефтә дөнер шанлы керамистә доору хем башлээр бак-маа она уз. Иприжә гүүдели, гимни маави фус-тайа хем инжә, бiaz кофтайа, рухлу ўзлән, о хализдән бензеер таманнык гөрүмүнә...

Кары нашей-са йапэр көшедә да илк сефер гөз атэр Каравасилийә:

— Бурада бишей йок. Бән шинди маазада иш-леерим. Едейим ми сизи орайы? Сааде еер анатары буларсам. Те, незамандан бакэрым да буламээр-рым.

Каравасили илерлеер бакынмаа дуварлара хем фисирдеер:

— Сиздә — бүүк верги. Нередә сизин керамика-ныз «Кеди ансамблиси», башка гөзәл композиция бөлүклериниз?

— Те булдум анатары,— деер кары.— Сиз мут-лак мы истеерсиниз гитмәә маазайа? Орада — бе-ним ени ишим.

Панно — скульптура чамурундан, алты метрай-лан докуза, каплээр бүтүннә он дувары.

— Бүтүннә олажэк керамика, сырлы, алажа,— аннадэр кары.— Туризма центрасына дейни йапэ-рым ону.

— Да сизин йок хич бир йардымжыныз мы?— сорэр Каравасили.

— Йок. Бән йалныз ишлеерим. Нашей йапажэк

бурада йардымжы, ачан хербир чамур парчажыны коймаа дейни лăазым дүшүнăсин кендин.

— Ах, не сарплык! Кач идеялы-артистик, пластика есаплары! Кач зорлук! Да хепси буннар — бир үрăа үк!..

— Е сиз дуйун, не немлик бурада! Ирми еди йыл бăн — бôлă немликтăйим. Шиндăн сора хастайым. Бүтүн гүннăр — те бôлă мердивеннердă. Ел-лерими дуймээрим, аякларым шишерлăр. Кими сефер баарэрим ажыдан. Билмеерим, илери доору йарада билежăм ми. Бракмаа чекер.

Каравасили бакэр гигант, гержик паннойа, севгили йарадыжынын үүсекли-аристократик үстүнă да деер:

— Е сиз — Тереза Лактионовайсыныз!!

1984

ИАПТЫК СЕБЕБИ

Несой-са фасыл чыкэр оннарын йакынны. Вал-лаа, фасыл... Беллетрист Алаза унутту кенди чыкарылар манжетасыны экслибрис ресимжисиндă.

— Ха гиделим, да бăн алым ону,— йалварды о литература критиинă Куршумбайа.

Куршумбанын сураты генă булутланды. О генă нейлăн-сă динл канаат.

Нашей беенмеер о? Ону, ани Алаза калды онда гежелемăа ми? Ама Куршумба кенди бракмады ону, гитсин хотелă... Сора, екмек ийăркенă, о генă даргынды: «Хелă бурулма. Ийежăн — и да сус». О, Алаза, ôлă да сусарды. О сааде гостерăрди, ани сакынэр...

Да, фасыл бу Куршумбанын данышмалары она.

Кабуледер ону евинä, севинер, ани о гелди, да сора бөлä каскаты гөтүрер кендини!.. Бу диил ми фасыл? Хем кач керä вар бөлä олдуу!.. Шинди да те о кулисини ойнадэр, истäмеер гитмää манжетайы алмаа.

Экслибрис ресимжиси нередä-сä бурада йакында йашээр. Ама бу долашык сокажыкларда, гежä, Алаза йалныз буламайжэк тез онун евини.

Алаза бекләмеди, ани Куршумба букадар йалвардажэк кендини, ки биркач адым йапмаа экслибрис ресимжисинин евинä доору...

Куршумба битки биткийä истемäз гийер еменилерини да дарсык гидер Алазанын йанында. О лафетмеер, йолда чамурлу ерлери доланэр үфкели...

Аннаймайрак критини бу сук сертленмелерини, Алаза гиттикчä инана гирер, ани о нередä-сä кенди үреендä азетмеер ондан. Ама нечин о озаман йаманэр она, хер заман аарээр каршылашмак онуннан?! Алаза чоктан истеер аннамаа буннары, да хеп бир түрлү аннайамээр...

Беш минуттан сора оннар гелерлär экслибрис ресимжисиндän, гирерлär ичери... да Куршумба генä олэр достлу, ни үрекли. О генä йатэр дивана, чекедер алмаа башы ужунда йывындан кийатлары, характеризат едер дүнää литературасынын ен сечи йаратмаларыны, ачэр кийатлары ба орада, ба бурада, да окуйэр, окуйэр Алазайä емен сабаайадак. Икиси да кесилерлär, гөзлерини зорлан тутэрлак ачык.

Алаза чыкэр балкона да тутуштурэр таа бир цыгара. Куршумба гидер онун ардына да генä окуйэр.

Алазайä шиндän сора гелер, ани кийатлардан фразалар ташэрлар онун кафасындан, акэрлар кулакларындан.

— Сән не, кесилдин ми?— диил канаат сорэр Куршумба.

Алаза бакэр она гөрмәз бакышлан, сора чевирдер гөзлерини да гүмбүрдеер скемнедән балконун плитасына... Гелдийнән кендинә Куршумбанын шамарларындан, о деер:

— Енез бүүн аннадым, нечин сән бана үфкеленәрмишин. Адээрым, ани үчүз кийат окумайынжа, бән йазмайжам бир да сыражык...

1984

НЕЙА БУ ГЕЛӘР?

— Ашаалээрым бән бу диетайлан, кардашлык,— чыулады достуна забун, пек йасы адамжык.

— Йаландырма, йаландырма! Сендә саалык — беш катыра етежек,— деди дост да урду йасы адамжыын күреклеринин арасына бир йумурук.— Бу — беним севмәм.

Диетажы топланды, каурулду, касылды омузларынын ичинә, сансын гииси ипиндә асылы... О кайбедәрди кендини.

— Хади гогарланма окадар,— деди дост.— Сайма кендини топраан гөбәә. Бир занааттайыз, бир йолдан гидериз.— Да генә — күт, урду таа бир йумурук.— Бу — беним севмәм...

Сора о чекетти бүтүннә кувединнән чекмәә йасы адамжыын кулакларыны, чыкармаа онун колларыны, биткидә са — йокламаа онун гыртлааны хем кывратмаа кафасыны.

— Сән гөр, нашей йапэр о, бә!— ишидилди комшу масадан.— О ону өлдүрежек. Йа бак, нижә кыврылэр о завалы ажыдан.

— Белли, ки кимсей беенмеер, кырсыннар онун кемижеклерини.

— Пыы, о бакэр она, нижă бычкы — фидана!

— Нейă бу гелер, ажаба?

— Еее...

1984

АННАЙАРЫН КУВЕДИ ДА ВАРДЫР

Аз сۆз гечимни инсан, регистратор Анна Георгиевна Ивлева регистрат етти Егоровун йаратмасыны. Анна Георгиевна йалпакты, да хепси авторлар отурардылар онуннан лафа. Егоров да севинди, ани онуннан лафедер бу инсан. Сайлер, таныйэрлар онун заамедини!.. Анна Георгиевна сорду, не-сой ердă о йашээр, кач ушаа вар, нелър о дўшў-мер таа йаратмаа. Биткидă да о деди:

— Йарадын, вазгечмейин. . . Бăн пек беендим син ишинизи.

Егоров чыкажээкана регистрация одасындан, орайы гирди гөрүмнў бир адам да деди Анна Георгиевна, о топласын авторларын автобиографияларыны хем хазырласын визайа дейни гелән йыл ичин йаратмак каталогуну. Анна Георгиевна чевирди геери Егорову да йалпак деди она:

— Отурун те о масайа да йазын кенди автобиографиянызы: нередă, незаман дуудунуз, нередă ўўрендиниз, не йараттыныз. . . Йазалыныз вар мы? Те сизă — йазал, те — кийат, йазын.

Егоров йазарды кенди автобиографиясыны. Анна Георгиевна да бакарды регистрация кийадына,

ачарды долабы, нашей-са айырарды орадан, гезәрди, гирәрди заабиндин кабинедина, телефонда лафедәрди, авторлара несой-са вакытлар верәрди, бириня оннарын сорарды, булду му о йаратмасына ад, өбүрүндән истәәрди аннотация...

Егоров верди автобиографиясыны да гитти, гечирили Анна Георгиевнанын йалпак бакышынан... О шинди биләрди касабада бир инсаны, ангысына вар нижә данышмаа көстексиз, үүренмәй йаратманын ежели ичин...

Гечәрдиләр гүннәр, айлар. Егоров са сакынарыды гитмәй, бакмаа, кабула гечти ми онун йаратмасы. О бекләәрди жувап. Беклемәк гиттикчә оларды хеп таа аар. Кими сефер бир айын ужу олмазды, кими айда бир афта зеедә гөрүнәрди, кими салийлән чаршамба карышардылар, почтасыз بازارлар са олардылар вакидын тыйнаклары. Егоровун ишлемектән тыканардылар кулаклары, ууларды кафасы. Ишлемәклән о даадарды кенди дарсылыны да. Хем о севинәрди, ани онун заамеди регистратурада танынды...

«Беним инаным — Анна Георгиевна, — дүшүнәрди Егоров. — О гөрдү беним йаратмамы, таныды онун паасыны; сайлер, иш илерлейжек. Кимин вар аннамасы, онун куведи да вардыр. Бән өлә санэрым»...

1984

ДУШҮНЕРӘК ГЕЗИНӘР

Л. гезинәрди, гезинәрди. О гидәрди илери, дөнәрди геери, кескин бакарды онундә бир гөрүнмәз йола. Бу — онун нейә-са дүшүнмесинин йолуйду.

Онун өрүмеси да гөстөрәрдн бу дүшүнменин диишилмелерини. . .

Кими сефер о гезәрди башка ердә. Ама сора генә капанарды гезмәә ески йолунда. Бурада о чок вакыт гидәрди уз, инанны, нижә доору булунмуш чизидә. Сора генә онун өрүмеси оларды сансын шүпели, диил инанны. . .

Ама битки биткийә бу өрүмәк четиннеди. Л. артык гезәрди сааде бу айырылмыш чизидә. . . Бир моменттә белли олду, ани она бир кыпыша гелди несой-са башка есапламак, зеро о сапмаа етти йолундан, йапты бир адым бир тарафа. Ама о бирдән доорутту кенди адымыны да генә гитти уз. . .

1984

* * *

Таманынжа йапылмадык иш — йарадылмадык паалылык.

1984

ИШИН СААДЫ

Бүүдү йашларын сайысы. Ачылдылар чок танымаклар. Нышаннанды занаат йолу. Йыл йылдан пейдаланэрлар хеп таа чок проблемалар. . .

Р. бир заманда сайарды хепсиндән бүүк о сорушу, өбүр заманда дээрди, ани ен тежил те бу иш, дүн о сайарды актуал ону, не таныды дүн.

Генә сабаа. План долу пунктларлан. Ангысыны оннарын таманнамаа бүүн? Р. генә гечирер гөздән хепсини темалары да айырэр ону, ангысы хепсиндән йакын онун үреенә бу саат.

1984

СЕСЛЕЙЖИЛӘР

Лектор А. лафедәрди узун, бенизсиз, бошлу. Бу үзерә ону сесләәрдиләр, мырылдайрак залда, гү-жүлә дайанарак ики-үч саат.

Лектор Б. херкерә лафедәрди кысadan, каплай-жы, мераклайар. Ону да тездә публика йалварды лафетсин таа да кысadan, рубa долабынын йанында...

1984

АФИША ӨНҮНДӘ

Театру афишасынын өнүндә дурәр ики кары.

— Бу Шафранский — бир гөрүмсүз адам, — гөс-терер карыларын бириси афишайа. — Йаннашык йашээрыз, хер гүн гөрерим ону — өлә бишей,.. ни-жә бир чок керә доорулдулмуш текст, — зор оку-маа... Кафасында сачлар сиирек, нижә сармы-сак...

— Ах, бу йакыннар, комшулар, тербееләр, ха-мутлар, бу доорулуксуз кылычлар!.. — деер икин-жи кары. — Акына, ани ватанда йок пророк... Бән диил чоктан касабадайым, ама бизим кызчаазлар деерләр: «Гечериз онун йанындан, да титиремәк аләр майыллыктан». Бир ески театрал чифт са онун спектаклилеринә «Сильвайа» хем «Венеция гежесинә» гидерләр бешәр-алтышар букетлән. Хеп чичек түкенинин өнүндә гөрерим оннары — өлә айоллар, өлә блажиннәр!..

— Бән да беенерим, ачан спектаклидә вар ой-нак сцена, чывдырмак, йаврушка. Атламак, атла-мак ләәзым олсун кәр драмада да, — деер дургун-муш гечән. — Бүүн генә — аншлаг...

1984

ЛЕБЕДА ТҮРКҮСҮ

— Ихтиярлык — ен жуваплы вакыт. Олгуннук бүүлдер канаатсызлыгы, — дээрди елли дөрт йашында Славноглу генч ресимжилерә, культура ишчилеринә, корреспондентлерә, ангылары битки вакытта уураардылар она. — Савашэрым таманнамаа ен таазә дүшүнмеми, йаратмаа бир аллегорийалы ресими. Сүжет бөлә. Өмүр — ачык бир сусак. Онун долайында — бир түрлү тоомнардан бүүйәр севги, поэзия, искусство, билги, баарышлы измет, женкләр, иилик ичин курбанлык хем башка олайлар. Өмүр сфералары чекер бизим бакышымызы чок сорушлара. Йарадыжыйа өрүмәк верили үклән билә...

Лафетмәә буннары она зорду, зере о бошаларды, кайбедәрди куведини, ама дүшүнәрди о арасыз, дурмайынжа, херкерә.

— Йап бир ара, диннен, — дээрди кары, докуйжуйка Наста.

Славноглу аннардды, не үреклән деер буну кары. О ишләәрди йыллан бир ресимин үстүнә. Бу биткиси са куруләр таа да ояа, чок дүшүнмекләрлән, сайысыз ени эскизләрлән. Бөлә ишлемәклән, белли, ани казанч ичери гетирмейжән.

— Бән — хазыронжуйум сендә, Наста! — дээрди о, — нижә конактайым, евин долайында бир файдасызлыйым, сааде некадар кышын собайы йакэрым хем йазын казэрым бирәр парча ер аулда. Бу ресимим беним хепсиндән зор дууэр. О тез мольберттән калкмайжэк. Куведим са битер, бир гөзүм азгыннээр. Ама бән ләазым курыйм бу ресими. О — беним лебеда түркүм. Бән билерим, не зеедим бән сана, ама прост ет бени, Наста...

Да, онун, Славноглунун, вакыды гечер. Ески

выставкалар унудулдулар... Галереяда онун ре-симнери сечилмейи кайбеттиләр каланын арасында. Кимсейә о диил ләәзым шиндән сора. Бошуна о инсан какмалээр хем евдә капулары баардәр. Ангы кары вар нижә титсинненмесин бөлә бетли пайдан?!

Ах, кысмetsиз кары! Қалды о сенин башына бе-ла, да, нейә да бу гелсә, не себепә гөрә да олса, текрарлээр сенин адыны: «Наста!»

Ама генә ачтылар башчалар. Қыштан сора түр-күжү бұлбүлләр қалкындылар хавайа, нижә би-сә. Славноглу генә казарды аулу. Генә сокактан ишидилди микроавтобус моторунун йымышак уул-тусу, ачылды токатчык. Славноглу гөрдү биркач кишили бөлүүн өнүндә уз она учар бүкүлү коллар-лан, кара кашлы Виленайы, о Виленайы, ангысы гөтүрәди литература, музыка, искусство аушамна-рыны. О йаклашарды — илин, инжежик, ачык-пем-бә фистанжыклан, бүтүннә шафклы, гүлүмсәәр, ха-зыр сарылмаа она. Славноглуяа артык ести бүүлей-жи, илин чичек таазелии...

Да ондан генә копту:

— Наста!

Виленанын еллери бир анда дүштүләр, нижә кесилмиш канатчыклар. О чыкынды бир адым геe-ри, дөндү бөләә доору да аннадылмаз йаваш, наз-лы деди:

— Бу — о, бизим Перов, Тинторетто, Бассано...
1984

СЕВИНЧ ТАШКЫННЫ

...Сценайа чыкты классика поэзиясынын декла-матору. О окуду ирминжи йылларын шанлы поэты-нын стихины. Зал долду шамар дүүмесиннән. Де-

кламатор дурарды кыпырмаз. Онун үзүндө
йазылыды: «Да, бу — шашылажэк иш! Бәи да
таныйэрым буну, онун ичин окудум»...

Сценадан өттү битки, ансызлы, ен сарп сы-
ра. Зал гүрледі таа да бүүк куветлән. Генч сеслей-
жийканын бакышы бир кыпыша дүштү онун аяк-
ларынын йанына,

нижә долу чеки тепсиси;

нижә шашмак нышанын нокта койулмасы;

нижә севимли данышмак ана — топраа;

«Бу бүүк хем гөзәл, нижә сенин сарп йаратма-
ларын е?!»

1984

ЧИЧЕК ТОЗЧААЗЫ

Биз герәә гиби вакыт шиндән сора гидериз йа-
банжы сокакларжа. О арамызда дейни, бизә илин,
исләә, нижә карнавалжылара. Гидә-гидә, биз емен
чыкэрыз касабажыын кенарына. Биткидә етишериз
бир беллисиз, алчак евжеезә. Капунун өнүндә ду-
рэрлар бош, сивишик масалар. Фасыл сессизлик дү-
үндән сора!.. Хализ бу узак, сапа кенарда...

Йабанжы ердә бизә аралык-аралык йакышыксыз
гелер. Ама бизим арамызда — о, алчак бойлу дос-
тумуз, көөрленмәз хошлук сызынтысы, Илья Афа-
насьевич Сефалы. О бизи сүрүдү бурайы конуш
манжасы имәә...

Сефалы ачэр токатчыы да чалэр: «Сени да бана
вермәрселәр, дели ми олайым?». Палатка алтын-
дан пейдаланэр бир уйкулу кары фигурасы, сора
бир башка. Таныдыйнан таа Сефалыйы, бу, үшү-

мүш синекләр гиби кыпырдайар, инсаннар дирилэрләр. Техна аул ичиндә башлээр гезишмәә таа биркач уйанмыш сенселә. Чыкәр гүвәә, есмер суратлы, сакынар генч олан.

Бизи, үч кишийи, сокактан гечирерләр бир кыстав ичержәә, хызлы чекедерләр долдурмаа масайы түрлү ийинтиләрлән. Сефалы бирдән чекедер шымармаа:

— Төлә те,— сужужак, пачажык, кемижәк,.. даран-перан сармалар — кумедия йапажәз!

Да гүлер:

— Те бу үч киши бу гежә бендә калдылар, да бән уйуйамадым оннардан. Оннар — үч пустиәлык йолжусу, да истеерләр имәә; селәм Сахарадан!

Бизи отурдэрлар диванжаа: бени — бир баша, ортайа — генч поэты, онун өтәанына — санэпидстанциянын изметчисини. Сефалы отурэр масанын өбүр башында:

— Не четин бу скемнә? Будактан йапмышлар.

Ичери гирер таа биркач адамнан кары:

— О! Сефалы, Сефалы гелмиш!

— Өлә гөзәлди аушам дүүн, калабайды! Сән нечин гелмедин?

— Хепсимиз өлә бекледик сени!

— Истедик гитмәә, сени дөшектән калдырмаа...

— Хей, махнит, верерим сана онбеш минут лафедәсин...

Сефалы:

— Ясное море, священный Байкал! Гелиннән гүвәә ичин, ангылары шинди гечерләр күчүк дережиклери. Баашлээрым те бу кийады оннара: бурада вар севги ичин... Йашасын бирлешмәк! Ачан олажэк фамилиәда — олажэк херердә... Трали-вали, ашишлән борч...

Кары сеси:

— Нижә Гейне!..

Сефалы:

— Не — анапест, не — амфибрахий...

Иа те шинди бакалым
бир ойун да йапалым...

Шен олун!

Сефалы гечер даулун йанына, сыбыдэр онун үс-
түндән кимин-са кептарыны:

— Нәанда о сопа?

Дүйер йумуруклан хем кашыклан даулун ба
фарфириснә, ба каснаана, ба йанына.

Сефалыйа дакылэр забун адамжык:

— Бән — инженер-снабженецим...

Сефалы:

— Белли иш,— трали-вали...

Чалсын чыртма Бужакта,
ишидилсин узакта...

Снабженец:

— Бән хер йыл капээрým сезону ресторанда...

Сефалы:

— Херкези йапэр иши кенди еннериннән...

Ашчыйка:

— Те чаташтылар ики Настрадаин.

Сефалы:

— Сүтлү папшойдан — пилаф. Бурада бүүк ку-
медия вар хем кары проблемасы...

Гүвеенин какусу:

— Бән ачан буну те шинди парчаламайжам е!..
Нәандайдын сән аушам, бе иуда?!

Сефалы:

— Ра, гүнүн аллахы...

Кары сеси:

— Бу — пак гейнейжә!..

Снабженец:

— Бән урмадым бирдән кафайа... Сора гөз да кырдым, дил да гөстердим, ама файда олмады...

Сефалы:

— Бөлә да исләә — кысадан...

Сесләр:

— Сениннән бени чекер дерин далмаа хем үүсек атламаа...

— Хей, шербет суйу, сән нередәйдин аушам, бе?

Сефалы:

Ай, Комрат, Комрат, ени касаба...

Кары:

— Операжы сеси!..

Хепсижни чалэрлар:

Бактыңыз бана,

бактыңыз бана.

Санэпидстанциянын изметчиси:

— Исләә түркү!..

Сефалы:

— Дүннеейә гелмиш инсан истеер йашамаа хем түркү чалмаа... Хопа, мари, хопа!..

Сесләр:

— Бән хер жумааертеси хору ерини сүпүрәрим, сааде онуннан ойнайым...

— Бир керә адам: үрәә енсерлән ачылэр...

— Ах, не етишмәзди о дүн бурада!..

Бән отурэрым ресим школасында, ангысыны ачты Илья Афанасьевич Сефалы. Гидер искусство историясынын уроо. Илья Афанасьевич бурада да хеп бәә ии үреккли, достлу, масаллы Карлсон. О аннадэр Грециянын, Египетын, Месопотамиянын искусствосу ичин, фараоннар хем куллар ичин...

Куаннар, топлайрак бал, далдан дала, гүмедән гүмейә гечирерләр чичек тозчаазыны. Чок севин-мәклән дүшүнәрем, ки гөзәл Сефалылар, Карлсоннар да херердә, нередә да оннар булунсалар, серперләр инсаннарын үреклеринә кенди жан чичеенин имдатлайар, саалыклайар, үүсеклейәр хайыр тозчаазыны, дүзерәк кенди долайында бүтүн шен күүләр, хошлу касабалар, достлу республикалар хем топрак районнары...

1984

КЕНДИЛИИНДАН КИНО ЧЫКАРАНА БИР КИЯТ

Паалы Нәгу!

Кабулеттим сенин кийадыны, ангысында сән хабәрлеерсин, ани йапармышын бир кинофильм фашистләә хем жәнгә каршы, да бунун ичин истеерсин, ки, еер бендә варса, йоллайым сана репродукция. Йоллээрым бир пакет. Бираз зоржа булмаа материал. Ирми йылдан зеедә гечти жәнгин битмесиндән. Кайбелерләр чиркин, сарсалайжы материаллар.

Нижә бән аннээрым, сән истеерсин йапмаа бир фильм доорулук ичин, гуманизма ичин, феналаа хем бетләә каршы доорудулу бир иш.

Сенин бу неедин ичин түрлү лафедерләр. Те не деди бириси: «Сенин о кендилииндән кино чыкаранын сааде бир фасыл адам чыкажәк кенди фильмыннан. Не куведи вар онун, бир күчүк адамын, каршы гитмәә бу дүннеедә феналаа, зеедә, гөз йашларына?»

Бени кендими сарсалээр бир аэропланын «Стар-

файтеры» паасы — 10 миллион Батыгермания маркасы! Е билерсин ми сән бир аэропланын «Фантомун» паасыны? 29 миллион марка йапэр. 29 миллион! Е некадар йапэр бир денизалты гемиси?! Е некадар йапэр бир стратегик ракета?.. Да бу олэр о вакытта, ачан ўзлән миллион инсан аач дурэр, кийат билмеер, йок бир өртүсү кенди ўстүндә, йашээр ажынажэк кул халында! Нередә — фикирлик? Ким енсейжек титси тамахлыы, четин ўрек-лии? Ким дургудажэк кан дөкмелерини хем курудажэк гөз йашы денизлерини? Оф, инсаннар! Оннар кенди еллериннән йапэрлар ушаклара гөзәл ойунжак да, чиркин кайбетмәк тертиплерини да...

Бүүк темадан сән тутунмушун сенин о күчүк аппаратчыныннан. Ама бән сени аннээрым хем тутэрым сенин тарафыны. Ачан чекетмишин, шиндән сора саваш да битир фильмыны. Не ени материал булажам — йоллайжам. Берекет — ишинә!

1984

Иван Черногорский.

САВАСТИН ДМИТРИЙ ИВАНОВИЧ

Савастин — илк инсан, ангысы ичин бән ишитим, десиннәр «ресимжи-гагауз». Бән чок инсан гөрдүм, ўзү хем ўрәә — ачык, гүнешли, севиндирәр, ама оннарын херкезиндә бираразчык варды нашей-са «кендинә дейни» да...

Савастини херкези север илк гөрмектән. О ташыйэр «Суриков сакалжыны», сураттан да сансын азбучук бензеер шанлы ресимжийә. Онун йок нижә быкмаа не ўзүнә, не сесинә.

Дуума Савастин Дмитрий Иванович Молдавияда, күүдә Вулканешттә 1942 йылда. Онсекиз йашында о битирди еди класс. 1960—1965 йылларда о — студент Репинин адында республикан ресимжи училищесиндә. Уўренмейи битирдиктән сора о ишледи ресимжи Вулканешттә. Гечерәк автобуслан Бешалманын йанындан Кишинева йа да геери, о чок керә бешалмалылардан йолларды бана селәмнән билә йа бир парча коврик, йа бир пряник, йа да бир патлажан... О сарарды о ишлери несой оларса кийат парчаларына, ангыларында бән булардым гүлүнч ресимнәр хем те бөлә бишей йазылы: «Бән йаптым чок бүүк ишләр. Сән ачан гөрәжән оннары, серсем олажан. Тез гел Вулканештә».

1966 йылда о гечти йашамаа Комратта. Бир йыл кадар о ишледи ресимжи район музейиндә, клисенин чан кулесинин икинжи катында. Ки мердивендән пинмесиннәр йукары, онун йанына, да енгел етмесиннәр она ишлемәә дейни, о кими сефер килитләәрди ичандан капуйу. Ама ура-ура капуйа, орайы да долушардылар сайысыз достлар, да оннарын она севгиси аларды ону иштән. Бән да, гиттикчә Комрада, дайанамаздым, уурамайым орайы да дөнмейим бираз онун шен одасынын ичиндә.

Херкерә гүлүмсәәр, музейин директору Анатолий Алексеевич Маринов кими сефер пинәрди ательейә бакмаа, не йапәр онун ресимжиси. Да, буларак орада генә онун достларыны, гөрерәк, ани Савастин генә бишей йапмээр музейә дейни, савашарды сөлемәә биркач таказа лафы. Ама үфкеленмәә бөлә артистли компанийәә онда етишмәзди кувет, да о генә инәрди орадан шен хем прост едәр...

Бүүйер хем ачәр Савастинин таланды, бесленерәк онун үрек илииннән. Ишлеер о таа чок графикада.

Алтмышынжы йылларда о да, нижӓ чойу бизим тарафта, улашты хасталыктан топламаа ески икона. Ама онун коллекциясы пек зенгин олмады. Бир-ики ай кадар бӓн онда, евдӓ гӓрдӓм дуварда асылы сааде бир иконажык хем долапта... бир комка кашыжаа. Сора иконажыын ериндӓ пейдаланды бойалы гравюра — бир сары тилки, таук — аазында, хем кишиневлу керамистин Силицкийин бир йасы кукласы.

Некадар кийат алэр о, некадар ресимжилерин ишлериннӓн танышэр! Некадар планнар дууэрлар онда! О сакымээр ресим етмӓӓ, нередӓ да олса, некадар инсан арасында да булунса. Ону сараннар беклеерлӓр гӓрмӓӓ, некадар о патретчесинӓ бензедежек адамы. Савастин са кыйак чизер кескин чизилӓр, капарак инсанын табеединин топлан нышаннарыны, да узадэр ресими кенди моделинӓ:

— Те.

Онда вар үзлӓн чырпыштырма, хызлы йапма ресимнӓр. О йапты портретлерини: поэтларын С. Куроглунун, Н. Бабоглунун, үүренмишин Ю. П. Келоглунун хем чойунун башкаларын. Онун сюжетли ишлери чичекли, донаклы, шафклы.

1966 йылда о чекетти чок республикан выставкаларында гӓстермӓӓ кенди ресимнерини. 1972 йылда о илк сефер гитти Москвайа йакын йаратмак базасына «Сенежа». Орайы ону чекӓрдилӓр литограф ташлары, ангыларында о дӓш гӓрӓрди басмаа таманны, ислӓӓ ишлӓр. Илк гитмектӓ о орадан гетирди докуз литография. «Сенежда» гечирилмӓ вакыт ичин Савастин аннадэр шакалы, бӓӓк сыжаклык-лан, гӓстерерӓк чок баашланмыш ресимнери хем юморлу куплетлери... Савастин Львовун полиграфик институтунда үүренмейи битирдин заманнарда биз каршылашардык онуннан сык, да бир керӓ бӓн

алдым ондан бир «интервью». Те онун биркач «пункту»:

— Не йазыйм бән Сизин ичин?

— Йаз: «О — севинмеликли, оптимист кефи вар».

— Жанабинизин не түрлү девизиниз?

— Инсан херкерә ләәзым беклесин ислеейи. Еер бекләәрсә просту, о булажэк бетерини.

— Нейдир Сизин йаратмаларынызын ен белли нышаны?

— Оннар бүүйерләр халклы көклердән.

— Кач гениал иш Сиз вар нижә йапасыныз бир гүндә?

— Оники парчайадак.

— Не метиннә Сиз чыктыныз шиндийәдәк?

— Күү метинниннә...

Бөлә о, ресимжи хем инсан Дмитрий Савастин.

О үректән чалышәр искусствода аркадашларынын ууру ичин. 1975 йылда о таныштырды бени генч вулканештлийлән Петри Фазлылан:

— Беш йашындан ресим едер. Хализ талантлы. Те бундан те ал музейә бишей...

Савастин север дүннедә гөзелли да метиннеер ону хепсиндә кенди йаратмаларында... Литографияда «Кызлар» — бүтүн бой, узун фыталарлан гержик гагаузкалар, чичек — башларында. Башкабак кызлар — символ, ани Бужак кадыналары да олдулар сербестли, сыкынтысыз. Ресимжинин интересли ишлеринин сайысында булунэрлар йаратмалар да: «Бужак чобаннары», «Саалык», триптих «Гагауз дүүнү». Онун ен уйгун, олгун ишлеринин арасында — литография сериясы «Гагауз легендалары», чок ени портретләр, кийат ресимнери. Дмитрий Савастинин планнарында — иллюстрат етмәә артистли литература йазыларыны, йаратмаа ени

литография серияларыны темалара: «Ана топраам», «Искусство инсаннары» хем башка.

Севинмеликлән беклеериз Дмитрий Иванович Савастинин гержик йаратмасы ичин илк монографиянын шафка чыкмасыны.

1984

ВЛАХ ПЕТР НИКОЛАЕВИЧ

Етмишинжи йыллар. Бизим хербир каршылашмамызда о илкин сорэр:

— Топладын мы бана сусак?

Нередә да гезсә, о хеп топлээр оннары. Сора евдә, еникуну, чалышкан сойуп оннары ламайлан, о йакэр оннарда электрик кызгын иинәйлән орнамент. Түтүн йакэр гөзлерини, ичерси кокэр йанаа...

Некадар кулланылмадык сусак варды Бешалма-нын музейиндә, бән хепсини оннары вердим она.

Бир керә гиттик биз күү ичинә топламаа сусак: Влах, Иван Топал хем бән. Бир евдә вердиләр бизә онүч сусак. Долдурдук биз оннары бир бүүк сеткайа. Сеткайы алды Влах. Уз метра гечтийнән, о кесилди. Алдым бән ондан сеткайы. Ук фит илинди. Етиштик музейә, отурдук. Гелди бекчи. Влах чекетти бакмаа хербир сусаа. Бир күчүжүк, бурушук сусаа о кырды, ики пармааннан алды, дишиндә кырды бир чекердәә: ичи вар.

— Бән гелән йыла даадажам хер бир күүйя тоом, вережам, ексиннәр йары йарыйа,— деди Влах чифтчи тонунда.

Бекчи акыл верди:

— Сән ал беш сотка ер да ек.

Влах:

— Ляазым райисполкомдан истейим.

Бекчи:

— Ек, оннар — диил карпуз, кыймайжэklar.

Влах алды бир кыврык башлы сусаа. Урэр пар-
мааннан онун мор лекесиня, — бензеер йарайа, ама
диил чүрүк, орасы топрак тарафындаймыш, онун
ичин капчыы лекеленмиш.

— Йаздыражам оннара паспорт, алажам патент,
нижя илк ачыжы, — гүлүмсеер о...

Таа илери, алтмышынжы йылларда, Комрадын
ательесиндя, нередя о ишляарди, ресимжилар да-
кардылар бири бириня лаап. Пети Манев — «Муд-
рейшийди», Мити Савастин кендиня чыкардыйды
лаап «Тупейший», да хавезлян гүларди кенди лаа-
бына. Влаха койдуйдулар лаап «Сокровище». Бөля
дээрмиш кусурлу француз ресимжисиня Тулуз
Лотраа анасы.

Дар, йасы суратлы, кысмалы, гүүдайжя йуфка,
о, пейдаланарак күүлөрдя, топлээр кенди йанына
чок сииредижи ушак, ангыларын арасында булу-
нэрлар кими сефер саплайжы шакажылар да. Ама
о, саансын, күсмеер оннара.

Кырнак. Гезер о, гимни диил херкеря ени, ама
херкеря лекесиз рубайлан. Ишлемесиндя о хеп
оля кырнак. Бири алсын бакмаа онун бир ресимни
сусааны, о үфкесиз деер:

— Еникуну, кирлетмейясин...

Онун кырнаклыы гечер йанындакыларына да.
Онун ишлерини хепси алэрлар сааде пармак ужун-
нан. Копчактан ресимжи Родион Ангельчев уйгун
гөстерер мимы Влахын дурушу, ишлемеси хем кыр-
наклыы ичин. О камбурлаштырэр кендини, бираз-
чык «влахча» йаннадэр касылы омузлары ичиндя
кафасыны, «гечирер иинейя иплик», «силкер руба-
ларыны», «сусак казийэр»...

Дуумасы Петр Николаевич Влахын Комратта

мардын онсекизиндә, бин докузүз кырк бешинжи йылда. Ушаклыында о коллекцияларды бомбони кийатчыкларыны. Комратта о битирди онбир класс. 1965—1969 йылларда о үүренди Репинин адында республикан ресимжи училищесиндә. Ресим етмәә үүренди о орада педагогта Владимир Коломиецтә. Влахын диплом ишийди — ирми сырник этикеткасы, үч реклама плакады хем ики буклет. Хепсиндә оннарда ресимнийдиләр халклы-декоратив йаратмалардан фрагментләр. Влахы мететти молдован ресимжиси Михаил Греку, билинән ресимин «Чадыр-Лунга кызларын» автору. Битирдийнән училищейи, Влах дөндү Комрада да чекетти «аарамаа кендини искусствода», «үүренмәә гагаузларын декоруну».

Үүренип бир йыл Қишиневун политехник институтунда архитектора, о исләә характеристикайлан елиндә гечти Львовун полиграфик институтуна.

Петр Николаевич Влах — илк гагауз, ангысы йапты үзә йакын экслибрис, хепси — линогравюра. Басмаа оннары дейни, о сатты кенди стереофоник чалмак аппаратадыны да сатын алды бүүк, үз елли килалык бир офорт станоо.

Влахын экслибрислери шинди гөстерилерләр чок экспозицияларда Совет Бирлиндә хем башка девлетлердә.

Онун ен ии экслибрислеринин арасында булунэрлар нышаннар П. П. Гарчунун, С. С. Чоколовун, Н. П. Гаргалыын, С. С. Куроглунун, М. В. Маруневичин кийатларына. Чили патриоту Виктор Хара ичин о йапты ики сарп экслибрис: бириндә — синжирлән баалы гугуш, икинжисиндә — Харанын гитарасы копук струналарлан — дикенни телләрдән, ангылары символлээрлар фашистлик йабаныныны.

— Некадар вакыт сән харжээрсын, ки йапмаа

бир кийат коллекционериня экслибрис?— сордум
бән Влаха бир керә.

— Бән озаман тутунэрым ишлемәя, ачан үүрене-
рим кийатларын баш тематикасыны хем оннарын
саабисинин занаадыны, интереслерини,— жувап
етти о.

1975 йылда, 12 сентябринин, бән илк сефер гит
тим онун квартирасына. Капунун йокту земпереси,
да о ачыларды бир йасы демир чивийлән. Ичерси
кыставды. Алчажык, дар пенчережнин бойунда дур-
арды бир күчүк масажык, кырнак өртүлү лозунг
материясыннан. Масажыны үстүндә дурарды Вене-
ра Милосскаянын статуэткажы. Аваданнар: бир
он иңжә сивридили карандаш, бычажык, маказ
бурада ерлешиктиляр айыры сырайжа — ки мак-
симал йакышыклы олсун ишлемәя,— «иңжә хи-
сургта». Пенчеренин сети долуйду таазә сойулу
сусаклан, хазырлы алажаламаа. Масажыны ба-
шында дурарды дөнәр демир скемнә, ангысынын
үстүндә дошелйди бир памуклан долу йастыжак,
сарылы биз материяйлан.

Онун ев чорбайыкасы, исләә үректә бир кары,
пек сөзләрди кенди квартирандыны. Аушамнен о
гирди бизим кухнейәә бир чанак борчлан хем
бир кумата екмеклән. Идиктән сора биз тез йат-
тык. Влах гирди «чувал-йорганын» ичинә, иликле-
ди ону да уйуду. О кенди кусурлуу үзеринә йата-
мазды каба үстүндә. Бунун ичин онун кривадынын
үстү дошелйди тафтайлан, да ачан Влах дөнәрди,
тафталар пек чатырдардылар.

Хош геләрди гөрмәя, ани Влахын руху канаат
йашээр бу кыстав ердә. Бири биринә пек йакын
дуварлар да, алчак, бурук киришли таван да сен-
селелйдиләр, бирлешиктиляр онун күчүк, кусурлу
гүүдесиннән...

— Бән чок саат отурэрым да йарадэрым, ажый-

эрлар кемиклерим хем солумаа зор, илик дурар-
кана,— испиадаланарды о достчасына.— Сергей Зе-
линский верди бана бир рама. Бән дүзежәм бир
бичиклета да чок гезинежәм, бу куветлеер адамын
жерлерини. Бу бичиклетайлан бән гезежәм чок
күүлерә да ресим едежәм, топлайжам материал
кенди йаратмаларыма дейни.

Отуз йашында о дääрди:

— Бән шинди гүжүлә чекедерим йаратмаа.

Да тездә гөстерәрди ени экслибрислери, бүүк
форматта линогравюралары, орнаментли софрайы
хем скемнежиклери...

Бир сыра йыл о едеди Комрадын Пионер евиндә
ресим студиясыны, нередә үүретти ресим етмәә
биркач бөлүк ушак. Она, услуйа, сес калдырмаза,
йарашарды педагог олмаа.

Биннән инсан Кишиневда, Москвада, башка ка-
сабаларда сииредерләр Петр Николаевич Влахын
оригинал йаратмаларыны. Выставкалар капандый-
нан, ресимжиләр, искусство критиклери, музейләр
алэрлар оннары кенди коллекцияларына. Бу —
үүсек танымак йарадыжынын диил сырадакы та-
ландына.

А Ч Ы М Л А М А Л А Р

(Примечания)

ОДЕШМАК

Мо ш и й ђ — имя.

Ве к и л — управляющий.

ДУА

П л а с а — волость.

ОКОЛЖУ

А м е н д а — штраф.

СОПА ЖИНКМЕСИНДА

П р и м а р — сельский староста.

КОКГОЗЛЕМА

ВАНИНИН ВОТАТ ЕТМЕСИ

Кузист партиясы — фашистская партия в королевской Румынии.

Куза Гога, Октавия Гога — руководители Кузистской партии.

Збында — фашистское приветствие.

Либерал, Царан, Гарда де фер, Авескесан, Лежионар — реакционные, антинародные партии.

«Траяска гувернулуй...» (искаж. рум.) — Да здравствует правительство...

«Диграба сунт сарбатори! Рупем тоць либери дин гуверне!...» (искаж. рум.) — Скоро праздник! Отстроим всех либералов от правительства!...

Бастон, борна, пергел — трость, борона, круг — партийные знаки.

ОТУЗ ЛЕЙ

Лей — денежная единица Румынии.

ЖАНДАР ХЕМ СКУЛЬПТОР

Шеф — начальник жандармерии.

БИР ЧИФТ ЧАРЫК

Айлык — месячная военная переподготовка и трудовая повинность в Бессарабии.

Регимент (рум.) — воинская часть.

Гулля — пушечное ядро, снаряд.

Струкция (устн.) — строевая подготовка.

Манжур (рум.) — прапорщик.

Капрал (рум.) — младший сержант.

«Сэ трэиць» (рум.) — здравия желаю.

Факир — бедный, покорный.

Карчер (рум.) — карцер.

ИРМИ МИНУТ

Тумарва — старое название города Рени.

КОРРИДА

Коррида — бой быков.

Матадор, пикадор — люди, участвующие в бое с быком.

Пика — род копья.

БЕКЛЕМАК

Примприетор — первый секретарь господствующей буржуазной партии в волости.

МУЦЫК ИЛИКА

Ажуртор де примар (рум.) — помощник старосты.

Инкрустациялы — инкрустированное, с украшениями из другого материала, врезанными в изделие.

Канапелар — диваны.

ТАПЫЛАР

Аксессуарлар — здесь: частности, подробности.

ИАНЫК

Мэй, ласэ-л пе ом ын паче (молд.) — оставь человека в покое.

МАБЕТ

Мабет — храм.

Агностицизма — агностицизм, идеалистическое учение о непознаваемости мира.

ТЫМПИТУ

Тымпиту (рум.) — очумелый.

Садака — подаяние «за здравие».

КОРКУ

Сигуранца а женди — агент королевских органов безопасности.

КРАЛ ИЧИН ЖҮМБҮШ

Крал — король.

Префект — высшая административная должность в округе.

Кешиш — монах.

Килиā — келья.

ДОКУЗТЕКЕРЛЕКЛИНИН ДОНМЕЛЕРИ

Кашкавал — сыр.

«НЕ МЕРАКЛЫ АДАМ СЕНИН БУ КАЛФАН...»

Кáлфа — подмастерье.

АФИША ОНҮНДА

Аншлаг — объявление о том, что все билеты на спектакль проданы.

ЛЕБЕДА ТУРКУСУ

Лебеда — лебедь.

Перов В. Г. (1834—1882) — русский художник.

Тинторетто (1518—1594), Бассано (1518—1592) — итальянские живописцы.

ЧИЧЕК ТОЗЧААЗЫ

Фараоннар — фараоны, древнеегипетские цари.

Куллар — рабы.

ИЧИНДЕКИЛÄР (СОДЕРЖАНИЕ)

Судьба, которая состоялась. Предисловие <i>Е. Колца</i>	5
Автордан	15

КИЙАТТАН «АЛЧАК САЧАК АЛТЫНДА»

Таван хем гёк	16
Нышаннар	16
Одешмак	18
Дуа.	19
Душар йылдыз	20
Околжу	23
Сопа жинкмесиндä	26
«Караспандит»	28
Кокгёзлемä Ванинин волат етмеси	30
Сони	37
Кудал	39
Отуз лей	42
Жандар хем скульптор	44
Йолда кары	45
Бир чифт чарык	46
Фрондун ардына	50
Маави гёлмек	53
Олайжык	53

КИЙАТТАН «ТАМАННЫК»

«Ким танээр аалемин хайырларыны...»	55
Бобайы долашмак	55
Ирми минут	57
Кутламак.	59
Севги уурлары	60
Инандырылмадык	72

Качырмак	74
Наполеон ичин даава	77
Сатирини шакасы	79
Дернекләр	79
Хепси истеер — цивилизацияа	81
«О какмаларды аалеми...»	83
«Еер билмәрсән, не истеерсин...»	83
Маалым пассажир	83
Ана	85
Сыкы Яков	86
«Диил» дейижи адам	86
Не деди кайната?	87
Некадар чамур ләйзым?	89
Фанатик	89
Талантлы музыка	92
Бөлә адам да вар	93
Коррида	93
Беклемәк	94
Ихтиәр	96
Унудулмаз йорту	98
Теклиф	125
Бела Тодурун сытмасы.	128

ТАНЫМАК ПАЙЫ

Музык Илика	134
Паралар кайбелдиләр	138
Суратсыз	142
Тапылар	144
«Ана-боба үз керә вермишләр...»	150
Злата	150
Генч иши	155
Яанык	156
Станканын дүүнү	158
Яыллар ашыры.	160
«Гөзәл илкйаз гүнү...»	160
«Бүүк Яанылманын сону...»	161

Наһсын ителигент?	161
Мабет	164
Дачунун историясы, Митачунун сеслемеси	170
Бүүк баашыш	174
«Кийат биямӓз адама да...»	175
Кавга	175
Тымпиту	176
Жандармериянын бнӓндӓ	177
Корку.	178
Крал ичин жӓмбӓш	178
Префектуранын каави лафлысы	185
Бӓн сана дедим е...	188
Шалверин гемиси	190
Мурмуллар.	193
Саклылыксыз адам	196
Себеппи-себепсиз	198
Сармысаа вар	200
Ииликчи	202
Шакадан кӓсӓ	204
Ардына	207
Иа сормаы!	207
Иок бишей	209
Жеза етишмеси	210
О блезик.	213
Дост омузу	215
Гана.	217
Ен раатсыз ӓрек	222
Сайлер, те не вар	224
Инанӓрым, айол	226
Антон	227
Иукаркы маалели	228
Шӓшӓва	229
Башламаларда.	231
Гастролидӓ	233
Иок, сӓн сӓлӓ!	235
Конфигурация	237

Ел иши зор	240
Иижә сүжет.	241
Инан	243
Диншимнәр.	244
Узаа варажэк	245
Дүшүнч	246
Таныш	246
Акыл вермәк	247
Каршылашмак.	249
Уурайан	249
Ежелдә пайжылы.	251
Заамет долулуу	252
Учсуз-бужаксыз	253
Урок.	254
Хавез	255
Вариантлар	256
Лафын паасы	257
Бүүлейжи чевири	261
Долаштырыжы	262
Бела	262
Де чучуяа «Саа ол»	263
Драма	265
Докузтекерлеклинни дбимелери	266
«Генә гүүс тафтам башлады ажымаа...»	269
«Чок чекип хем динип...»	269
Шака, мурат, маамилә сурат	269
Темиздик.	270
«Сенин аулжуун долу...»	270
Шүкүрлүк	271
«Сән не блә бенизсизсин?...»	271
«Заман хайыр олсун...»	271
«Сенин деменә гөрә...»	272
«Не мераклы адам сенин бу кәлфан!..»	272
Уста хасталанды.	272
Ески моделдә иш	273
Секцияжылар.	273

Метинни ад	275
Наптык себеби	278
Нейә бу геләр?	280
Анайарын куведи да вардыр	281
Дүшүнерәк гезинәр	282
«Таманынжа йапылмадык иш...»	283
Ишин саады	283
Сеслейжиләр	284
Афиша биүндә	284
Лебеда түркүсү	286
Севинч ташкынны	287
Чичек тозказы	288
Кендилиндән кино чыкарана бир кийат	292
Савастии Дмитрий Иванович	293
Влах Петр Николаевич	297
А чымламалар	302

100 раск

Кара Чобан Дмитрий Николаевич
K21 Проза / Предисл. Е. Колца; Худож.
Д. Савастин.— Кишинев; Лит. артистикэ,
1986.— 312 с., с илл.

Д. Н. Кара Чобан — известный гагаузский писатель, знаток и популяризатор национальной культуры, собиратель фольклора, интересный живописец и скульптор, постановщик короткометражных фильмов о жизни гагаузского села.

Гуманизм, добро и зло, любовь и дружба, отношение к труду и творчеству, оценка исторического прошлого и культуры народа — все эти темы нашли отражение в книге Д. Кара Чобана.

К $\frac{4702150000-142}{M756(12)-86}$ 101—86

84Г7-4

30

IANU.

Jo

Banca comerc

ldova-Ag

antul succ

șinău, str. C

Tel. 24-46-4

Fax 23-27-0

19

75 коп.